

ספר תולדות

הג' ר' יהודה מוסקאטו ז"ל

(רב במנטובה לפני שלש מאות שנה)

כ ו ל ל :

- (א) קורות ימי חייו.
- (ב) שימת עין על ספריו, נפוצות יהודה, וקול יהודה.
- (ג) השקפה על חכמי זמנו שבאיטליא.
- (ד) שיריו הנקראים "שירי סאביו" שהיו בכ"י עד פה.

מאת

אבא אפֿעלכױם

מנהל בית הספר העברי, תעורת ישראל.

ברישא.

דראָהאַביטש.

בדפוס א. ה. זופניק תר"ס.

מכתב החכם שזח"ה ז"ל.

ב"ה! ביעלישק, כ"ז אדר תר"ס.

לכבוד ידידי הרב החכם הנכבד וכו' מוהר"א אפֿעלבוים נ"י.
קבלתי מכתבך וגם הגליונות מתולדות הר"י מוסקאטו ושמחתי
עליהם כי עשית מלאכתך בשקידה רבה ובהשכל ודעת.
לא היה להעיר רק מעט מועיר, וכאשר יהיו כל הגליונות בידי אשלח
לך אי"ה את הערותי

והנני ידיך הדו"ש והמיקור

ש. ז. ה. האלבערשטאם.

נפש זכה! לא זכיתי לפאר את ספרי בפרחי נועם מגדך, אבל
ננדה נא כל קהל הקוראי, הנני מודה לך, כי רק בסבתך הגעתי עד
כה ואת היא שהרהבתני לגשת אל המלאכה באמריך לי עם הספר מ"ד
שבט תרנ"ט: "שמחתי לשמוע כי בדעתך לכתוב תולדות הר"י מוסקאטו
אשר לא נכתבה עוד כהוגן כראוי וכנכון." ואם ימצא ספרי זה חן בעיני
הקורא או גם שמך יהי זכור לטוב.
ה מ ח ב ר.

פרק א.

בבית גנוה של התולדה הישראלית עוד רבה העוונה והחסרון, ואם כי הרבו מאד התיירים הנדולים יורעי העתים בישראל לעשות ולפעול במקצוע זה, הרבה הניחו עוד פנוי וריק בקרבנו, ועלים גדולים ורחבים חלקים עוד הנם ועומדים צפופים לקראת כל קורא הדורות שיבא וימלאם באותיות חיות לעשות העבודה תמה והמלאכה שלימה, ולכן כל המביא אבן ולבנה לשכלל את הכנין הזה, שוכה גדולה הוא עושה את הספרות! מנקודת ההשקפה הזו מחזיק אנכי למועיל, לתת לפני הקוראים ציור נאמן מאת הכס אחד החי לפני שלש מאות שנה באיטליא, אשר למרות גדלו בתורה וככל דבר חכמה לא יצאו בו, כותבי תולדותנו ידי הובתם, והוא הנאון הרשן ופיטן הנפלא מ' יהודא מוסקמו ויל'. ואם כי כמה מהסופרים כבר יזכרוהו, אבל כאמור, לידי חובה לא באו! מפני כי לדעתי אין פרטי חייו ומאורעותיו של אדם מצוין חשובים מצד עצמם לעשות מהם העיקר כמו לצמצם בדיוק שנת או שעת מולדתו וכדומה דברים צדדים וטפליים; רק העיקר* לדעת התפתחות גפיותו ועצמיותו וההתעמקות במפעליו הרוחניים. כי רק מהם תצא לנו תורה להכיר תכונת איש העצמי ולעמוד על אופיו האמתי כפי תכלית המבוקש ושלימות הענין — אולם בשים אכנס לפניו אחשוב לנכון לתת תמונה כללית ומגבלת מחכמי איטליא של כמה דורות הקודמים מהעת שידובר בזה, למען נכיר כמה מההשפעה שהשפיעו גם המה עלינו נושא מאמרנו ובמה כחו גדול מהם. — כאשר נביט בסדר דורותינו או נוכח, כי בארבעה אלה הלמודים: הלכה ואגדה, הקירה ושיר, התחרו חכמי ישראל שבכל דור ודור, ואם כי הרבה מהם וגם בארצות שונות ספנו את כלם וכללום יחד; וכאשר האבן עזרא בספרו כן גם הרשבים בצרפת רכשו להם שם גדול בכל ענפי הידיעות האלה, עכ"ו נחשבים כמה כעצאים מן הכלל, כי בדרך כלל נראה תמיד יתרון ארץ אחת על זולתה; ועל הנקלה נכיר חותם משבעתה עלי בניה חכמיה אשר מקרבה הם יוצאים. ההתלמדות הזו מאומתת היא שדי לנו רק במופתים והקשים מועטים להוכיח את ביריה. עוד בימי פריחת התלמוד נתבונן הברל עצום בין חכמי בבל לחכמי א"י; בעוד שהראשונים הגביהו עוף בחקרי ההלכה וההדרה, האחרונים התנשאו לעמתם בדרישת האגדה והפיוט, וזהו מפאת תכונת הארץ החצינית, יפי נפיה, מרום הריה, וכל מראותיה הטבעיים אשר בכל פנותיה ופאותיה, נאותה להעיר ולעורר הרגש הפיוטי בקרב בניה ולהטות רוחם אל האגדה שהיא כלה פיוטית אא, וכן נראה גם הלאה ב). אין לך זמן

(*) כמוש"כ הנפוצות יהודה בדרוש חמישי שדרך כותבי הדורות כשיוזכר להוכיח שמות שרים ונכבדים יזכירו גם טבעם ותכונתם וכו'.

(א) דורו"ד ח"ג פ"ד.

(ב) ר' שרירא גאון אמר בזמנו: אין סוף ותכלה אגדות בס"ר, דאשכולי ה"ב

שיהיה עשיר בספרים מעניני אנדה כבודות הנאונים, ומעולם לא שרר רוח כזה ונמוכה על האנדה (נ) כבזמן הזה! במשך זמן הארוך הזה, ימי תקופת הנאונים, מבצבין ועולה רק דרך אנדת הבבלים הקדמונים וכברק השמש מבין מפלשי עב יתראה לנו בהדרגה הנאון כסוריא רבינו סעדיה הפיתומי וההולך בעקבותיו מר רב שמואל בן הפני, וזה ג"כ מפאת ארץ מולדתו של הנאון רבינו סעדיה, היא ארץ מצרים, המקשטת בכל הדרת הטבע שהשפיעה עליו במהותיה הנישנות ליטאוף רוח צה, רוח הדש בהאנדה, שלא הרנישו לו הנאונים זולתי ילידי בבל החשכה, ואם כי בחכמת התלמוד נבהו מכל בני דורם אז, כאשר גם מצינו עוד בימי ר' ירירא נאון, כאשר באו עפ"י סבה ר' משה ור' חנוך לקורטבה אשר בספרד מצאו כי לא היו אנשי ספרד בקיאים בדברי רבותינו בעלי התלמוד ואירע כי ר' משה בקר את ביהמ"ד ושמע כי ר' נתן הדיין הורה שם תורה לתלמידיו ולא ידע לפרש דבר בנ"מ עד שהוא הורהו (ד); אעפ"כ ארץ מולדתם נרמה להם לישן הרנישותיהם בחלק האנדה התלוי בעקרו רק בחקי החן והיופי! המהוזה הנפלאה הזו תתראה לנו ביתר שאת בימי חכמי ספרד וצרפת! אין קץ ושיעור להתודות שהייכים אנו לבעלי התוספות חכמי צרפת ולותר שהיו הראשנים אשר בראו לנו נתיב חדש בים התלמוד והיא "בקרת התלמוד", כאשר גם יעיר בצדק הרב ראה"ו בספרו (ה) "הולדות ר"ת" כי הוראת מלת "תוספות" היא דברים שהוסיפו על התלמוד, להוציא מלב החושבים כי נקרא לבעבור זה "תוספות" על היותן נוספות על פי רש"י, אבל איך יקטן מעלתם מאד בחלק האנדה לעמת חכמי זמנם שבספרד, ארץ החיון והטבע, — ומעתה אחרי ההצעה הזו תפתר לנו החידה מדוע נצחה מדת האנדה והפיוט אצל חכמי איטליא, רב יתר מבשאר חכמי הארצות; כאשר סגלת הארץ המכורכת הזאת, ויפי נועם מראיה הרחיבו לב יושביה ופתחו את רוחם לכל נשגב ויופי, שהם מוסדות האנדה ואבני פנותיה! כי אמנם כשנתבונן לשלשלת התורה שבחכמי איטליא נמצא עפ"י רוב אשר הגדולים שבהם מלבד חכמתם הרבה בכל מקצעות התורה שבע"פ, הקנו להם ג"כ ידעות החכמה הכללית ורוח השיר והפיוט נחה עליהם, עד כי נוכל להעמידם בשורה אחת של חכמי ספרד הגדולים, עוד (ו) מימי הנאונים יספר לנו, אשר הקיסר קארלוס הגדול בחצי הראשון של מאה השלשית לאלף החמישי בהיותו באיטליא להתודע מחכמת ותורת היהודים שמה, קרא לאחד מחכמי הגדולים והוא הרב ר' משה מלוקא אשר במדינת לאמבארדיא, להרבות תורה וחכמה ביהודי ארץ ממשלתו היא אשכנז, ודבר ברור הוא, כי לא רק הוראת הדין של איסור והיתר וכדומה לקחה את לבו לשתלה בארצו רק גם — ואולי דוקא — ידיעותיהם השונות ונמוסיהם הפין לסעת בין חוסי ממשלתו לעשותם לאזרחים חנונים, כדרך כל גבור נערין כובש ארצות כמותה. — כן נמצא עוד את ספר "הערוך" מרבינו נתן ב"ר יהואל מרומא

(נ) המתבונן בעין בוחנת בתוך האנדות אשר בהלכות גדולות ובשאלות של ר"א משיבא יתן צדק למשפטנו.

(ד) ספר הקבלה להראב"ד.

(ה) עיין שם ס"א צד 2 ובהערה 2.

(ו) שו"ת מהרש"ל ס' כ"ט ותולדות הקליר של רפ"ס הערה י"ט וראוי להעיר, כי

לדעת גראטץ ח"ה צד 218 המאורע הזה יוקדם עוד כמאה שנים והוא שנת 787 למה"נ.

המראה לנו נטיות ושאיפות חכמי ארצו בדורות הקדמונים ללמודי חכמות ולשונות ולהבנת חלק האגדה שבתורה ע"צ הנאות והנועם, וכמעט לא נחשוב לנומא להחליט, אשר הספר הזה היה המפתח הראשון לכל חכמי אנדתא שנולדו אחריו בכל הארצות השונות; ובזמן קדום ז' עוד נראה באיטליא ספר הובר מאיש אחד שמו שכת' דולונו והיא "ספר חכמוני" אשר מלבד טהרת לשונו ומליצתו מלא הוא בחקירות פיליסופיות וחכמיות לבאר הפסוק "נעשה אדם בצלמנו" שבתורה להרחקת הנשמיות, דבר שנטפלו אליו חכמי הדכה דורות שלאחריו — וכן ייש בידנו להביא עוד דוגמאות רבות לזה לולא הישבנו כבר לדי גם ממה שהבאנו לחזק דעתנו, כי חכמי איטליא הקדמונים הגדילו נ"כ בפנת האגדה לרגל השפעת ארצם הכרוכה והמסגלת, ועוד זאת, כי לדעת החכם הגדול צונין (ח) השפעת התורה לאיטליא באה ע"י צנורות דרך א"י, ארין האגדה מאז, ובכן ירושה היתה להם מארין מולדת אבותיהם כאמור. כן סובב הולך הרוח הזה בין חכמי איטליא יטבכל הזמנים, ואם כי בימי הבינים נראה מעט אותות קפאון במעלות רוחם כאשר (ט) יסופר לנו גם מהראב"ע, כי בעת היותו באיטליא הקפיד על הירשלותם בחכמת לה"ק שהיא המעלה הראשונה לחלק האגדה והפיוט, ואם כי עוד בדורו קרא הר"ת את הקריאה: "כי מבארי תצא תורה ודבר ד' מאוטרנשו", אבל בחכמות וידעיות כלליות ירדו כנראה איזה מעלות אחרות; אולם לא ארכו הימים ההם ותיכף במאה הראשונה לאלף השישי נמצא שם חכמים גדולים בחכמות וחוקרים בחקירות אלהיות כמו החכם ר' הלל ב"ר שמואל מוירונא בעל המחבר ספר "תנמולי הנפיש", המלא על כל גדותיו במחקרים פלוסופים ובדרושי אגדה ע"צ הנאות והנועם, וכטה לא היה הוא בודד במועדו ויחיד בדבר זה, כאשר ראינוהו מביא חכמים שונים שחיו בזמנו והיו תמימי דעות אתה, לנישא ולפאר את דרך החקירה של הרמב"ם ודעותיו לאין קץ, ויהי בשנת מאה השניה אחרי השבבה הגדול בשנת קנ"א בספרד ואחרי הרדיפות והמצוקות שסבלו אז בני ישראל בכל ארצות מושבותיהם, ורבים מהנדרים מצאו מקום מפלט ומושב בארין איטליא (י) הנודעת בחסדה וצדקתה נגד היהודים; אז נבלט ונכר ביתר שאת שמכתחלה הרושם שבין החכמים (יא) שנולדו ונחנכו שמה, לחכמים אחרים שהתלקטו שמה מארצות שונות ובפרט מאשכנז וצרפת, חכמי הארין היו מבלעדי תורתם גם חכמים כוללים בכל מיני מדע, שיר והפיוט, והרבנים הגרים שנתישבו שמה, רובם נשארו על תכונת ארצם שהגלו ממנו והיו עוינים או — אינם חושבים לבלום — את החקירה וכל סעיפי הלמוד אשר לא מההלכה והפלפול מוצאו, לאמת כל זאת ישפיק לנו רק להראות על שני רבנים מפרסמים שחיו בזמן אחד ובעיר אחת והם הרב ר' יהודה מסיר ליאן בן הארין ומתנגדו ממגורשי צרפת הרב ר' יוסף במוה"ר שלמה קולין הנודע בשמו מהר"ק, שניהם היו רבנים בעונה אחת סביב לתהלת המאה השלישית בעיר מנטובה, ואיך רב המרחק בינותם, אם

(ז) על כל אלה עיין בספר דוד"ד ח"ד צד 228.

(ח) על הדרשות היצאה שניה צד 361.

(ט) גראטץ בתו"י ח"ו ודוד"ד ח"ד צד 308.

(י) חנוך היהודים והשכלתם באיטליא מאת ר"מ גידעמאן.

(יא) עיין על כל אלה מאמרי "ר' עזריה פיגווספריו" בהמגיד שנה שניה גליון כ"ז.

כי בלי ספק כמהרי"ק כן הרב מסיר ליאן היה גדול בתורה, כאשר יוצא מהתהירותו בהלכה את התלמודי הגדול המהרי"ק יב) ומהסכמתו על ספר ההלכה האנור יג) מהר"ב לנדאוי, אבל מלבד גדלו בתורה היה בקי בכל החכמות וכתב ספרו „נופת צופים" יד) על הכמת הדבור וההלצה, מלא דקדוק והניין, ופירוש על משלי טו). ובעוד אשר המהרי"ק לא טעם טעם הקירה מעודה, וגם בדברי אנדה דרש רק בפלפול טז), מצאנו את הרב מסיר ליאן אומר יז): „ומזה התבאר השעות של קצת חכמינו עתה האומרים מה לנו להכמת העמים, והם הושבים לרומם התורה והם משפילים אותה!" ואולי צדקו דברי כותבי תולדתנו באמרם, כי פרוד דעות הוזה היה בנוק השלום של שני הרבנים האלה ובסבת אי-סבלנות הדעות נפרצה המחלוקת הגדולה ביניהם, עד שנגרשו שניהם יח) מהממשלה, כאשר גם נתלע אז הריב בין שני רבנים אחרים נודעים בשם, הלא המה הרב ר' אליהו כ"ד אבא דילמידנא יליד קנדיא ותושב פאדווא והרב ר"י מינין בן הר"א הלוי ממגנצא שהיה לפניו רב באשכנז וכאשר בא לאיטליא נתקבל לאב"ד בפאדווא, ואם כי לא הוברר לנו סבת המריבה הגדולה, ידים מוכיחות יש, כי רק דעותיו התוריות וידעיותיו הכלליות לא ישרו בעיני הרב מינין האשכנזי מלידה ומבטן, כאשר נשמע אותו מדבר תוך ספרו יט) בדבר האגדות שבתלמוד וז"ל: „לפעמים לא נסכים בה ולא יקרה כזה חטא, שלא הייבנו לשמוע להם רק בעניני דינים מקצתן כפשוטן וקצתן מקבלות ביאור, עם האנשים בשחוק אשר יאמינו כל דבריהם כפי פשוטם אין ראוי לדבר ולא לחלק, כי אחרי היותם בתכלית הסכלות ופתי יאמין לכל דבר לא יקבלו שום סברה, ואין פלא, כי בעבור דברים כאלה ששמו ורבו אותו רבנים מעין הרב ר"י מינין כ) אשר לא הגיע לנו ממנו רק ספר תשובות אחדות המלאות פלפול והלכה ותו לא, מכל הדברים האלה תצא לנו ההוכחה הכרוכה, כי בחכמי איטליא היו התורה והחכמה קשורות אשה אל אהותה, ונוכל לשפוט בצדק, כי אף גם החכמים אשר לא הגיע אלינו שום חבור מהם בפלפול והלכה, זולתי בחכמת המחקר והאגדה, בכל זאת גדולים היו גם בתורה שבע"פ ככל הרבנים מבני דורם, אלא שבכרו לכתוב פרי עשתנותיהם באגדה המושכת לב השומע, להראות זיו תורתנו הקדושה, להשכיך יפיפותו של יפת באהלי של

יב) תשובות מהרי"ק ספ"ח.

יג) תולדות גדולי ישראל נירונדו צד 200.

יד) הספר הזה נדפס מחדש ע"י הח' מה"ר יעליניק בשנת הרכ"ד בווען.

טו) הונ"י הנ"ל.

טז) תשובותיו הנ"ל סל"ז.

יז) נופת צופים ספ"ג.

יח) הונ"י הנ"ל שם.

יט) בחינת הדת צד 53—60.

כ) מה שיספר הרב נידעמאנן בס' הנ"ל כי הר"י מינין דרש באוניווערזיטאטען פקפק בו כבר הר' ווייס כאשר לא נמצא שום כקור לדבריו, ואם אמת היא כדבריו וכאשר גם נירונדו בס' תוג"י מביא כי בעצמו ראה באוניווערזיטאט תמונתו וכי היה דורש שם בפומבי, מוכרחין אנו לומר, כי סבת המחלוקת היה מטעם אחר כדבר המעשה של חבית יין שמוכא בשו"ת הרא"מ סנ"ו כאשר יבאר הח' שטרשון בהספותיו לס' קריה נאמנה פ"ן.

שם ולהרגיל את לב העם במדות ונמוס, באשר זה כל האדם עלי הארץ. זאת היתה מנמת רוב גדולי איטליא הנזכרים, וזהו גם הדרך שבחר לו הרכ מוסקאטו ויל, אשר תולדותיו ופעלותיו נספר בזה לפני הקוראים.

פרק ב.

בעיר (Osimo) שבאיטליא הסמוכה לאנקונה (Ancona) העיר הקדמונית הוויסכת על מכוואות ים אדריאה ואשר האפיפיור קלומנס השביעי כבש אותה ויכפחה בשנת 1538 אל מדינת ממשלתה. בעיר ההוא נולד בסוף המאה השלישית הרב ר' יהודה ב"ר יוסף מוסקאטו ויל בעל המחבר ספ' "נפוצות יהודא" ופירושו "קול יהודה" על הכוזרי. שנת הולדתו בדיוק לא נוכל לצמצם, כי יחסו לנו המקורים הנאמנים לזה. הן אמנם יעיד לנו החכם כרמולי (א) אשר מצא בכ" בפאריז כי מת בן המשים והמשה שנה ביום כ' אלול שנת 1590 היא שנת ש"ן לב"ע, אבל עדותו נאמנת לנו מצד אחד והישורה מצד אחר, רצוני לזמן מיתתו מצאתי לו סמוכים שלא יפול רק בין שנת שמי"ט לשנת שנ"ד, באשר ראינו כי בהדפסת פירושו קול יהודה שהיתה בשנת שנ"ד כבר מזכירים אותו בזקוק"ל, וספרו נפוצות יהודה אשר נדפס פעם ראשונה בוויניציאה בשנת שמי"ט נדפס בחי"י, כאשר עיני הרואה תחזינה שם מיישרים, ויכול היות לפי"ז כי היתה מיתתו (') בשנת ש"ן ובפרט כי מצאנו ג"כ בספר שנים (ב) עשר דרשות למורי מינין, והוא הרב ר"ש יהודה קאצינעלנבוניען בהספרו שעשה עליו יאמר בזה"ל: "אשר ע"כ ראוי לנו להתחמס מאד בהספרו ולהוריר עליו דמועות וכו', ו ה י מ י ס ה א ל ה מ י ו ה ד י ס ל ת ש ו ב ה כ מ ו ש ד ר ש ו ה ו ל ע ל ד ר ש ו ד' בהמצאו אלו יימים שבין ר"ה וז"כ" ע"כ. וזה מוהאם עם ימי אלול שיציין הח' כרמולי, ולא יתכן לומר כי עבר זמן רב מיום המיתה להדפס, כאשר יאמר שם הלאה: "ומה נס עתה כי נפקד ממנו איש קדוש שר וגדול בישראל מוסקאטו ויל", אולם בזמן הלידה שעורה לפי דעת החכם הנ"ל בשנת רצ"ה, לבי מהסס בו מפאת יהוסו של המוסקאטו להחכם ר' עזריה מהאדומים, כי זה האחרון יגולד לפי"ד החכם צונין (ג) בשנת רע"ג או כפ"ד החכם ר"ד קאסיל (ד) בשנת רע"א, והדין נותן כן מפני כי מצינו אותו בעצמו מעיד עליו בחלק אמרי בינה שכתבו בשנת של"א (ה) שהיה בן שישים (ו) שנה בעת ההוא ולפי"ז היה וקן מהרב מוסקאטו חמש ועשרים שנה שהוא היה בן חמש ושלושים, וזה לא יתכן בעיני

(א) איוראעלישישע אַנאַלען שנת 1839 צד 101.

(*) אם כי נס על השנה בדיוק יש עוד דחשוב כי כפי שראיתי בהספר קול יהודה הנדפס בראשונה בשנת שנ"ד יסיים שם את פירושו בקול תודה לד' וירמו במליצתו כדרכו בהפסוק כי איש הדגתי לשפעי ו"ילד לחכמת, הא' מתכת איש והוא"ו מן וילד כתובות באותיות גדולות והמותר באותיות קטנות והציון עליהן הכורין לדעתי על מספר שנת הנמר מלאכתו ועולה לשנת שנ"ד, ויכול היות כי באותה שנה נס מת — והתימה על הח' נאָלדמאַנן בהדפיסו את הקול יהודה לא הרגיש זאת והדפיס המליצה כלה באותיות שוות.

(ב) דרש נ', והספר הזה נדפס בראשונה בוויניציא שנ"ד.

(ג) תולדות האדומי כ"ח ח"ה ו"ו.

(ד) בהקדמתו לס' מאור עינים ווילנא.

(ה) ימי עולם פ"ס.

(ו) אמרי בינה סוף פ"א.

מפני יראת הרוממות ישנותן הרב ר' עזריה הוקן להרב מוסקאטו הצעיר בכל מקום אשר יזכרנו כי בכל (ז) השליטה מקומית שיזכיר שם את שמו ישמש בסגנון הכנעה והיטפלה אשר לא יאות להכב כמותו לפני בן גילו הקטן ממנו בשנים רבות כמוהן ואף אם יהי' מיטכמו ולמעלה נבזה ממנו כמו דבריו למישל: "הסביר לי גברא רבה הנה כי בן תרי גברא רברבא נפקי להבי ויאמרו וישר או אשר הורהו לי הרר" מוסקטו דברים שלא יתכנו היותם יוצאים מפי זקן בן שישים לעמת חכם צעיר ממנו כמעט בהצי שנותיו לולי והשבם מדול בצבועות וחנופה שהן מדות מנוונות מאד ואסור לנו להלותן באדם גדול כר' עזריה הלוחם בעד האמת ואשר יאמר ה) "כל החמים בלבו ודרכיו אשר עם התקבל אצלו החשובות שכתבנו וכו' יבחר להישליך במצולות ים כל דברי הרבנים והסופרים הנזכרים בלי צבועות והונף יאמר אין לנו לישמוע וכו'! ובפיט נרגיש זאת גם מדברי הרב קאצינעללענבורגען שם אשר נתחמם בהכפדו ולא זכר מאומה מהבאורע הזה כי מת בלא עתה ענין הנותן הומר רב להדרשנים והספדנים בכל העתים והומנים — אשר על כן נאמר על עדות הח' כרמולי בדבר זה "פלגין דיבוריה" על זמן מתתו נאמין לה אבל זמן לידתו נחשוב להקדימו באשר גם רושמי דבריו יסכימו על זה כאשר יאמר: ט) "ומצוה זו שגזרמנה לדינו לסעי' לעניי עמנו האומללים המטולטלים והמגורשים לא נחמיצנה" או י) "הלא היא פדיון השבויים אשר על הודעתי שלחתי הנה דברים המורים בעליל על ימי מהצית השניה של המאה השלישית אשר לקחו חלק בראש בהטלטולים והגירושים פי שנים מחברותיהן האחרות. וכן יספר לנו גם סופר דברי הימים ר' יוסף הכהן הרופא יא) כי בשנת רצ"ה כאשר נגרשו היהודים מטונים ע"י הקיסר קרלוס נמכרו לעבדים ולשפחות בארבע כנפות הארץ. פדיון קהלות איטליא רבים בעת ההיא עיי"ש. ואולי על "פדיון שבויים" הזה דרש ר' יהודה דרשתו הנ"ל: — אולם גם אנחנו אין אנו קובעים מסמיות לדעתנו. כאשר כבר אמרנו בראשונה שאין כונתנו לטפל בדקדוקים כאלה שלא מעלין ולא מורידין להכליתו של דבר בעצמה רק נגענו בו משום "מראית עין" שלא יראו אותנו המומחים דבר כמקטיני מלאכתם יתר מן המדה ויבזנו בלבם — וההתנצלות הזו העמוד לנו גם בדבר ההקירה על השם "מוסקאטו" אשר נדמה לדבר בו דברים אחרים:

ההקירה בושם "לוי" של איש מסוים היא כבר הקירה נושנת מאד עוד בימי התנאים והאמוראים העמיקן לחקור ולתת טעם בהשמות שנתוספו לפעמים על שם העצם כמו מאמרם ז"ל יב) לא ר"מ שמו רק נהוראי שמו ולמה נקרא שמו מאיר שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה ולגירסת ר"ח שם היתה לא ר' מאיר רק ר' מייאשא שמו וכן אמרו שם הלאה עד התנא נהוראי לא נהוראי שמו רק ר"א בן ערך שמו ולמה נקרא שמו נהוראי שמנהיר עיני חכמים בהלכה. יותר עוד מצינו כי פנו לפעמים איש נכבד בשם מורה על מאורעותיו או מעשיו החצונים שאין להם עסק כלל בפעולותיו והנהיגו כמו למשל ז"ש "פקולי" על ר' עכנין דפקולי יג) שיסדר דברכות לפני ר"ג

(ז) שם פ"ד ימי עולם פנ"א ונ"ז.

(ח) ימי עולם פמ"ב בסופו.

(ט) נפוצות יהודה דרוש רביעי.

(י) שם כ"ג

(יא) בספרו עמק הבכא הוצאת לעטעריס צד 118.

(יב) עירובין דע"ג ושבת קמ"ז.

(יג) ברכות דכ"ח ע"ב בסופו.

הוקן, אישר לדעת רש"י והערך היה מפני כי מוכר פיקולי צמר נפן או פישתן נקי היה או כפ"ר הזהר המובא בסדר הדורות בערכו נקרא פקולי מלשון פקו פלילה והוציאו אביו מדינא של גיהנם, וכן הפישן הידוע ר' אליעזר הקריר נתכנה בשם זה לדעת הקדמונים (יד) מפני כי אכל עונה שהיה כתב בה קמיעא ונתפקה ויש מקום שקורין לעונה קליר טו. כן תספר לנו גם המסורה טו מן ארבע המשפחות שהגלה טיטוס לרומי אשר כלן נתכנו בשם "כנוי" כמו האדומים (de Rosi) התפוחים (de Pomis) הנערים או הזקנים יו. ועפ"י רוב נראה כי נקראו החכמים המסוימים בשם עיר או מקום מולדתם, כמו שמעון התימני, שמואל ירחינאי, סעדיה הפיתומי, ר' משה בן נחמן גירונדי ע"ש "גירוני" אשר בארץ ספרד וכמהם רבים, ויפלא בעינינו איפה למצוא פתרון נכון מה טיבו של השם "מוסקאטו" אשר יכנה בו הרב? ושמעתי אומרים, כי תואר הוא אל העונה (ונובע מהמלה (ובוב = Musca) וכאשר מצאנוהו גם בעצמו מרמז ע"י בעת שבהיהו חכמי הועד שבעירו לראש הישיבה באמרו יח: "ומדוע א"כ לא היתה אוהרה זו נכה פניהם לבלתי יחמאו להבאיש ולהביע שמן רוקה זה על ידי בחירת הזכ"ב הלז". ויוכל להיות נ"כ כי נקרא בשם זה מפני התעסקו בהכמת המוזיקא, כנראה מדרשתו. הניזן בכנור, המלאה כלה מהכמה זו, וכאשר גם יעיד עליו אחד מהחכמי דורו הוא הרב ר' מנחם הכהן פורטו וו"ל יט: "ר' יודה מוסקאטו היה אחד מן הגדולים בדורו בהכמת המוזיקא". כן נוכל לומר נ"כ שהוראתו (moschata) (כיוצא בל"א), גם שם עין ופריו הריחנים (מוסקאטענבוים) כאשר מצינו משפחה גדולה מן השקדים, אבל בכל האופנים השם הזה הוא איטליני גמור ונקראו בו גם חכמי איטליא שאינם בני ברית כמו הישר כ) הרופא והכם המדינה (Graf Pietro Moscato) ממנטובה שהיה שר ההשכלה וההנוך בימי נפלין הראשון — והנה לא ארכו לו ימי שבתו שם בעיר מולדתו, כי הרדיפות והמצוקות כא) שעברו על העיר אנקונה וסביבותיה בשנות שי"ד—שי"ה מחמת האפיפיור המבוהל פולוס הרביעי השיאטיאני הכריהוהו לתור לו מקום מנוחה ומפלט בעיר אחרת, כאשר אמנם חפש ומצא בבית הוריו השניים ממשפחת מינצו ברייטארו אשר במנטובה כאשר יספר בעצמו וו"ל כב: "שמע ניסי ואעידה לך עדות נאמנה, כי אהבתי את אדוני אהבת עולם ואזכור את ברית ראשונים המפוארים הורי נב"ת, אשר בעבותות האהבה משכוני מהפכת ארצי ומולדתי ויבואני להסתופף בצל קורתם". בעיר ההוא הנודעת מאז למקום חכמים וסופרים, השתלם ר' יהודה והתפתח בכל כחותיו הרוחניים, וכמדה מרובה

(יד) ערוך ערך קליר.

טו) ובמוסף הערוך שם מביא כי גם בלשון יוני פי' קליר עונה.

טו) מאור עינים פ"ס בסופו וכ"ח ח"ה ו"ז.

יו) איוראעליט. אַננאַלען צד 221 שנה 1839.

יח) נפוצות יהודה דט"ז.

יט) מנחה בלולה צד ק"פ.

כ) נולד במנטובה בשנת 1739 ומת שנת 1829 במייקאנר. קאנווערזאציאנעם-

לעקסיקאן בראַקקוהיו.

(*) ממשפחת הענוים (Dei mausi) וייחסו עצמם גם משפחת בעל שבלי לקט למשפחה זו כמו אחיו ר' בנימין הרופא ובנו ר' יהודה רבו של בעל שה"ל (כנסת ישראל פ"ן).

כא) ע"ד מעשי פוילוס הנזכר באנקינה עיין בס' עמק הבכא לר"כ 117 ומאסף לכל המחנות הח' שפר בספרו מוצאי נולה צד 378 ולהלן.

כב) הקדמתו אל הספר נפוצות יהודה.

סיעת אבות אשתו עמדה לו לעלות במעלות התורה והחכמה כאשר שמענוהו מעיד עליהם במכתבו הנ"ל וז"ל: שם נתנו את דודיהם לי ויערכו לפני ש"ל הן לה תעסק במישכלות וביחד את גיסו הנ"ל נשא ונתן במילי דשמיא יישישג ויהי לנפן אדרת. שם מצא גם את שאהבה נפשו. הכל רבנים נאונים מלאים בכל דבר חכמה ובינה ובראשם האחים ר' משה ר' דוד ור' יהודה פריבניצאלי אשר הרב האדומי כנ' יקראם בשם 'תופשי' התורה במנוכה ולמאורות באצותיה ואצל הבכור שבהם ה"ה הרב ר' משה פריבניצאלי בעל ההשנות על הספר מאור עינים והנודע ממחלקתו את רבני דורו ע"ד גש כד) הארום שמואל ב"ר משה מפירושא לארוסתו תמר בת הרופא יוסף התמרי מוויניצ'א ומסכתו כה) על הדפסת ספר הזהר נגד המהר"ם מפאדווא שלא הרשה להדפיסו באמרו כי אינו רשאי לנלות סודות בדפוס לפני ההמון ואשר הרב ר' עזריה הנ"ל יתארו כו) אחד מגדולי המורים וגאון רבה דעמ"ה "אדוני כו) הנאין מהר"ם פריבניצאלי מן הישרידים ואנשי השם". אחד מגדולי המורים האטלקיים למד הרב רוב תורתו וחכמתו כאשר שמענוהו מעיד על עצמו כהספדו עליו כט): "יהי השמש באה אשר בעצם אורה היתה זורחת על פני עיון שכלי וכרוב אונים עצמה תרבה בכחות הנרדפים עד היותה מיהבת בנפשי עוז להלוך בגדולות ונפלאות ממני הוא המאה"ג וכו' לזכר עולמיה צדיק כי עמו מקור היים באורו ראיתי אור". שם בעיר ההוא התאזרה וישב בשלוח וזכה לראות בנים ובני בנים מקיימי מצות ד' כאשר יספ' לנו: ל) גמי האיש החפין לדעת שמות האנשים אשר נקבו בשמות בהוצאת מצוה זו אל אור הפועל ידע איפה כי כורת בית אלי וזכר הוא היקר בני יצחק יצו אבי הבן בעצמו ולבעל ברית שני סנף למצוה זו בחר לו נכדי חביבי יהושע יצ"ה ואם כי לא נכתר לא) בכתר הרבנות וראש ישיבה רק איזה שנים לפני מותו עב"ז היה ראש המדברים בכל מקום ודבריו היו נשמעין בכל ארץ איטליא. כאשר נזכר מכתב הנאון ר' מנחם הכהן פורטו מקרומינא בדבר ריב הספר מאור עינים. הוציאו לאור החכם הגדול שזה"ה ל"ב) וז"ל: מה שכתבנו בדרוש ס' מאור עינים ל"ה ר"ע מאדומים שכבר נאסר קריאתו ואח"כ הותר במושג זקנים וכו' באסרי להם קריאתו עד אם יעבור תחת השבט של שני הצנתרות המאורות הגדולים ה"ה כמו"ה דוד לג) פריבניצאלי וכמו"ה ליאן מוסקאשו יצ"ה וכל עת תרין אריוותא אילן יעידון יעידון בלי היות בו דבר

כנ) מאור עינים פ"ט וס'.

כר) עי' בס' אלה הדברים מנשובה שכ"ו.

כה) נרצטין ח"ט 370.

כו) מאור עינים פכ"ג.

כז) שם החלת התשובה.

כח) שם פמ"ב בדברי המחבר עם רעו ועיין צונץ כ"ח ח"ז.

כט) נפוצות יהודה דרוש ל"ג ותוני צד 126.

ל) נפוצות יהודה דכ"ח ומכאן גם רגלים להשערת להקדים זמן לידתו משנת

רצ"ה כמובן.

לא) מזכרת חכמי איטליא צד 34 כפי מכתב החכם קויפמאן אלי והדבר צריך

עוד בשש. —

לב) צופה כמניד שנה י"ז (תרל"ג).

לג) על החכם הזה עיין צונץ כ"ה ח"ה ר"ז תונד"י 81—82 וספר מאור עינים

בסופו ושלטי הנכורים מהר"א שער אריה בחתימת ספרו.

פגול, למן היום ההוא והלאה ירצה להקריבו לפני כל איש בשם ישראל יכונה, והוא גם הוא, ר"ע, עשה אזנו כאפרכסת ונענע להם בראשו ובשרם קרא ענה דין הניין לי והמאורע ההוא היתה כידוע בשנות של"ג—של"ד ובאותו זמן בהיות הרב האדומי במנשוכה להרפים את ספרו הישב לו לנכון להתייען אתו לבקש הסכמתו על דבריו ומתפאר את עצמו עלי הללו את דבריו בפרק נ"א מספרו לפני הר"ד פרוואנצאלי כאשר יאמר (לר): "אמרתי אנלה אונדך כי אחרי כתבי הפרק הזה עד דנה נודמן הר"י מוסקאט"ו לשים עינו עליו ויהלל אותו כה שעתא לפני הר"ד פראכינצאלי וכו' והנה כי כן תרי גברי רבירבי נפקי להבא ויאמרו יישר" ולא זו כי גם קבל ממנו דעתו ולמד מאתו ענינים אחדים אשר בעבורם יזכירוהו בהודיה כמו לה" והוא באמת טעם נכון שהסבירו לי גברא רבה ר"י מוסקאט"ו יצ"ו לו" אורה מנשוכה" וגם לו" את המופת הזה תקח בידך שהורהו לי הר"י מוסקאט"ו ובמשך זמן זה חבר את שני ספריו המפורסמים ספר "נפוצות יהודה" כולל נ"ב דרשות יקרות וספר "קול יהודה" פירוש גדול ורחב על ספר הכוזרי שחבר המשורר האלקי ר' יהודה הלוי ז"ל ופירוש על שיר השירים כו' שמוכרו כמה פעמים בספריו הנרפסים כמו בנפוצות (דרוש מ"ט) "עין מה שהוספתי עליו בטעמו בפירושו על שיר השירים" ועוד הסכרתי פני להם בהקדמתי לפני שיה'ש אליו תבא" ובספר "קול יהודה" (מאמר ג' פ"ו) יאמר: וכבר כתבתי כביאור שה"ש כי ע"כ נמשלו ישראל לאנו כו", ולכל אחר ואחר מההכזרים האלה נקדיש פרק מיוחד בהפרקים הבאים אחרי אשר ננסה מקודם לצייר ציור כללי מתכונות וידיעות הרב המוסקאט"ו ז"ל ולתת לנו מושג מה מכל הליכותיו בקדש.

פרק ג.

בהפצנו לתת תמינה מרויקת מענק ספתי הזה ולבא עד נכני תהום עשתנותיו. אמרנו לדון בפרטיות על כל תכונה ותכונה שנישדשו בקרבי ולהנביל גם מדת רכושו הרוחני, למען לפיהן נוכל לבוא עכ"פ לירי הסתכלות מה באספקלריותו של האדם הגדול הזה, ואז מצאנו אותו מלבד גדולתו בתורה ובכל החכמות גם בלשן מפואה, יודע ומבין לשונות רבות ומעמיק לבא עד חקר פנימיותיהן, מבלעדי לשונות עברית וארמית שבהן היה מליין מפואר ולפרקים גם משורה ידע על בורין גם שפות א) איטליני ב) לאטיני וגם בשפת ג) יוון, בשפה הזו אשר גם חכם דורו ובן גילו הר"ע מהאדומים לא ידע אותה, ויתאונן על זאת באמרו:

לר) מאור עינים פנ"א.

לה) שם פ"ד.

לו) מהתואר הזה הוכחתי שני דברים, כי בעת ההוא לא נכתב עוד בכתר הרבנות,

וכי מקום מולדתו לא היתה העיר מנשוכה כנ"ל.

לו) מאור עינים פנ"ז.

א) נפ"י א', כה.

ב) שם א', י"ד, כ"א, כ"ג, קול יהודה ב' פנ"ד.

ג) נפ"י א'.

אני הצעיר לא ידעתי ספר ולשון יון, מי ידעתי ואכניהו, ידיו היו רב לו ועשה
היל בספרותה ד. בדבר קדמות הלשון העבריה והשפעתה על הלשונות האחרות
נחה עליו דעת רעו וירידו כמוהו דוד פריוונינצאלי וכאשר הרב הזה יעלה בספרו ה
דוד הפלנה אלפים מלות עבריות המפוזרות קצתן בלשון רומי וקצתם ביוני
ואיטלקי וזולתם כמו: עזר = אונסור (Uxor) אצילי = אסילור (Axian)
פלנש = פיליקס (Pellex) אוסף דלים = אוספידאלי (Hospidale) קול
יפה = קאליאופי (Kalliope) ואקדמיה, המורכבת מלשון בית עקד ומאדם כלומר
אסיפת בני אדם, וכמוהן רבות, כן מתאמין גם המוסקאטו בכל עת המצאו להראות
ולתוכיח הסתעפות השפות מלשוננו הקדושה שהיא האם לכלן כאשר יאמר ו:
שם המלה מוסיקה נגזרת מלשוננו אל יחסר המוג בחלוקה אותיות המוצא ע"ש
התמונות הקולות בהסכמה נערכת או שם ו: משה קרוב ללשון מוסיקה שענינו
שיר מעולה והשוב, וזה שמה אשר יקראו לה בלשון יון ה קליאפי נגזר
מלשוננו כאלו אמר קול-יפה, נקרא בלשון לאטיני איספראני וקרוב אצלי היותו
נגזר מאוסף אגד כעין אמרו קורא דגד ולא ילד ע"ש אסופתו בני זולתו (דרוש מ"א),
עלה ט בדעתי לומר כי מנה המורה על פעל הספירה נגזר מלשון עשרת מונים
ר"ל אחדים כי בן בלשון יון מונס ר"ל אחד ואולי מפ"ז ק' וזו נקרא בל' חז"ל
מנה כי המאה הוא האחד במדרגה השלישית, י: קראו הלאטיני בשם סידור"י
נגזר מלשון סדר בלשוננו, הוא יא המשל אשר ממנו נגזרה בלשון לע"ז סימולי
בהפוך האותיות והרחק לא ירחיק השכל הישר כי מה שקראו הלאטיני בעל
התמונה היפה הוואת בשם ספירה הוא נגזר מל' ברוחו שמים שפרה, יב) ואפשר
שמלת ארמו"ס נגזרה מלשון חים בחלוקה ה' בא' או בה"א, ונטייתו זאת נברה
בו מאד עד שלפעמים תוליהו בנתיב החרוד להוכיח אמיתתה כמו למשל דבריו יג):
מה שמצאתי ליונתן שתרגם איש קשיטה אחת — נבר חורפא חדא, ושם פירוש
הראב"ע קשיטה כבשה קטנה ופינותי אני לראות מוצא המלה ובינותי בספרי
בעלי לשון יון ולאטיני כי, אניוס הוא שם מונח להורות על הכבש מורה ג"כ
על מי שהוא תם וישר בלי עקבה ומרמה הוא הנקרא בלשונם פורוס וקוסטוס
ובל' איטלקי פור"ו וקוסט"ו, כי כן הכבש יתואר בתמימותו כפי טבעו, ולב המתרגם
ראה שתמימת הכבש הוא ביחוד כשהוא רך וקטן, כי אז הוא פור"ו וקוסט"ו בל"ס
והוא אצלו בל' פסוק, קשיטה קרוב באותיותיו ללשון קסט"ו, ככה מתהפך

-
- ד) יד שם, יאמר בזה"ל: ובינותי אני בספרי בעלי כשון יון.
ה) מאור עינים פנ"ו.
ו) נפ"י א'.
ז) שם.
ח) שם, והמלה ההיא בעצמה שהביאה הר"ד פריוואנצלי הנ"ל ועיין בקול יהודה
מאמר ה' י"ב.
ט) שם דרוש ג'.
י) שם ה'.
יא) שם ל"א.
יב) קול יהודה מאמר ב' סנ"ד.
יג) נפ"י דרוש י"ד.

בתחבולותיו להרים שפת קדש. משאת נפשו אם כי הנפש היפה לא תנוה בהשערות דקות וביאורים קלושים כמוהם ותשפוט בצדק. "אהבה מקלקלת את הישורה", כאשר כן נחזה ממשפטו על ההכמות הכלליות: "עוד מימי קדם תפשה לה הדיעה מקום בקרב חכמי ישראל שכל הדיעות וההכמות באו להאומות מהעברים ע"י גלגול כזה מהיהודים לכשדים מכשדים לפרס מפרס ליון יד". ועי"כ נולדו גם אגדות וספורים ביניהם מראיית פנים של חכמי ופילוסופי יון עם רוב גדולי ישראל הקדמונים כמו טו פלטאגורוס ויהוקאל אריסטו טו ושמעון הצדיק וכדומה, אבל ממצב וההשכלה וההכמה היום יכיר ויודה כל שופט צדק בלי משא פנים, כי כל האגדות האלה נוסדו על מוסדי שוא, לאשר כבר נודע היום כי השכלת ודיעת עם יון ובפרט פילוסופותו התפתחה בקרב בלי שום התקשרות ארצות המזרח, ורק אחרי תקופת אלכסנדר המקדוני ואחרי התפשטות עם ישראל במלכות רומי ובפרט אחרי נפילת והריסת ממלכת ישראל רק אז התכצצו סימני התקרבות שני הלאומים הישונים האלה, המזרחיים והיוונים, ורק ההתקדמות הגדולה של עם היווני בכל ענפי היופי והנשגב, לעמת עמי המזרח אשר ירדו בכל פעם עישר מעלות אהורנית, היא היא שהולידה הרעיון בלב רבים להשוב כי היונים נחלו מהעברים את חכמתם, לאשר קשה היה להם להאמין, אשר העמים שלא היה להם מושג מה באלהות אמתית והיו עובדים את העצבים, שהמה יגיעו למדרגה נכונה כמוה שלא הגיעו אליה העברים אשר נלה להם אור אלהי אמת יו, ועתה נשמע נא מה בפיו של המוסקאטו אודות הדבר הזה? הוא יאמין באמונה שלימה שחכמת המויקה לא מפיטנרוס יצאה, רק מיובל אבי כל תופש כנור וענב ויגזור ויאמר יח: "אכן שקר נחלו המיחסים את ההמצאה זו לפיטנרוס, שהרי עפי עדות ד' נאמנה יובל היה אבי כל תופש כנור וענב, ואפשר שהמצאת החכמה היתה על הדרך שהזכירו להיות תובל קין אחיו לזיש כל הוריש נחשת וברזל יט", ואולם ההתנגדות הנמצא מן ההכמות אל התורה האלהות אינו אלא מצד המתפלספים שגנבו החכמות וזייפום, ובה התחזקה בקרב האמונה ההיא, ערי החשיכה להצטרקות גמורה עלי שמושו בספרי חול וכה דבריו כ: "ואל תתמה מאשר הרגלתי לשאוב מים מכורות זולתני, שהרי הם נוזלים אצלי מתוך בארנו כאשר כתב החכם רש"י בעל ספר האמונות וכו', וא"כ מידנו הכל ומידנו נתנו לנו ואם לוקח אני מדבריהם להסתפק מהם מים ומזון לצורך מה שאני עליו מן הדרושים את מי עשקתי ואת מי רצותי? לנו המים ולהמנו הם." הצטרקות והתנצלות כזאת לזה לא מועילה, ולזה היא יתירה! לאשר המשכיל באמת והוקר לכל תכלית, לא יהשוב לו לעון. הבאת הטוב מכל מקום" כמאמר כא

יד) דרך אמונה ביאכאני ב' נ', מורה נבוכים א' ע"א, ב', י"א, כוזרי א' ס"ה ב' ס"ו.

טו) וואלק ביבל: העבר: א' 988.

טז) ר"י ש"ט בפתיחתו לס' המדות מהר"י אברכנאל בס' נחלת אבות עד משנת

שמעון הצדיק.

יו) על כל דברי אלה עיי' בבאור הח' קסול לכוזרי מאמר א' ס"ה.

יח) נפוצות דרוש א'.

יט) שם י"ד.

כ) שם דרוש ה'.

כא) סנהדרין ק' ב'.

ר' יוסף: "כל הני מילי מעליהא דאיתנהו בהו דרשינן להו" וכאשר גדולה מזה
מצינו שהז"ל סמכו עליהם גם במילי דאסור והיתר כדמוכח מתישבותם בהלכות
ערוגה החמורה (כב) על שאלת הגמ' שם מנ"ל דהא דק"ל לרבנן מילתא היא?
דכתיב לא חסינ גבול רעך שנבלו הראשונים, גבול שנבלו ראשונים לא חסינ ומאי
נבלו ראשונים אר"י כתיב אלה בני שעיר החורי יושב הארץ, אטו כ"ע יושבי
רקיע נינהו אלא שהיו בקיאי ביישיבה של ארץ וכו' וכאשר האריך למדי בזה
החכם בעל מאור עינים (ג): והצבוע המאפיל בטליתו על קופה של ירצים
התלויה מאחוריו הוא לא יקבל שום אמתלא שבעולם ואם גם באלף מופתים
חותכים נוכח לו כי החכמות רבושנו הן ומידנו באו להם הלא אז יענה ויאמר:
"מכיון שנישבו בין הנכדים הרי הן כמוהם ואסורות הן לנו!" ובכן התנצלות כזו
למה היא באה? אין זאת רק מפני כי באמת ההזיק במעוזה של הדעה
ההיא, כי אנהנו הננו אבות כל החכמות, וממקור רעיונו זה הקרו דבריו
אלה לדומם ולנשא את תוה"ק המדת נפשו ולבכו, ונשייתו זו בוקעת
ועולה גם ממשפטו על הספור מראיית-פנים של חכמי יהודים ויונים שהזכרנו
למעלה, כאשר כבר אמרנו נזכרה האגדה ההיא גם בספרי הישר אברבנאל ו"ל,
כי הוא מעיד לנו בספרו, "נהלת אבות", אשר נמצא באגרת שכתב אריסטו הפילוסוף
רבו של אלכסנדרוס מוקדון שדבר עם שמעון הצדיק בדברי החכמה הטבעית
וכאשר דברו בחכמת אלהות הנדיל עצה הפליא תושיה, והשתומם אריסטו ממעלת
חכמתו באלהות ונמצא בדבריו שכתב באגרותיו בענינים מיוחדים שאמר, "וזה ממה
שהשיבני השמעוני", והנה מקורו של הספור ההוא נובע ממה שמביא היוסיפון
בספרו, "נגד אפיין", שאריסטו הגיד לאחד מרעיו איך באחד מאיי היונים נודמן
לו להתחבר ימים רבים עם חכם גדול מדבר שפת יון ושפט היותו יהודי יען בא
מארצות היהודים וכי באמת הביא לו מן החכמה יותר ממה שהוא, אריסטו, נתן
לו הימנה, אבל מה שהוסיף הרי"א, כי אריסטו כותב באגרותיו, "וזה ממה שהשיבני
השמעוני", יפקפק בעל "מאור עינים" ויאמר (כד): "מאשר שאלתינהו לכלהו נחותי
ימא רבה של ספרי אריסטו ואין מניד לי באחד מהם זכרון, שמעוני" אפשר כי מה
שמין דבר שמע בו מן הספור הנזכר ויהודי היה ונכרא ושמו שמעון הלא אף
בעיר קטנה חיישינן לשני יוסף בן שמעון כ"ש במלוא רוחב הארץ פוק חזי כמה
שמעון בלתי צדיק איכא בשוקא, והנה נשמע נא גם קול המוסקאטו בענין
זה, אז נראה, כי בלשון אחרת ידבר לנו בזה, גם הוא יטיל ספק בדברי הרי"א
ו"ל באמרו (כה): "מה שהעיד הרי"א על המצא כתוב לאריסטו זכר השמעוני לא
ידענו מה היה לו? אבל תוך כדי דבור ישיב מהרהורו ויאמר, "אמנם ראיית לא
ראינו אינו ראייה, לאות כי יחזיק בתומתו להאמין שאריסטו למד משמעון הצדיק,
כאשר גם מאמין (כו) ששמעון הצדיק הטהו ברוב לקחו לבטל דעתו בדבר הקדמות

(כב) שבת פ"ה א'.

(כג) שם א"ב פ"ב.

(כד) א"ב כ"ב.

(כה) קול יהודה ב' ס"ו.

(כו) שם מאמר א' ס"ה.

ובכלל מה שהיתה דעתו חולקת על תורתנו ונהפך לאיש אחר שהתירה כזו, אם כי אין הדעת סובלתו כלל ולא יעמוד לפני הבקורת הנאמנה כנ"ל. ואולי גם אהבתו הנפרזה להקבלה הטתה את לבו להאמין בכל מה שנאמר לו מבלי לבקש הישבוניות רבים, כי אמנם זה האיש למרות גרולתו בחקירת אלהות ובפילוסופיא הכללית הנישקפת מבעד שני ספריו הנדפסים ולמרות ידיעותיו הישונות המרעישות את לב רואיהן בכל דבור מדבריו, היה ישונה גם הרבה בחכמת הקבלה ולא עוד כי גם שם אותה לגבירה על פני החקירה דעותה, כאשר נפגוש אצלו בכל צעד וצעד. ולא יפלא בעינינו איפה אם נראהו פעם עומד ברום פסגת החקירה והופיש הדעות באמרו (כח): "גם כי יעמוד לנגדנו מאמר קהלת האלקים בישמים ואתה על הארץ ע"כ יהיו דבריו מעטים מ"מ לא ננעלה דלת לפני כל הבאים בישם ד' בישער החקירה. אדרבא הוא מחויב לכל משביל לבדוק עד מקום שידו מגעת." ובמקום אחר יטה את הדין ויאמר (טז): "כבה נאמר כמה שיראה בתורה יוצאת משטת הסדר, כי בל"ס הכל בא על נכון והתורה כלה שמותיו של הקב"ה, ומה שאמרו אין מוקדם ומאוחר בתורה, יש לפתור, כי אפילו מה שיראה מוקדם ומאוחר חוץ למקומו הנאות אינו לא מוקדם ולא מאוחר לפי האמת אבל איתן מושכו במקום הראוי לו ואם לא נשיג זה, הוא לפי קצורנו", ואם כי נהירין היו לו שבילי דפילוסופיא עד זמנו כנראה מדבריו שאומר (ל): "ראה נתתי לפניך בזה דעות הפילוסופים היותר מפורסים שבזמננו ועתה ההצעה הזאת קה בידך והלכת כי נר לרגליך דברי להאיר אל עבר פניך וכו'". עם היות שנפשו יצאה בדברו בכמה פרטים מקו משקולת הפילוסופים וכו', כי אולי רוח אחרת היתה לפילוסופי זמנו אשר הוא שתה מים מבארם. "עכ"ז נשמעוהו מתאונן הפעם לאמר (לא): "אולם ירד ירדנו בתהלה כמה מעלות טובות ממדרגת החכמה והמדע זה מאות רבות בשנים והיום רד ערכנו מאד בהשגת הסודות כי טה עיניהם של ב"א וכו' ומתו בווערים בעם מצד העדר השגתם, אולם עוד חוץ למועד אשר יעלה על שפת נחל מי החכמה מזה ומזה כל עין מאכל מתוק לנפש ומרפא לעצם הנשמה העליונה." דברים הראויים להאמר מפי חכמי צפת שבזמנו שהיו נטבעים בראשם ורוכס בחכמת הנסתר הזו שהיא לכדה מאשרת — לפי דעתם — את נפש האדם ומביאו להיות חיים נצחים וקיימים (*). וכזאת נרניש ונבין גם מכל

(כז) ובקול יהודה מאמר ד' ס"ג מביא נ"כ הספור על אפלטון שהיה דבור עם ירמי' במצרים ואחרי הלענ והכוז נתישב בדבר ושנה את טעמו לשבח בכזאו לכלל דעת כי כנים דבריו ומתו על לשונו, אפס כי מרסיליא"ו פיצוניי אשר הגלה על ספר קורותיו זכר בסתם העתקו ללכת מצרים, ואת דבר ירמי' לא זכר, והרי"א כ' בפירוש על הפסוק כי נער אנכי שאחר החרבן הלך למצרים ועמד שם שנים רבות בלי נכואה עד יום מותו ושחכמי היונים מעידים שדבר עמו אפלטון במצרים. ע"כ.

(כח) נפוצות ד"ד.

(כ"ט) שם דר"ב.

(ל) קול יהודה ח' י"ב.

(לא) נפוצות ד"ז.

(*) ובקול יהודה מאמר ד' ס"ג יאמר והמדוקדקת היא הפילוסופיה אשר יד אריסטו אוחות עם אחוזת מרעהו וגם היא עם היותה מביאה ראיות בספיקות על כמה פנות התורה וכו' ה"ה דורשת ג"כ דרשות של דופי.

הכבוד והתפארת שחלק לס' הזהר כמו לב): „והלא כל דברם ז"ל בס' הזהר וכו', וכל הספר ההוא ממולא בתרשיש ליסד אבן פנת יקרת הדעת האמיתית הלז", או לו): „גם בארנו בשלישי שזה דעת חכמי האמת והלא היא היא הדעת מה שהעירו אליה בזהר פקודי היכלא קדמאה". וכה גדלה חביבותו של הזהר בעיניו עד שיביא ממנו ראיה לצדקו של חבר על קדמות הנקודות באמרו לו): „מאישר מצינו זכרון הנקודות אצל חכמי האמת שומרי משמרת הקדש ושום שכל ברמזיהם ובאמרו במדרש הזהר וכו'", אם כי בזמננו זה שנתגלה סדר נקוד אחר, נקוד הכבלי או האישורי, כבר נטו כל חוקרי וחכמי הדקדוק לדעת מהר"א בזהר לאחד זמן הנקודות והטעמים לדורו של אנשי טבריה לה). אהבתו להקבלה ההיא הביאתהו גם לאהזו בהמדה שאהזו בה כמה חכמים לפניו בדבר דעות הרמב"ם ושיטתו. המה בראותם, כי הרמב"ם הגדול אשר השכוהו לראש המדברים בכל מקום ואשר יראו אותו כמלאך אלקים, יגה את הקבלה וידבר בחמת רוחו על חלומיותיהם ועל הברותיהם ועל שגעון כותבי קמיעות ואומד: „דברים כאלה לא יאות לאדם לשמעם כל שכן להאמינם לו", „כי צרופי השמות שהם פועלים בהם סכלות הם וכוב אישר בדאום הפתאים לו" ומוהיר כל אדם מפני אולתם שהם המשוונעים מבני אדם והם מנהלים בשם המפורש לה) וכמוהם רבים דברים היוצאים בצדק מאת איש כמוהו המזהיר באגרתו „לעולם אל ישליך האדם דעתו לאהריו שהענינם הם לפנים ולא לאחור" לה); או למען התאם אותו את משאת לכנס היא חכמת הקבלה שנתרבתה ונתגדלה אהרי כן, עיטאוהו גם אותו לבעל תשובה ומתחרט על הראשונות וכראו מאתו אגרות ומכתבים שונים, אישר לפי דעתם יתורה בס הרמב"ם ויתאונן עלי מניעת למוד החכמה הזו. כן עשו הרבה ממחשובי הרמב"ם, אבל הראש וראשון בהם היה הגאון ר' שם טוב בן אברהם הספרדי בעה"מ „מגדול עוז" על ס' משנה תורה להרמב"ם. הרב הזה הוא הוא אשר חשב את הרמב"ם למאיר עיני הגולה כגדולים כקטנים ומפיו אנו היים" לט), הרב הזה הוא הוא אישר רב את ריב הרמב"ם מאת מתנגדו היותר גדול הראב"ד מפשקיר"ה, ואיך איב תקוים בריתו זאת את רחשי רוחו ואהבתו להקבלה, שבה חבר מו ספר מיוחד בשם „כתר שם טוב" לבאר סודות הרמב"ן? ולכן למען הפיס דעתו ולהיות שלם את עצמו האמין באמונה שלמה, כי הרמב"ם בסוף ימיו החזיק בחכמת הקבלה ומעיד מא שראה בספרד מגלה על קלף ישן וכתוב בה: „אני משה בן מימון כשירדתי לחדרי המרכבה בינותי בענין הקין וכו'". אין רצוני בזה להכזיב ח"ו את

כב) נפוצות יהודה דרוש מ"ו.

לג) קול יהודה ג' כ"א.

לד) שם ס"א.

לה) עיין קאסול בהערותיו להס' מאור עינים סג"ט.

לו) מורה א' ס"א.

לז) שם פס"ב.

לח) פיהמ"ש בפ"ז דסוטה.

לח) אגרת הרמב"ם בתשובתו לחכמי מרשיליא.

לט) הלכות ברכות פ"ב.

מ) הלכות ק"ש פ"ב.

עדותו של הרב הזה, רק להראות, כי מפני דבקותו בהקבלה ואמונתו גם ברמב"ם נקל היה לו להאמין בהמנלה ההיא שנחשדת בעיני כל מכין וכיז רק למען יוכל לאחוז ההכל בשתי ראשיו, להיות מקובל וממהישובי הרמב"ם כאחד, ובדרך הזה אחזה גם רנל המוסקאטו ז"ל! הרמב"ם היה משוש לבו ומאור עיניו, וכמעט אין עלה בספריו אשר לא יעלה בו את דבריו על ראש שפתיו, וכאשר הכה בעברתו על קרקד הרלב"ג בדברו על שכל הפועל יציב לנגדו את הרמב"ם ויאמר (מב): "לא כן משה עבד ד' בכל ביתו נאמן הוא", והרוצה לעמוד על עקרון של דברים ילך לו אל הר המור הוא הרב המורה ז"ל בערוגות בשם בהחלק הגי', ואיך ישקוט וינזה בראותו כי אהוב לבו הזה נותן טעמים פשוטים ומכוארים לכלי המקדיש ועבודתו המסוגלים לרמזים וסודות להשרידים, לכן יגזור ויאמר (מו), "כי לא כיון בו רק להוכיח על פני כל מפקפק וכו', והוצרך לעשות זה בטעמים נגלים לא ירחם שום מתעקם, ובכל זאת לא השיב אחר טוב טעם הירוע לשרידים אשר ד' קורא, וכבר מצינו לו אגרת לבנו על רמזי המשכן באמרו: "דע בני אברהם ירחמך האל, כי המשכן וכליו בא המשל על גוף נכבד וכו' והארון משל על הלב, מלבד האגרת השלוהה מאתו למצרים לאמר אליהם: "אהרי בואי בארץ הצבי מצאתי זקן אחד שהאיר עיני בדרכי הקבלה ואולי ידעתי או מה שהשנתי עתה דברים רבים כתבתי שלא כתבתים", והנקל היה לו להאמין בכל אלה, אם כי המכתבים האלה נשפטו כבר למוזיפים ממומחים (מד) לאותו דבר ובפרט המכתב למצרים שנובע מהו מעדותו של בעל שלשלת הקבלה הנודע ללא מדויק בשמיעותיו (מו); כי רצונו העז להשאר נאמן לקבלותיו ושלא לפשוט באהבת הרמב"ם עשרת ראשו, הרצון הזה היה בכחו להולל נפלאות כאלה, לברוא ולצייר דברים כאלו שלא יתכנו מעולם, וכן פוישטת והולכת התאוה ההיא, להיות הוקר ומקובל גם יחד בכל ספריו ודרשותיו, עד שעפ"י רוב ישמש ברמזים, צירופים ונטריוקן — אלה המה ילדי הקבלה והסוד — רב יתר מכפי המדה הדרושה, וישחית לא מעט את מליצתו הנאווה ותוכנו הנאה כמו דבריו למשל (מו): "וכבר בא הרמז על עיקר המילה הגופנית בהפסוקים מי יעלה לנו השמימה קביעת האותיות מילה בראשיתן וקביעות שם של ארבע בסופן להורות וכו' וכבר נבלעו שתייהן בנעימה מילה ושם בן ד' במאמר משה מ"י ל"ה אלי, (מה) ועד הציון נאמר מי יכילנו ירמו שעל יוה"כ מדבר שה"מ על היותו יום ארבעים לר"ה אלול שבו יתחילו ימי תשובה והיור מורה עלי היותו יום עשירי לחדש תשרי",

(מא) היס"ת ספ"א.

(מב) קול יהודה מאמר א' ס"א.

(מג) שם מאמר נ' מ"ז.

(מד) הגי' שייר בישרון לקאבק, הח' נידעמאנן בס' קורות החנוך, יה"ש בהחלוץ.

(מה) ואינו רחוק כי הרב ראה זאת בש"ק מפני כי נדפס בראשונה שמ"ז בוויניצה

וקול יהודה נדפס אחר זמן זה.

(מו) עיין בסה"ד בהקדמתו שמביא בשם הישר מקנדיה על בעל שה"ק שאין

מביאין ראיה מן השוטים ושקלקל חבורו בכזבים עד שהאמת שבתוכו אינו נכרת.

(מז) נפוצות כ"ח.

(מח) נפוצות מ"ה.

מט) ע"כ יאמרו המושלים ממשל רב במכמני הדעת והחכמה האמתית שאם תקח אמצעיות הנ' מלות הנזכרות (נפש רוח ונשמה) שהוא פוש'ם יעלה בידך שם אלקים כי בן אלקים עולה פ"ו וכשתקח קצות כל מלה מהם שהם נ"ש ר"ה נ"ה יעלה בידך מספר תרי"ג וכו", נ) כי בו נחקקה אותיות קשת התיו באות הראשונה של תרועה הקוף באות הישניה של מקרא והשין באות השלישית של קדש הוא מראה הקשת של תפלה וכו' ובאותיות קשת נרמזו ג"כ תקיעת השופר תקיעה שברים תקיעה וכבר כתבו חכמי האמת וכו', נא) וראיתי לסמוך ע"ו של בר קפרא אל נון רבתי ור' רבתי שנמצאו בתורה ושתייהן יעמדו בפ' כי תשא נון של נוצר חסד ור' של לא תשתהוה לאלהי אחר', נב) וע"ד צחות נאמר כי ע"כ נקרא בלשון ארמי אר"ע להורות בנוטריקון שלו אך רחב עמק', נג) הפצתי נוטריקון שלו חמר צורה פעך תכלית', נד) נעמה רמז להשפעה אלהות ערפה רמז להומר ההופך עורף למוסר השכל ורות רמז לשכל מל' ראות והוא חסר א' להסרון ראות בעניני אלקים, וכמוהם רמזים וסודות אין קץ מבלעדי הרמזים שהרגלו בהם גם הדרישנים לפניו כמו נד): מצה רמז לחרוש העולם', נו) נה ובניו רמז לשלשת הקנינים ובהנה רבות, ועוד יתר מוזאת נראו אצלו נצני ההויה שעברה או בזמנו על רוב חכמי דורו המקובלים לשנות בחלומות ודמיונות המאפילות מעט והר קלסתר פני השכלתו כאשר נראהו הפעם מתהלל על הנלות לו בחלום חזיון לילה הקירות רבות על שמותיו של הקב"ה כמו: נז) ואגידה לך רשום בכתב אמת כי יום ליום אביע אומר על הנושא הלו לחבירי המקשיבים, לילה יחזה דעת על הקירות ענינו כי בתנומות עלי משכב רוח על פני יחלוף ויעבור ויקרא את אשר בו נתעוררתי על ככה' ובהספדו על המהרים פרוכניצאלי יאמר נח): וזכור אזכור הלום חזיון לילה אשר לסוף ט' ימים אחרי פטרתך באשמות הבוקר הוא עת ניעתך נראית אלי כמוטל על ערש דויד, וקירוב עתך לצאת נפישך, ואז בכני גדול בקשתי מאתך את מתנת ברכתך ובטוב רצונך בנרבת רוחך הענק הענקתי מהן בשתי ידיך ומיד קמת ממטתך ועלית דרך סול'ם, והנה אתרי כל ההוכחות שבררנו מהם איך דבקה נפשו כשלהבת בנחלת בהחכמה ההיא נבין את דבריו שמדיבה בבואו לפירש דברי החבר על ס' היצירה העלולים יותר להראות מוכחו מפיושו כאשר ירגיש כל מבין בדבריו אלה נט): במרם יתפשט ביאורי ע"ד ס' היצירה הנה את אשר אמתי אשלח לפניך וגרשה רעיוןך מלהרהר

מט) שם י.

נ) שם מ"ד.

נא) שם מ"ו.

נב) שם נ'.

נג) שם ו'.

נד) שם ט'.

נה) שם ד'.

נו) שם יוד.

נז) קול יהודה מאמר ב' ב'.

נח) נפוצות ד"כ.

נט) קול יהודה מאמר ד' כ"ה.

שיחבארו אצל החבר דרך קבלה כי אעפ"י שזקק עשר אצבעותיו לזכור עשר ספירות בלי מה וכו', לא נהנה על ביאורם בעניני החכמה ההיא הנפלאה אפי' באצבע קטנה וכו' ראה עד כמה כוונתו החזקה מן היות הדברים שיוזכר סובבים על עניני תעלומות החכמה ההיא העולה היא למעלה למעלה וכו', ועתה גם אני היות אהיה כמוהו, כי אין לבוא אל שער ביאור דבריו ולחלוק על כוונתו לבאר הענינים עד מתחלף לדרכו, ע"כ נחנו נעבור חלופים בביאורם ונתנהלה לאטנו להגל המלאכה אשר לפנינו, ומקבלה ואילך מציית בהנהגה, כי הכהנים הנגשים אל ד' יתקדשו בעניני סודותיה וכלבד שיעשו שכל לעצמן ולא יתכוונו לעשות חזיון בדברי החבר הבלתי מכנים עצמו בסודות אלה, שאם ככה הם עושים לו עם היות מלאכתם מלאכת הקדש יקרא לה מ"מ כפי ערכה אצל באור דברי החבר הוא מלאכה שאינה צריכה, לנופו שהי"בין עליהם מיושם נניכת דעת הבריות והיו מין ביש"מ שרואין את שא"מ כאלו אינו ע"כ, דבריו אלה אם כי מהולים המה בהתנשאות מעט נגד החבר הקדוש, באשר התיצב איתו מהיון למהגת, הכהנים הנגשים אל ד' ואשר לא נהנה אפילו באצבע קטנה מתעלומת החכמה הנפלאה ההיא; אבל נכיר בהם גם ישרת לבו שלא להעמיס בדברי החבר כונות וסודות שלא עלו על לבו, ולגונב דעת הבריות יחשב בעיני העושה כזאת! אולם, מה נאמר ומה נדבר בראותנו בכל פתקא ופתקא באותו מקום שם, איך יתאמין בכל כחו להתדרר פני החבר ביטות המקובלים, עד שהוא בעצמו הניש כזאת בנפשו ויתנצל בסוף שם ס; : "ידעתי כי יועילו הדברים מאד אל הכנת הענינים בעצם והיו למאורות על אשר ישנו פה עמנו כמה שאנחנו אליו, ואם היות שהפירות על מרתי אשר קבעתי לבלתי לכת בגדולות ונפלאות ממני ובפירט בביאור דברי החבר הבלתי נכנסים בעומק החכמה ההיא כאשר הודעתך, אף גם זאת לא מנעתי מזכירתם להיותם דברים קרובים שידיעתם רבת התועלת והשומע ישמע והחדל יחדל, והנה בכאן השאלה תשאל, מה הועיל בהתנצלותו? הלא בכל האופן לא החזיק את דבריו שלא להתערב בו דברי קבלה, ומה יסכון מאמרו, השומע ישמע והחדל יחדל" או, "שהוא מגלה טפה ומכסה טפחים", אם בכל זאת הוא משימיע ומגלה כונות וסודות שלא יסבלם החבר ביום פנים גם לפי הודאתו? אך זה הדבר שדברנו, נסיתו ונשיאות פניו הגדולה להקבלה לא הניחו לו לישן, עד שירכיש לה — גם נגד רצונו המדעי — את החבר לאוהב ורע, ובפירט במקום הנוגע לפרש את, "ספר יצירה"! זה הכפר שנהיה להראשון והמובחר שבכל ספרי הקבלה עד היום הזה, כי אמנם הספר הזה, גם אחריו כל הראיות החזקות שמביא החכם צונין סא) עלי איהור זמנו לימי הגאונים, עוד הדרת השיבה חופפת עליו, ולב כל ישר הושב נופך בקרבו לחשוש לדברי המיחסים אותו עד אברהם אבינו או להתנא ר' עקיבא סב), ואם כי גם זאת אמת שלא מצינו זכר לו ביום מקום בתלמוד, ואף הפעם האחת שזכר שמו בסנהדרין (ד' צ"ה); "ר"ה ור' אושעיא הוי יתבי כל מעלי שבתא ועסקי בספר יצירה", אין

ס) קול יהודה שם.

סא) נד"פ 175.

סב) קול יהודה בתחלת כ"ה לרביעי.

כונתם על שם העצם של הספר, רק כי עסקו בהלכות יצירה, כמובא שם המאמר הזה בעצמו (דף ס"ז) ושם לא נאמר "ס' יצירה", רק בהלכות יצירה". וגם מה שיזכיר החבר סג) "וכבר נאמר אין דורשין בס' יצירה וכו'", אין כונתו על הס' יצירה, רק על המאמר בהניגה שאין דורשין במעשה בראשית וכאשר יפירש שם המוסקאטו במקומו *); עכ"ז נאמנה אלינו עדותו של ר' סעדיה גאון, שהיה מן הגאונים הראשונים, כאמרו בפירושו סד) עליו: "מסורת היא בידנו, שזה הספר חברו אברהם אבינו", והרבה מן הקדמונים כמו ר' סעדיה הנ"ל, ר' שבתי דולונו ור' יעקב מקוראן, וגם החבר בתוכם שפירשוהו סה) כלם ע"ד החקירה בהכמות הטבעיות דים לנו להכב את הספר הזה ולהחשיבו מן הספרים היותר קדמונים. והנה בעלי המקובלים אשר יתפארו, כי חכמתם מקובלת איש מפי איש ומושכים את שלילותה עד אדם הראשון, כאשר באו גם המה ומצאו בו עוד סמוכין ורמזים להכמת הקבלה כמו, העשר ספירות בלי מה, היפלא עוד עליהם אם נפלו על המציאה ותלו עליה את שיטותיהם, מאמריהם וכל בניניהם? ומדוע א"כ יגרע חלק המוסקאטו, אשר לא נופל הוא מהם בחכמה הרמיונית הזו?! והנה בעיקר הדבר, איך יתכן לאיש כמוהו הנאור בנבירות חכמות זרות ופילוסופיא גדולה, לאחד את מוחו בלמודי הנסתר הנעלמה, הנראית כצורת לרעותיה אלה, נבין על נקלה, בראותנו, כי לא היה יחיד בדבר זה, עוד רבים לפניו בין חכמי ספרד הנודעים נשאו עין להקבלה, כמו הרמב"ן שאמר עליו הר"ן סו). שתקע עצמו להקבלה יותר מדאי, ואף הר"ן בעצמו שהיה קובל על הרמב"ן בעבור זה ושהיה חוקר נכבד כהיוצא מדרשותיו הנכבדות, לא מנע את עצמו להכחיש דעת הפילוסופים האומרים, כי מעשה מרכבה ומעשה בראשית הם חכמת הטבע והאלהות ואמר סו): "אף שמעשה בראשית היא חכמת הטבע אינה מאותו הצד שהתחכמו בה אנשים מצד מחקרים אבל מצד מה שהידיעה נעלמת בו מצד המחקר ולא תודע אלא בשפע אלהי ויהי מע"ב ידיעת צורת הדברים על אמתתם שהוא הקשר המציאות התחתון בהם לאכיים ומעשה מרכבה ידיעת המשך והשתלשל המלאכים מה שם, ממש אותן הדברים שדברו המקובלים, וכאשר גם הרב ר"מ בירטל בעל הפירוש לס' יצירה עומד ונשבע סה): "העבודה! שהכמת הפילוסופיא האלהות נעולה במפתח הקבלה"; אולם פליאתנו רק עלי התגברות החכמה הזאת בארץ הברוכה איטליא, הארץ הזאת, אשר מאז ומעולם לא הכתה

סג) שם בהכוזרי.

ס) דבר שלא יעיר הח' שפ"ר בשם אחיו, כי בהמגיד משרים של הר"קארו המקובל הנדול כאשר יזכיר את ספר היצירה מזכירו רק בשם בעל ספר יצירה, נגד המקובל בימים ההם שהוא מאברהם אבינו ע"ה (מוצאי גולה צד 251).

סד) לא הפירוש על שמו הנדפס, כי הוא מזויף מתוכו ומביא את ר"ת וראב"ע (פ"ב מ"ג) כדברי צונץ שם בהערה (ד) רק כפי הס' כת"י מינכן שהיה בידי הח' יעלינעק ומביאו ראה"ו בדודו"ד, ד. 150 הערה 12.

סה) צונץ בהערה שם.

סו) שו"ת הריב"ש סימן נ"ז.

סז) דרשות הר"ן ס"א.

סח) בהקדמתו שם.

בה ישרש השנאה להחכמות ועוד בהצי המאה הראשונה כאשר קם הרב ר' משה שליט להבאיש את ספרי הרמב"ם במכתביו שרכש לו מרבני אישכנו ונסע עמדם דרך ארץ איטליה לא"י, אז רדפוהו ונרשוהו מן הארץ (טז). וגם המקובל ר' אברהם אבולפיא שעשה עצמו לנביא, מצא באיטליא נורל רע ומה, עד כי החכם הרופא ר' אחיטוב מפרטו הדביק אחריו למקום מנוסו ברצלונה וכתב עליו (ע) להרשיבא להעירו על הסכנה המרחפת מאיש הזה המלא מרמה ותוך ומתעה רבים בכזביו. מכל זאת הלא נוכל לשפוט, כי איטליה לא היתה הארץ המסגלת להכמת הקבלה אשר שמה סתר לה, ואיך נהפכה ארץ חמדה זו להיות מקום רחבת ידים לאנשים כהמוסקאטו, לעשות כונים לה כהבה יתרה? אך תפתר לנו ההדה הזו, אם נעמיק חקר בהשקפה רבה תוך ערפלי הזמן ההוא שחי הרב בתוכו וגם על המקרים הרבים שנקרו ויאתיו בתחום מושכו בארץ ההוא. התקופה הזו שחי בה הרב, שעמדה בעיקרה בסוף המאה השלישית ונופה הגיע באמצע המאה הרביעית לאלף השישי, היתה תקופה מלאה חזיונות ותקות עד אין קץ. הרדיפות הנוראות אחרי הגירושין מספרד ופורטוגל ובפרט האינקוויזיציה הנוראה, אשר הסופר החכם בן הדור ההוא ר' שמואל אושק'י כנה בצדק בשם "היה נוראה", שהוקמה אז מטעם המלך יוהאן השלישי בפורטוגל לענוש קשה את היהודים ובפרט האנוסים שנתרבו אז בארץ, הם מסכו רוח עושים בקרב לבות בני הדור, לשנא את ההתחכמות והפילוסופיא ולשאוב מי תנהומות ממעיני הקבלה, שבכחה לרומם את האיש מעל המעשים הרעים בעולם הישפל ולהרכיבו על כנפי רוח הדמיונות והחזיונות; וכאשר חק הוא בטבע כל איש פרטי, בהגיע צרותיו למרום קצן והיאוש יפריש כצפוניו בקרבו לשים קץ לתחייתו, אז הבא התקוה בלבו להחיות נפשו הנענה, למען החזק מעמד במערכות החיים, כן יסוד מוסד הוא במשפחת לאום כלה; כאשר חישך צר ומצוק יסוכבוהו ואין דרך לנשות לו ימין ושמאל, למצא לו צד נוחם ורסים טל של תחיה, אז ישוב ויקוה לתשועה, ואם לא ימצאנה בדרך פשוט וטבע, יישפיק בדרך גם ופלא, בדרך יד נעלמה, למען יחלין מן המצר וישאר חי במקדש; לא יבקש חשבונות, לא יכין דרכו, כי "להטובע בנהר גם האחיזה בהשכלת הצלה תקרא", יאמר המשל. וכאשר גם ראינו שרוח ההזיה וחשוב הקצין תקפו בעצומיהם אז גם נכורי הרוח שבישראל והטובים שבהם, מי לנו גדול מהלאמי הנלהב הישר החכם האברנאל ז"ל! וגם הוא בכל עוצם גדולתו לא עצר בערו מלתת גם הוא קץ נאולה בכתבו בספרו, כי בשנת ה' אלפים רס"ג יופיע גואל צדק, דבר אשר אסרוהו עא) חז"ל לגלותו, וכן רוח הסוד וההזיה נישב אז לא בלבד בלב גולי ספרד, רק גם בין אהיהם בארצות אחרות ובפרט בארץ איטליה, אשר שמה מצא לו מקלט חלק רב מהגולים ומהאנוסים האמללים, ששם היה קבורתם בעיר אנקונה כנ"ל, וביהוד כאשר קמו אז המאורים המתעים בישראל, אלה המה שלשה האנשים שראו כמו היהודים המצוקים קרני אורה וזיקי תקוה ועקבתא דמשיחא, דוד הראובני, שלמה מולכו ויוסף נשיא, ושדה פעלתם היתה רבה ורחבה גם בארץ איטליא, כאשר

(טז) דוד'ד ה' 28 מכתב ר' הלל לר"י הרופא אגרת קנאות.

(ע) שו"ת הרשב"א סימן תקמ"ח.

עא) סנהדרין דף צ"א ע"א.

נספר הלאה; או התעללה תורת הסוד ותשים משכנה גם בין המשובחים והגדולים שבעם. כי עב) מי הרש אשר לא ישמע לקול האיש דוד הראובני שבא מארץ הכור, ארץ ממשלת אחיו יוסף המלך, המולך על בני גר ובני ראובן וחצי שבט מנשה? או מי עור, אשר לא יראה בהתקבל בן מלכים זה בהור מלכות שתי פעמים ביטנת רפיד בהואטיקאן מהאפיפיור ובשנת רפ"ה בהיכל המלך הקנאי יאחן מפורטוגל? המהון והשתוממות מלאו אז לב כד הנולה ובלבלו את מוחם להאמין גם במה שלמעלה מן הטבע, עד שגם האישה הגדולה בינונדה אברבנאל, איטת הרב ר' יטמאל אברבנאל מנואפולי כנדה את הראובני הזה כמתנות יקרות ובנדים יקרים ועל כלם דגל יהודה של מיט, אשר בעצמה רקמה בו עיטת הדברים וציורים יקרים לכבוד הלאום הישראלי, ופינסי וויניציה, ר' מיטה הציר ורבי מצליה נתנו לו ספינה להביאהו רומה באמרו, כי ציר שלוח הוא אל האפיפיור לטובת כלל ישראל, ונוסף עוד על זה היה איש הפלא באמת שנתנלה בעצם הזמן הזה, הוא ר' שלמה מולכו! האיש הזה היה חסר מנוע אנוסים בפורטוגל, בעל נפש זכה ומשכלת ונקרא בשמו הנוצרי (Diogo Pires), ואם כי רך בשנים, כבר היה סופר בבית המלך ומבין בלישונות רבות, והנה פתאם למראה הראובני הנ"ל נהפך לבו בקרבו למול את עצמו בסכנת נפשו ולהיות אחד מקדושי עליון, עד שגם שר התורה ואביר ההלכה בישראל מרן הב"י דבקה נפשו בו והפין גם הוא להרמות אליו, וכל הפצו ומיטאת נפשו היה, שתקוים בו נביאת "מנידור", לקדש שם שמים ברבים כאשר עשה "שלמה בחירי", כי ימות גם הוא מות ישרים ותחי אחריתו כמוהו, לעלות לרצון בשה תמים על מזבחו ענ), כי אמנם זה האיש "מולכו" היה איש גדול באמת, וך הרעיון ולאמי נלהב, אשר אין בו נפתל ועקש, רק רהק על כנפי דמיונות ונסככו סרעפיו בחבלי התנועה המשיחית, אשר עיטתה ישמות בישראל גם הרבה דורות לאחריה, ואיך לא יעורר השתוממות איש כזה, אשר גדל מנעוריו על ברכי הדת הנוצרית ובין לילה כאשר אך מל בשר ערלתו נהפך לדרשן ומקובל מהלל, אשר על דרשותיו יאמר בן דורו עד): "יוציא מפיו דברי הן כי רוח ד' דבר בו ומלתו על לשונו", וככה גדלה בו התבערה וההתלהבות, עדי נשאו לבו לנסוע רענסבורנה, לדבר על לב מלכי אישכנו ונסיכיה והקיסר עה) קארל החמישי בראשם, שנאספו אז להתיעין כדת מה לעשות בלותר ודעותיו, לקחת על עצמם אמונת ותורת ישראל! ולא הביט על אחריתו כי מר, כאשר באמנה היתה אתו, כי הקיסר קרלוס הוליכו אותו למנטובה ושם אסף את יאפטי האמונה ודנוהו לשרפה בחדשים הראשונים לשנת רצ"ג, וכמוכן, פעלת מלכו לא עברה מבלי השאיר לה רושם גדול באיטליא ובפרט במקום המשפט, היא העיר מנטובה! העם ראה את ר' שלמה מלכו בתור איש קדוש, מוסר נפשו על קדושת השם והלאם, מתדבק את עצמו בדכקית נמורה בהקבלה המעשית והתעלה והתקדש בסוד קדושים וטהורים, וכטבע

עב) על כל דברי אלה עיין בספר היהודים בפורטוגל מאת קיינערלינג והתייר הגדול גראטין ח"ט צד 264 ואילך והח' טפ"ר בספרו מוצאי נולה.
עג) גראטין בחלק הנ"ל הערה ט. מוצא זאת מדברי "המניד מישורים".
עד) ר' יוסף הכהן בספרו דה"י ח"ש י"ט.
עה) צמח דוד.

המהלות המתדבקות מאיש לאיש, כן התנחלה תורה זו ששתלה ר"ש מלכו באדמת איטליא מדור לדור, עד שקמו חכמים איטלקים רבים ואהזו בה בשתי ידים, והכס מקובל אחד שמי ר' יוסף ארלו (עו), קם ויתנכב ב"ד שלמה מלכו, כי עוד יקום מקברו וינקום נקמתו משופטיו. ויתר עוד מזה רבו אז דורשי רישומית ומפיתח לקין, כאשר מפאת קדמה מזרחה עלה השמש בזהרו והכה בסנורים כל יהודי המערב להלום הלומות נעימים בהק"ן והוא, התנלות ר' יוסף נשיא והתעלותו למישרה נכוח בממשלת הסולטאן בקונסטנטינופול, עיר ממלכת התורקים, (עו) הישר יוסף הנשיא ובשמו הנוצרי יוהאן מיקוויס, אשר בארץ מולדתו התעתד להעלות על המוקד אשר הבעירה למענו האינקוויזיציה הארורה, הישר הזה כמעט שנתיחד בקונסטנטינופול, מצא נתיבותיו אל ארמון היסולטאן סולימאן ויגדלו וינשאהו ממעל כל השרים שישבו לפניו, לא ארכו הימים ויתן לו בארץ ישראל את העיר טבריה עם שבע ערי הפרוות שנסבבה לאחות נחלה והדת יצאה מלפניו, כי בהערים האלה לא ישבו רק יהודים ודון יוסף יהיה לנגיד עליהם, והוא גם עתה החל בהעבודה ויצו לבנות חומות העיר ולטעת עצי תותים כתוכה, להאכיל את תולעת המשי וגם צמר צוה להביא מספרד לעשות בגדים כבגדים אשר יעשו בוויניציה, ובמות הסולטאן סולימאן ועלות בנו סולים למלוכה, הוא סולים ישהיה חבר ודע לדון יוסף מאז, נשאו המלך הזה וימנהו לדוכס האי נקסוס והאיים אנדרוס פרוס ועוד איים אחרים ונקרא בשמו, הדוכס מנקסוס, ובפקודותיו אשר הוציא היה כותב בפתשן הכתב המיוחד למלכים ושרים, כמו: "אנהנו בחסד אלקים דוכס ים וכו", ובסופו, הדת נתנה מאתנו בארמון הדוכס וכו", הנה כי כן נראו אז לבני יהודה הנענים והננשים אורות מאופל, חזון נפלא שלא ראוהו עוד מימי מלוך מלך בישראל, בן מבני העם הנדה והנדרף עולה למעלה ישר מושל נושא הוד מלכות ומישרה גדולה! ורבים בהם אשר בלכס היתה התשיקה לקומם סכת ישרון הנפלה, להדש המלוכה לבית יעקב כמעט שאפו רוח כי קרובה תקותם לבוא וישועתם להגלות, החוקר הגדול והדרשן הנפלא (עו) מהר"ם אלמשינוי כבר ראה בהלומה חזון מלוכת ישראל כאשר בספרו, "פתרון הלומות" (פ) כלל גם דברי החלום הזה, כל גלגולי הסבות והמקרים האלה נקרו בשנות יסב—ל, ימים אשר מצא כס הפין הרב מוסקאטו ז"ל ועקר פעלותיו הרוחנים יעלו מוזן ההיא, ואיך

(עו) מוצאי נולה צד 173.

(עז) בפנה זו כבר דברו למדי החכמים ד"ר לוי כרמלי, גראטין בספרו חלק הנ"ל.

(עח) עמק הבכא מ"ר יוסף הכהן צד 129.

(עט) גראטין מביא דברי הספר הזה שנתחבר בלשון ספרדית.

(פ) הספר הזה חבר לכבוד הנשיא ז"ל, וגם בהספרו של מוהר"ם אלמשינוי על שמואל נשיא, אחיו של דון יוסף יאמר המחבר: "וכן ברכתי אל השר המאושר האדון דון יוסף הדוכס יר"ה כי בהטיב ד' לו גם לנו ולכל ישראל ייטיב ואמרתיו כנגדו בכונה בדרך יברכך ד' בארץ אשר נתן לך ד' לנחלה וכו'" (מאמץ כת דרוש ט'). והג"מ אלעזר אשכנזי הקדיש לכבודו את ספרו "יוסף לקח" שנדפס בשנת של"ז ובהקדמתו יאמר: "עד בוא יום ד' יום בשורה קול מבשר ואומר היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו כי כן גדל המלך את המרומם האדון דון יוסף נשיא יר"ה וינשאהו להיות כדת היום דכוס ואפרכוס אשר באונינו לא שמענו ועינינו לא ראו וכו'".

יפלא עוד, כי נסחף גם הוא בשטף מים שאין להם סוף, הם מימי הקבלה והסודות? וכי נשתרשה גם בו המחלה המתדבקת המתהלכת ממקום טהור ר' שלמה מלכו הנשרף בעיר מנטובה, מקום משכן ביתו וארץ מורדתו? וכאשר בכלל נהייתה העיר הזאת אחרי כן למקום מקלט ומפלט להכמת הנסתר, וכשנת שי"ח פא) כאשר רצו להדפיס את ספר הזהר באיטליא ורבנים גדולים כמוהר"ם מפאדווא לא הרשו להדפיסו באמרי, כי אסור לנלותו לההמון, אז קם הראש והראשון פב) לרבני מנטובה הוא הרב ר"מ פרווינצאלי רבו של המוסקאטו ז"ל והתיר את הדבר ונדפס שם בעיר כסא ממשלתו, והנה אחרי כל אלה נאמין כבר למספיק בהצדקת המוסקאטו ז"ל בפנה זו אשר הארכנו אולי בה יתר מדאי, כאשר נפישנו מתנגעת בנו למאד ולבנו מלא פצעים לזכרון כל תקותינו אלה שנהפכו לנו למפה נפש, ומורשנו הועיט מאד בהגיענו למקום הפצע וההכלה שמרנישים אנחנו עוד גם אחרי מאות בשנים. — ומעתה נשיב לעניננו, והנה אם כי הכנסנו אותו כבר בנכול המקיבלים. לא תחד כבודו עוד בין בעלי ההפרזה שבהם לטול לעצמו העטרה ולנהוג צרות עין נאחרים בכל דבר שבקדושה, כמו שעשה ראש המקובלים הר"ה וויטל ז"ל באמרו פנ), כי בדברי המשינה, "חביב אדם שנברא בצלם אלהים", אין הרשעים בכלל, וכמה כרכורים יכריז שם להפוך את דברי הפסוק כי בצלם אלהים ברא את האדם, המודים בפירוש גם על ב"ה, למען יחזק דעתו זו ולהבדיל את אנשים שאינם ב"ה מהביבתו של הקב"ה; כי לדעתו גם הנבואה תחול על הגר שנוול בנייתו, ומתמה על החבר המחליט פד), "כי האזרחים לבדם הם ראויים לנבואה", באמרו: "חזקו עלי מאד דברי החבר באמרו מאמר החלטיי שהאזרחים לבדם וכו' כמה דיו שפך להרוין משפטו עד בלתי השאיר לו שריד כמעט להמצא שם אפילו גר אחד עולה על מדרגת נבואה ע"כ חוששני לו מהטאת הנטיה מדעת הו"ל באמרי (סנהדרין) עבדיהו גר אדומי היה" פה), וכן דעתו על "השכל הפועל" הוא להיפוך מבעלי הקבלה, השם הזה, אשר לדעת קצת מהחכמי ישראל הוא "מלאך" או הנאצל האחרון, מפני כי יאמינו אשר ממנו תוצאות חיים לכל הנפשות אשר בעולם השפל וכמו שהשמש סבה להוציא הראיה באדם מכה אל הפועל, כן כל מה שישכיל האדם בפעלת איזה השכלה הוא מכה זה, השכל הפועל" וכאשר האריכו בו הפילוסופים מכני עמנו פו), השם הזה העיר מכוכה גם בתוך הפילוסופים בעצמם; הרלב"ג בספר המלחמות פו) יפרוש ממשלתו על כל הארץ מתחת, י"ח לו כל אותות ומופתים והנבואה וכל חזון, והרמב"ם אם כי גם הוא יגדיל מעלת "השכל הפועל", אבל יכוף אותו למשמעת האדון ד' צבאות.

פא) נראשין ח"ט.

פב) הוגד"י בערכו.

פג) מדרש שמואל אבות פ"ג משנה י"ח.

פד) כוזרי מאמר א' סקט"ו.

פה) גם אמרו לא קם בישראל עוד נביא כמשה, בישראל לא קם אכל באוה"ע קסומנו בלעם. גם הנביא יואל אמר אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם וגם על העבדים והשפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי.

פו) הכוזרי מאמר ה' ס"ב והמורה בס"ח וט' לראשון.

פז) מאמר ששי ח"ב.

אשר רק לו הכה והממשלה בעליונים ובתחתונים, וישלול ממנו הנבואה באמרו (פח):
 „אמתת הנבואה ומהותה היא שפע שופע מאת ד' יתעלה באמצעות „השכל הפועל“
 וכו'” וכוה רק מסכים הוא באמצעותו ולא בשלטנותו לבדו, והנה המקובלים יבחינו
 בו לנמדי וירברו תועה בשביל זה גם על לומדי ספרי הרמב"ם והמה לדעתם (פט)
 „כמעט מחטיאי הרבים מפני שכמה דברי המורה נטו מדרכי האמונה ובפרט בענין
 „שכל הפועל“, ויאמרו הלאה: „הרד"ק מרבה בהבלים שכתב שנבואת שאר הנביאים
 זולת משה מושל הפועל באה והוא מלאך ב' ד' וי' מדעתם שמו אותו תחת
 נגלל הירה ואסור אפילו לשמעו“ (צ). „וראוי צא“ לקרוע ע"ז כי כאשר ראו במורה
 שיש שכל הפועל גם הם אמרו כך“ ועתה נשמע מה בפי המוסקאטו על אודות
 שכל הפועל או נוכח, כי אם שעל הרלב"ג שפך כאש חמתו וירה עליו הציו
 הישנונים באמרו: „הרלב"ג הנדיל והאדיר כה השכל הפועל ביתר שאת ויתר עז
 ומסר בידו מפתחות המסות האותות והמופתים ואל אצילי ב"י שלח את ידו ליהם
 נביאתם אליו, ולכן ללוי נאמר תומיך ואוריך אשר יחסת לשכל הפועל הזה אשר
 שכולת שכולת בשכל מליך אשר נסיתו במסות באותות ובמופתים ונשאתו במשא
 גי חיון וכו' תחלקם מיעקב ותפיצם מישראל ומחה נא אותו מספרך אשר כתבת
 כי אנהנו בשם אלקנו נזכיר“ (צב). „כאשר גם המסיר עליו פחים בדבר ששתו ע"ד
 הידיעה במליצתו הישנונה: ואתה אחי! את מטה לוי לא תפקוד ואת פירושו על
 הכתובים ההם לא תשא בתוך בני ישראל“, אבל בעיקר הדבר יאמר: „לא כן
 משה עבד ד' כי בכל ביתו נאמן הוא כי את השכל הפועל השיב על כנו וגדולתו
 תלה בבעלה, יום ליום יביע ישפיע בהפצו וברצונו ע"י המלאך הזה שר צבאו“,
 וכן בדרך כלל רוח הקירה מנשבת בכל בתרי אמריו, כמו דעתו על המסורה שמכפילה
 כמה פעמים בספריו (צג). „שאין ענינה הוראה בעצם על הדבר הנלמד מהן אבל
 הוא בדמות רוח משפט מדברי הנבואה אל רוח הקודש להודיע כלאהר יד מוסר
 השכל ולמוד מועיל“, ועל „הרמ"ס“ (Hermes), שם הכס צד) מיתולוגי שבאומות,
 אשר האגדה תספר עליו שהמציא כל החכמות והמלאכות ושהעתיקו ספריו מלי
 מצרים אל לשון יון ורומי, ושהרב האדומי (צה) רצה גם להעתיקם ללשוננו;
 האמין מוסקאטו (צו) לדברי האפודי המעיד, כי המצא כתוב בס' תולדות החכמים
 כי הרמ"ס הוא חנוך הקדמון שנאמר עליו ויתהלך חנוך את האלקים, וביותר נעים
 לנו לראות, איך בקש האמת בכל דרכיו ולא נשא פני איש ביום שידובר בו!
 הרמב"ם הלא היה משוש לבו ועטרת ראשו, בכל פעם ופעם כשמוכירו חיבה
 יתירה יודיע לו במליצותיו הנכבדות, עכ"ז לא יעצור בעדו מלשאלו הפעם על

(פח) מו"נ כ"ו לשני.

(פט) דברי בעל אמונת חכמים פי"א.

(צ) דברי הג"ל פי"ג בסופו.

(צא) פרק כ"א שם.

(צב) קול יהודה ב"א לראשון, נפ"י י"ג.

(צג) נפ"י דרוש כ"ה, יט.

(צד) כוזרי מאמר א' א', הרמב"ם באגרתו אל ר"ש אבן תכון.

(צה) מאור עינים צד 101.

(צו) קול יהודה מאמר א' א' ומאמר ב' נ"ד.

פירושו בהמורה עין תחת עין ממש צו). "אני אדרוש מעמו מי הכניסו שיצא בדברים מסופקים נושים אל הכתוב הפשוט ולא הוציא נזירת דינו המקובל בלי פקפוק והח' הנרבוני מצא מקום לתלות בו אמנם אין רוח החכמים נוהה הימנו שחרין פשוט אצלנו לחיבו ממון לעולם?" ועל האבן עזרא אשר דבריו לו כאורים ותומים ויבטיח לכל קוראים כי ישיש ויגיל על ביאוריו צח) יקרא הפעם צט): נוראות נפלאותי על הראב"ע שלבו הלך בזה מן ההפוך אל ההיפוך באמרו בנבלתם לא הנעו וכו' הראה עצמו בתהלה חרד על הקבלה ואח"כ כעט בה ויצא והלילה והלילה שאתלה פנס כזה בחבר הנאה ישאנחנו בכאור דבריו". להרב בעל העקידה קושר כתרים בכל עת המצאו ויזהיר ק): "עפעפך יישירו נגדו כי מתוך אור דבריו ושוב לעינים" עכ"ז לא יוכל להתאפק מלקרוא עליו את הקריאה קא): "ולמה יעמוד מרחיק החכם ר' יצחק הנזכר יעלים עיניו מהביש אל אחר מהמה האם זקן יצחק ותכהינה עיניו מראות?" ובפ"ט כאשר מצאנו חולק על הרמב"ן (בישע"ר לו) בענין הכבדת לב פרעה יאמר עליו קב): לוא חרש בהע"ק בעגלה זו להבין אמרי בינת הרמב"ן לא היה נכשל בהם והיה מוצא כוונותיו האמתיות הבלתי סובלות ספקותיו אשר הקשה ואמין נגדו כי אמנם כעפר תיחוח יסודם וקירי עכביש יאיונו אולם גם הרמב"ן הזה הרמב"ן אשר אליו נושא את נפשו בכל ספריו לא קטן יצדק בעיניו ביום דברו קט) בהא"ע עלי פירושו על הכתוב אנכי אלהי אביך וינזור עליו קד) משפט כי לא הבין כוונת הא"ע ולא העמיק בדבריו; ומי לנו גדול בחשיבות בעיני המוסקאשו מהרב אברבנאל אשר יפור לו מלא חפנים כבוד ותהלה בכל מקצעות ספריו וילחום בעדו בהמדקדק הגדול ר' אליהו אשכנזי על שליחת ידו בהקדמת האברבנאל ליומיהו באמרו "כי רוב דבריו לא לרצון בשליח ומבוטלין ולבסוף בהראותו את עושר כבוד מלאכתו בנדרן ההוא לקח לו מבינת הדי"א עצמו לתיקון מלאכתו וממנו היה העיקר שהכל תלוי בו" קה); עכ"ז לא יזכור לו אהבתו בראותו כי בפירושו למלכים אחרי שהעלה כי שני ענלי ירבעם שהעמידה המה דוגמת שני העמודים יכין ובועז שעשה שלמה לזכר דוד ושלמה ישבנו את הבית ואין ענינם כעגל המדבר יסיים וז"ל: "ואחשוב שזה עצמו דעת החבר וכו'" או יענה קט) לעומתו דברים כבושים: "אנכי לא ידעתי איך כהו עיני מראות בפסקא ההיא עצמה ובנמשכת לה כי במאונים לעלות ענלי ירבעם ועגל המדבר המזו מהבל יחדיו? אין זה כ"א שימת עין על לשון

צו) שם נ' סמ"ז.

צח) שם מאמר ד' ס"ג.

צט) שם מאמר נ' סמ"ט.

ק) שם מאמר ב' ס"ג.

קא) שם סכ"ח.

קב) מאמר ה' ס"ב.

קג) מאמר ה' קול יהודה סכ"א.

קג) הרמב"ן בפירושו על שמות על הפסוק אנכי אלהי אביך.

קד) קול יהודה שם סכ"א.

קה) קול יהודה נ' סל"א.

קו) שם מאמר ד' י"ג.

החבר המוצב לפניו בלתי צרוף הקודם והמתאחר וכן לא יעשה. ועוד יתר נראה התרנוותו עליו עלי רצונו לקחת לו לעזר את החבר לשיטתו ודעתו בדבר מעשה המרכבה ויאמר קו: "העמדתי לך דברי הישלים הרי"א עם ארוכותם למען ספר באני בינתך שאם כה יאמר כי דברי החבר העירוהו אל הביאור הזה הם כי לא להזכיר שום תפיסה על דבריו אך אם עלה על רוחו כי על כל מוצא פי שפתיו ישמור סדר שיטתו של חבר ועליה אדניו הטבעו וכמו שזרזו דבריו כפי המשכם, אמור מעתה דלא היש לקמחיה ואישם הוא אישום פעמים שלש עם גבר אישר דרכו נסתרה ממנו ולא ידע את מקומה", גם נגד החכמים המקובלים ידבר דברים קשים כנדים ולא יביט על מראהם הנאה לו, כאשר יאמר על בעל ספר שער ד' החדש: "ראה כמה מתלבט הוא בדרכי ביאור דבריו לעות אותם בריבו כדברים שאין להם שחר" קח, או קט: "עתה צא נא בניני למישש בכל מליו אישר בדעתו הכביר על כונת החבר וראה נא אם הוא ראוי ליטול שכר על הפרישה אם לאו, וגם על החכם המקובל מה"ר ברכיאל, שממנו מביא בפתיחתו ראיה על דברי הכוזרי כי כלם אמת, נטה את ידו לאמר קי: "נוראות נפלאותי מה שמצאתי למהר"ר ברכיאל אשר לא נחה דעתי בהם", ורב יתר מבכל אלה נראה רוח בקרת אמת בדבריו במקום אחד קיא, כאשר החבר יאבה להוכיח את המלך הכוזר, כי אעפ"י שנאמר בנחמיה אצל מצות סכה, "וימצאו כתוב", כונת הספור שם לא היתה להודיע, כי נפסקה או שלשלת הקבלה, רק להודיע חידתם על המצוה ההיא, כאשר גם יספר שמה מגידושם את העמוניות והמואכיות, ששם גם נאמר, "וימצאו כתוב" ובאמת לא נאמר שם רק, "ונמצא כתוב", או אהבת המוסקאטו "לא תכסה את טעותו של החבר ויאמר בפירוש קיב: "מקרה שא" החכמים גם הוא יקרהו, למעות בכמו אלה מצד רוב סמיכתם על ל' הכתוב הישגור בפיהם, כאשר גם המורה טעה בזה בראשון פייט באמרו מלא העומר לאחר שנתערבו לו שני פסוקים, וגם הרלב"ג נכשל פעמים ביחסו לדוד מאמר ישעיהו אודך ד' כי אנפת בי ישוב אפך ותנהמני. — הראונך בזה, קורא יקר! דמות דיוקנו הכללית של המוסקאטו ז"ל ונדמה, כי כמונו כמוך תנזור אומר, שגם מתי מספר הבהרות החשכות אשר פנישנו בו, לא יעממי פניו המזהירים כזהר הרקיע, והננו עתה בפרקים הבאים לדבר על חין ערך מעשיו הפרטיים, הם ספריו המהכמים, שבהם נוטל ספרו נפוצות חלק בראש.

קו) שם ד' ס"ג.

קח) שם מאמר ה' ס"כ.

קט) שם מאמר ד' ס"ג.

קי) שם.

קיא) מאמר נ' ס"ג.

קיב) שם בקול יהודה.

פרק ד.

הספר „נפוצות יהודה“ יש לו לדעתי קדימה לפני ספרו „קול יהודה“ בשתי מעלות : קדימת המעלה וקדימת הזמן ! קדימת המעלה — שנושאו הוא ענין מקורי, נושא את עצמו ואיננו תלוי באחרים ; מה שא"כ ספרו „קול יהודה“, שהוא רק פירוש ונסמך אל ספר אחר ; וקדימת הזמן — כי אף שלפי הנראה מתוך דבריו, חבר את ספריו אלה בעת ובעונה אחת ולא נוכל להקדים את האחד על פני האחר, כי בשני ספריו יזכיר הליפות בשם כל אחד, כמו בספרו „נפוצות יהודה“ יזכיר ישיב פעמים את ספרו „קול יהודה“ כמו (א) : „ויל קרי מש"כ על ביאורן בקול יהודה“, (ב) „כדבר החבר ובביאורי אליו זכר עשיתי“, (ג) „יזכר ויפקד מש"כ ע"ז בספר קול יהודה“, (ד) „מה שכתבתי עליו בפירושי על הכוזרי בקול יהודה“, (ה) „עיי"ן מש"כ עליו בקול יהודה“, (ו) „מה שבארתי עליו בריש מאמר ב" ; דברים המורים באצבע על היות הספר הזה כבר מסודר בידו, ולאידך ניסא נראה להיפוך מכל אלה, כי בספרו „קול יהודה“ מביא שמנה פעמים את דרשותיו מהנפוצות, כמו (ז) : „כבר כתבתי בדרוש המכונה אצלי „עולם קטן“ טעם לכריות יועצות“, (ח) „מה שכתבתי בדרוש המכונה מהונה אלהות“, (ט) „כמוזכר אצלי ביערת הדבש המכונה הגיון בכנור“, (י) „וכבר היה דברי בדרוש המיוחד לענין הסדר“ (יא), (יב) וכבר כתבתי בדרוש מהונה“, (יג) „כבר זכרנו בדרוש הגיון בכנור“, (יד) „וכמוש"כ בדרושנו הגיון בכנור“, ושתי פעמים ירמו בו בדרך רמז על דבריו בהנפוצות, כמו (טו) : „כבר בא הרמז ע"ז במאמר הכ' מי יעלה לנו השמימה וכו", וכונתו על דבריו בהנפוצות דכ"ה עיי"ש, (טז) „והנה מקום אתי להודיעך בו קשט אמרי אמת היוצאים מפי לאחד מנכברי ארץ בענין הזוג“, והן אותן הדברים שמביאם בספר נפ"י דרנש כ"ו, ובקול יהודה מאמר ב' סליב מפרש שם האגדתא בשם חד מאתונא, כאשר מפרשו גם בנפוצות יהודה דרוש מ"ט, אם כי לא ירמו עליו כלום, ובכן כל היכי דיש לנו פנים לבאן ולכאן, לא נוכל לצאת מן המבוכה, רק אם

(א) דרוש ששי.

(ב) דרוש ו'.

(ג) דכ"ו.

(ד) כ"ח.

(ה) ג"ב.

(ו) ל"ג.

(ז) מאמר ד' סכ"ז.

(ח) שם.

(ט) שם כ"ה.

(י) מאמר ה' ל"ח.

(יא) כונתו להדרוש המכונה „מנלת סדרים“.

(יב) מאמר ה' סנ"ד.

(יג) שם ס"ה.

(יד) שם ס"ח.

(טו) מאמר ד' ס"ג.

(טז) מאמר ה' ס"כ.

נאמר. כי שניהם נבראו בזמן אחד; אעפ"כ ניתן להספר "נפוצות" גם קדימת הזמן, כי אמנם יצא לאור עולם כחמישה שנים יז) לפני הספר "קול יהודה", ומפני שתי הקדומות האלה ראוי הוא לקבוע לו ברכה בפני עצמו ולדבר ממנו בראשונה. — כאשר נתבונן היטב בתהלוכות והתפתחות הדרוש בימי דורות האחרונים אחרי הגאונים, או נביר התייחסות והתקדמות גדולה בקרבנו. בעוד אשר רבנו רש"י ז"ל ירמו יח). כי בני העיר נכשלין באיסורין מהמת שאין להם חכם דורש ומלמד את חוקי התורה, הנה מצינו את המהרי"ל יט) ז"ל שהיה רגיל לדרוש בכל שנה בשנה"ג כל דיני פסח ובשנת שלפני ימים הנוראים הלכות ר"ה וכש"ת הלכות תשובה, ואם בהקי התורה וההלכות נקבעו לדרוש רק זמנים מיוחדים בשנה, לעניני האגדה והמוסר השפיק כל מקרה ומקרה, כנשואין, ברית מילה, וכל המועדים בכללם לתת ענין רב להדרשנים להתעסק בהם, וכאשר גם יאמר כ) הסמ"ג בעתו "כי הדרוש בעניני אגדה" הוא סבה מן השמים" ובזמן יותר מאוחר בימי מהר"י מינץ כבר נמצא השם "דרשנים" מושאל על הנאמרים נאום מעל הבמה, כאשר יאמר כא): "לא נמצא דרשה זו בשום דוכתא רק הדרשנים אומרים זה", וכנראה גם מדברי רבינו אשר"י כב) על המאמר וקדשתו לפתוח ראשון "להיות ראש המדברים בכל קבוץ עם לדבר ולדרוש בתורה, ובעל צמח דוד כג) מהר"ד די פאמיס יפרש המלה "דרש" רק על הדבור לפני ההמון, והנה באיטליא אם כי גם בימים הקדמונים נראו שם נצני הדרוש במובן שאנחנו מבינים אותו היום, כמו הר"ם מקוצי, אשר לדעת החכם צונץ כד) הוא יליד איטליא, והוא היה סובב והולך בכל הארץ לדרוש לפני העם, ר' נתן הדרשן המובא בספר מסעות בנימין ישי בסוף אלף החמישי, ובעל שלטי הנבורים כה) על האלפ"ס האומר: חכם המשכים לדרוש ברכים; עכ"ז למדרגה גדולה ומכשרת לא בא עוד עד ראשית ימי המאה השלישית, כאשר קם החכם ר"י מסיר ליאן וחבר את ספרו "נופת צופים" על חכמת הדבור וההלצה, כי החכם הזה לא בלא-מהשבה תחלה חבר את ספרו, רק לתקן מעות בני זמנו, כאשר יכנס בהקדמתו שם "עם טמא שפתים נלעג לישון ואין בינה", ומאז רוח חדשה נהייתה בפי הדרשנים שבאיטליא, לא עוד רק לעקם את הכתובים והמדרשים וללחצם לפירוש ור היתה מנמת פניהם, רק בחרו להם ענין הנחיון לשעתו ונשאו עליו את משאם בנאומים נעימים, והטיפו על לב העם בנינים כריביים למשכו ולסגלו להדבר שאליו היו נושאים את נפשם, יהי בעקרי האמונה והדת, או בשאר צרכי הצבור, וכאשר יזהיר אחד מבני הדור ההוא כו):

יז) ספר נפ"י נדפס בראשונה בשנת שם"ט וקול יהודה בשנת שג"ד.

יח) קהלת י" י"א.

יט) המהרי"ל חי באמצע המאה השניה לאלף הששי ומביא כן בהקדמתו.

כ) שם בהקדמתו.

כא) תשובת מהר"י מינץ סימן מ"ג.

כב) נדרים דס"ב.

כג) מביאו צונץ על הדרשות.

כד) על הדרשות צד 437 הערה א'.

כה) ברכות ד'.

כו) בעל עולת שבת.

ולא יהיו כל דרושיו ודרוריו בדברים עמוקים כי יקוצו בהם המון העם שהם הרבים. ומאז נשאר לנו ספרות רחבה וגדולה בדרשות ממין זה כמו "י"ב דרשות" מהר"ש קצנלנבוינגן, "תולדות יעקב" (זו) מהר"י אלבא מפלארענין, "מדבר יהודה" מהר"י לייזן (ח) די מודינא, "בינה לעתים" (ט) מר"ע פינזל, וכמוהם רבים, אשר הראש והראשון שבהם הוא הספר "נפוצות יהודה" מהמוסקאטו ז"ל. הספר הזה הנדפס בראשונה בוויניציה בשנת ש"מ"ט בח"י המהכר ואשר הקריש אותו לאבות אשתו למוכרת אהבה, כולל נ"ב דרושים יקרים אשר חלק גדול מהם נדרש בפועל לפני קהל עדתו כמו הדרוש ד', כ"א, נ"א לחג הפסח, הרוש י"ב, י"ג לחג השבועות, הרוש ט"ו, י"ז על מצות לולב, הרוש י"ט, ל"א על המועדים בכללם, הרוש כ' ליום הכפורים, כ"ג על פדיון שבויים בשבת הגדולה, הרוש ל' לשמיני עצרת, הרוש ל"ב, ל"ג, ל"ד, ל"ה הספדים עלי גאוני זמננו, הרוש ל"ו, נ"ב לחג הסוכות, מ' מ"א, מ"ב לרי"ה, ט"ז להנחת בית המדרש, ל"ז לימי הנכה, כ"ב על צדקה לעניי א"י, ל"ה, ל"ט על ענין התשובה ודרוש מ"ג בשבת נחמו קודם התחלת הלמוד במסכת כתובות לפני תלמודיו, מכל הדרושים האלה נראה, כי זמנם נרם להם לדרשם לפני קהל השומעים בביהכ"נ (לא) או בבית הלמוד, ושאריתם, מעוטם נדרשו במסכת רעים ובני משפחתו (לב), כמו הדרושים כ"ה, כ"ט על מצות מילה, כ"ה כ"ו על הנוך הבנים ולקחת האשה, והדרוש מ"ט על האחרות, ורובם הנותרים לא יתנו אותותם אותות כי יצאו מכה אל הפועל, רק יראו כאלו נסדרו בידי המהכר אך למען המלאכה בעצמה, כמו הרוש א' על חכמת המוזיקה, ב' למאורעות דוד, ג' בננות התוארים, ה' לשמירת הסדר בכל ענין, י' על ערך יקר נשמת האדם, י"ד יתרון התורה מעל שבע החכמות, הרוש י"ה אודות עיון ומעשה איזהו מהם עדיף וכדומה כלם, — והנה אם כי הדרושים האלה נפלטו למפלגותם לתכליות נפרדות, הרוה האחד ההולך וחורו בינותם ויקבצם ויקשרם יחד, הרוה הזה יורה לכל מבין, אשר מכלעדי המטרות המיוחדות שאליהן כוננו, עוד מטרה אחרת יותר גדולה ונישגבה עולה על כלן, שאליה ביהוד כיון דרשנם הגדול והוא: ליפות כח המליצה בהדרוש ולהנהיג הסלסול בהדבור לפני ההמון, ולא נחשוב להפליגה לנוזר משפט, כי הספר הזה הוא הראשון במינו הבנוי ביסודו ועקרו על בסיס הדרוש האמתי שרוב כחו רק בפי המטיף להמתיק מליו ולהטות להפצו את לב כל הטרים למשמעתו, וכאשר יהוקק גם בעצמו את חקי הדרוש באמרו (לז): "ועיקר הדרוש הוא היותו נעים בדבריו המתוקים והמסודרים כקביש ולבחור מלות מובהרות אמרות טהורות מוזקקות אשר הם לבוש לדברים המהושיבים", מה נמרצו למשל אמרי פיו כבואו לספור את מורו ורבו והתנצלותו עלי איחור

(ז) נדפס בוויניציה ש"ס"ט וחי באמצע המאה הריכיעית.

(ח) נולד בשנת של"א, מת שנת ת"ח ונדפס ספרו ש"ס"ב.

(ט) נדפס בראשונה ת"ה.

(ל) נולד ש"ג ומת ת"ח, ועיין מאמרי אדותו בהמגיד שנה ב' נכיון כ"ו.

(לא) נפ"י הרוש ל"ב.

(לב) שם הרוש כ"ט.

(לג) הרוש י"ב.

מועדו באמרו (לד): "קורא אני על עצמי לבי סהרהר עובני כחי וגם אור עיני אין אתי, איכבה אוכל להכנס בעובי הקורה לספר תהלת וכו' להתעורר על העדרו למלאות מה שחסרתי בעתו לסבת חליי? אמת ואמונה רם ונישא וגבה מאד הרבר הגדול הזה, נשגב לא אוכל לה, אך גודל הובתי לא נופל הוא ממני כי גדל גם הוא עד מאד, ונמצא לפי"כ להיות חוב זה מוטל על צוארי ואני קצר ידים נלאה מלהשלימו, הריני בין שניהם נמשך לכאן ולכאן ותדמיזני ואישה לאיש אהזהו רעד באחד מאבריו כי הרתת ההיא מטעם הרופאים ישלם מ"כ הנועות הפכיות, רוע החולי אשר קרה לאחד מאבריו ינהגו בכבודות לצד מטה, והבה הנטוע בו ינשאהו וינשלהו למעלה עד כי מחמת הפכיותם יקרה בלבול התנועה הנקראת אצל הרופאים רעד רתת ופלצות, כן מקרה זה גם אני יקרני, כי החיוב מצד אחד ימשכני לפנים ומצד אחר הבלתי-יכולת ירתיעני לאחור, ובכן כל איברי מרעידים ומודעזעים אך אמנם בחשבי וכו' בכישלון כחי ורפיון בריאתי אשר בו ראוי להתנצל כל מום וחסרון יקרה בספור הלז אישום לדרך פעמי", כמה מהערבות והמתקנות בהתנצלות כזה! או כאשר קם הפעם לשאת את מדברותיו בדבר פדיון שבויים אשר לדעתו הדרוש בו מיותר או יאמר לה: "להגלות נגלות כי מעלות הנקרא תעיר ותורה על מעלת דברי הקריאה, רבים יתמהו מה קול הקריאה אשר הקהיל שלמים וכן רבים אלה קרואי העדה קרואי מועד אנשי שם? והעולה על רוחם הי' תהיה, כי דרשה תדרש אשר אוביל לכם מלכים שי, ע"כ אודיעה דברי אתכם זאת לא זאת וכו', א"כ לא הדרש הוא עיקר בקריאה זו אלא דרוש אחד הבלתי צריך לדרשה, רק הוא נדרש מאליו ונכסף מצד עצמו, ה"ה פדיון שבויים אשר על הודעת ענינו שלחתי הנה וכו' אלה וכיוצא בהן המפורסמים לעין כל יספיקו להטות לב המתנדבים ולהלהיב תשוקתם אל הנדבה הזאת וכו' אפס כי ראיתי חוב על עצמי משום הדור מצוה והביבה להראות את עצמי כאלו מסעי ידי עושה מצוה אעפ"י שאין צייכין לכך וכמקרה הכהן המישרת גם אני יקרני כי בהקרבת זכה שלמיו היה מניח ידו תחת יד הבעלים וניקף, גם אני אניה ידי תחת יד המתנדבים נראה כמניף אעפ"י שהתנופה נעשה מאלוה, ועם היותי בזה מסעי שאין בו ממש לא תהי' פעולה ריקנית ובטלה מצד הכישר הכונה בה, הצטרקות שנונה והדודה כמות לא נשמעה עוד בין הדרשנים! ואך ישית כהלכות, ישבה ויחניף את לב השומע להריק אמתחותיו ולהויל כספו וזהבו למצוה זו בספרו לו שמה: "כי מלת צדקה מתהפכת בא"ת ב"ש למלת צדקה בעצמה להורות כי רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד מאתו ית' חלף עבודת צדקתו כמאמר המישר אענך "בסתר רעם" רמז להר הרים הנקרא בלשון לע"ז (Echo) המשיב אחר קול הברת המלות עצמן בצלמם כדמותם", צלצלי מלים מהולים ברעיונות נשגבים ונעלים כמותם יש און להם לקרוע ולהתרגש סגור לכב גם היותר מתוניי שבבני אדם! או כאשר יאמר לו במקום אחר בבואו לדבר בהנ המצות בענין זה או יאמר "מצוה זו שבאה לידכם אל תהמיצנה פן תעבורו על לא יראה לכם חמין, ודעו

לד) דרוש ל"ב.

לה) דרוש כ"ב.

לו) שם כ"א.

וראו נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם כי לאלקים מניני ארין מאד נעלה. רצוני כי כאשר הזהבים הנקראים מננים הם עולים לגבוה להשלים רצון ד' הוא באמת דבר נעלה מאד, וירמו בזה לו) על המטבעה האיטלינית שנקראה בלשונם (Scudo) ע"ש זיון המנן של מושל הטבוע בו ויאמר: נדיבי עמים! נאספים! עם אלקי אברהם! הן לאלקים מניני ארין, והביכם אלה הנקראים מננים הלא לאלקים המה, כי לו הכסף, מניני ארצכם אלה אבל שובם אמצעים לתכלית הסר ש מ י מ י מאד נעלה — ומה נמרין המאמר בפי מטיף לעם הזה האיטלקי! מקשיניו הנכונים יקוהו כמו שהוא, קישוט דבור מחניף און, וההמונים ישבעו בהי ראשם שלזה כיון דוד המע"ה ועל כלם יעשה רושם חזק ויכנס עמוק עמוק בתוך לבותם. וביותר מכל אלה נראה כהו הנדול בחכמת הדבור וההלצה כאשר נקרא אל על לכהן בכהנת ראש במקדש התורה, היא הישיבה שנוסדה שמה בעירה אחרי אשר יפאר ויהלל מעשיהם עד להפליא; בדבר הקמתם בית-אל זה יקרא בהתלהבותו שמה לה: "לכד זה מצאתי הסדון לא יוכל להמנות בפעולתם הללו והוא כי במני הראש לא שמרו היחס הנאות וכאלו יצרו גוף אחד, נותו כנות הענק וראשו כראש הננס והיה לכם להזהר מאד לבלתי הלל מישום צד, פעולתם הנכבד, כי כפי עוצם היטובתו של דבר הוא מעותד אל ההפסד אפילו לסבה מועטת ומרוע איב לא היתה אוהרה זו נגד פניכם לבלתי יחטאו להבאיש ולהביע שמן רוקח זה ע"י בחירת הובו"ב הלז?" (לט), וכן מתעדן את עצמו כתולעת על מה שבהרהורו לראש הישיבה, עד שבא לידי מסקנא: "לולא תוהלת לי לכם רוזני כי באור פניכם תהיבונני בנפשי עוז וכו'". דברים מתיקים לוקחי לבבות בלי שרק ופירכם ויעלות הן. . . . כן מצאנוהו שוקד על יפוי דברנותו בכל פעם, עד שלפעמים ערך הדרוש כלו רק בהצעצעים והצלצלים שמתלבש בהם רעיונו היקרים, למען שכלל בזה את חקי הדבור (Rhetorik) והזנין ולהעמיד את הדרוש על בסיסו הנאמן, והוא טיב טעם הנואם לכהור נאומים קישוטים בנוצות נהדרות למישול ברוח השומע ולקנות את לבבו, היות זה עיקר הדרוש להתקבל מן שומעיו, כאשר יבאר בזה הכס איטליני (מ) מאוחר דורות הרבה דברי הנביא ישעיהו: "ד' אלקים נחן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר, טעם אמרו, לעות את יעף הוא, כי האנשים אשר עיפה נפישם ותקצר מן העבודה אשר עליהם, הנה יפאסו בשער מו"ביה ובתוכחתו יקוצו אם לא ימשיך לבותם במתק שפתותיו". והנה מהמעט שהבאנו כבר די לנו להוכיח חג פעולתו הנדולה בפנה זו, עד שלמותר נחשוב להרבות עוד במופתים, כאשר הספר הזה מצוי כעת ביד כל איש; רק עוד על דבר אחד יש לנו להעיר והוא על צורת הספר המלאה וזו זהר המליצה על טהרת לשוננו הקדושה שאין כמוה בכל הספרים האחרים, וכאשר עמד המוסקאטו על פסגת

לו) הערה זו למדתי מאת ידידי החכם הנדול ר' שמואל שיפסער בלבוב, ואלה דברי סופר דברי הימים ריה"כ בספר עמק הבכא: ויעבירו קול מטעם כל עמי הארץ ויטברו, "מנניו" היטב, ובהערת לעטרים שם, "מנניו" רומז על הציונים ואותות השרים למשפחותם הנקראים Wappenschilder. עיי"ש.

לה) דרוש ט"ז.

לט) ירמו בזה לשמו מוסקאטו הנוכע מהמלה מוסקא כאשר דברנו כבר בפרק ב'.

מ) המליץ רמ"ח קוצאטי וצ"ל בספרו "לשון למודים" צד ו'.

מרום חכמת הרבור בדרשותיו, שדרש — כמובן — בשפת עם הארץ, כן גבה משכמו ולמעלה מכל חכמי דורו בטיב סדורו ונועם מליצתו * בחבוריו, כאשר סדרם והכינם לשלוח אותם על פני הוין, למען יבינו גם אחיו בכל הארצות האחרות והשונות, אישר רק שפת-הספר, היא שפת קדש, הוא האמצעי האחד להבנת כלם את החכמות והידיעות האצורות והכלולות בהם. שפת מוסקאטו היא צחה וברה בלי שום לחין ודוחק, כמי השלוח הולכת לאט לאט ותעשה שריטות שריטות בלב הקורא וכמו חי יתיצב לפניו הדורש מעל הנימה, גם אחרי נאטר עליו פי הכאר שנות מאות רבות; והיתרון הזה היה לו לחבל שכם אחר על מחברי זמנו שלא הקפידו על לשונם גם כמה דורות אחריו, כאשר יתאונן ע"ז החכם הגדול ה"ר יש"ר מקאנדיא: "ראיתי רעה חולה אצל רוב המחברים מבני עמנו שאינם כותבים בלי צה בדרך כל האומות, קצתם יערבו לשון המקרא עם לשון הנמ", כל השומע תצילנה שתי אוזניו והיו בעיניו לזרא" מאז, והנה על דבר הומר הספר ותכליתו יהשוב לבנו לומר, כי מטרה אחרת מכל הדרשנים שלפניו הציב המוסקאטו לנגד עיניו, בכל שלשלת הדורות מזמן הרמב"ם והלאה נראה רק רוח אחד מרהפת על כל הדרשנים המעולים, והיא רוח הרכבת פילוסופיותו של אריסטו ותלמידיו בשתי התורות, הכתובה והמסורה, מימי חכמי פרובינצא והרלב"ג עד בעל העקידה, כלם רק הדרך הזה כבשו להם לזרוע כלאים מין בשאינו מינו ולדחוף בחוקה עיוני יון ודעותיהם בתוך כתבי ומדרשי התורה, אשר לפעמים לא רחוקות הזרות נשקפה מבין בתרי פירושיהם ומאמריהם; אבל בספר הזה אם כי כלול הוא בחקירות עיונית מראשו ועד סופו, לא נכיר בו התאווה הנפרזה ההיא, רק הנטיה להתעצם במושכלות וחכמות למודיות ושמושיות היא היא אשר נפגוש אותה בכל דרוש ודרוש, ובנטיה זו חדשות הוא מגיד לנו שלא נשמעו עוד בין המחברים הקדמונים וכמעט הוא היחיד במין זה שאסף כעמיר נורנה כל החכמות הכלליות ואספם לאסיפה לעשות מטעמים לפני הקורא ולהרגילו בנמסיות וידיעות נצרכות לו כאשר הוא אדם על הארץ ולא לשבש את מוחו בעיונים שהם למעלה משכלו, דרושים מיוחדים נמצא בו על איזה מהחכמות כמו למשל דרוש ראשון על חכמת המוסיקה, דרוש חמישי על "מעלת הסדר" בכל ענין, וכמוהם רבים, ומטרתו זו עמדה לו כי התחכם מאד להביא הכתובים והמאמרים לפי הרעיונים שרוצה בהם ולהביאם בבירור את החכמות המעולות, עד שגם השכל הבריא יורה בהם ולא יטול בהם שום פקפק, כאשר נראה לדוגמא פירושו על מאמר הש"ס על משנת מאימתי קורין תנא היכי קאי דקתני מאימתי ותו מ"ש דקתני בערבין ברישא ליתני בשחרין ברישא תנא אקרא קאי דכתיב בשכבך ובקומך, ואביא יליף לו מבריתו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בוקר, אי הכי

(*) בהקדמתו יאמר: לא הקדתי על תוספות אות או אותיות באיזה מלה או מלות להרים מכשול מדרך הקורא ומה גם עתה בהתחלף המחברים בכתיבתם אחד הנה ואחד הנה עד שמפני זה לא אדקדק אם מלה אחת בעצמה תכתב פעמים מלאה ופעמים חסרה כמלות יחדיו וכו' גם אני לא אקפיד בכך ואז מקום שיפול הקולמס שם יהא מלא או חסר דמלתא דלא קפדי אינשא לא הוי קפידה לך עמי בא בחדריו. —

(מא) בהקדמת ספרו "נובלות חכמה"

סיפא דקתני בשחר מברך ברישא לתני בערב מברך ברישא תנא ערבין תנא ברישא והדר תנא בשחרין ואדקאי בשחרין מפרש מילי דשחרית והדר מפרש מילי דערבית, ומפרש המוסקאטו זיל מב) בהצעה, כי יש שליטה מיני סדר המלאכות, סדר הטבעי וסדר כהירי, וזה כוונת הש"ס תנא אקראי קאי זה סדר המלאכות, שבמלאכת המחשבת הקדים ערבין לשחרין מפני דקאי אקרא, ואבע"א יליף מבריותו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בקר הרי סדר הטבעי כי כן סדר הזמנים, ועל שאלת הגמ' א"כ לתני בערב מברך ברישא שני, אדקאי בשחרית מפרש מילי דשחרית וזה "סדר הכהירי" שעקרו תלוי בהודמנות מאי דסליק מיניה. כן הולך ויבאר שם פסוקים ומאמרים שלמים בסגנון זה, שגם הנפש היפה איננה סולדת בהם ותוכל לקבלם, ביהוד התאמין בכל פעם לצייר את דרושיו בציורי ההגדות ולשלב אותם בהמקראות ובמאמרי רז"ל, להראות כי בהתורה כלולה כל חן ויופי כמו מנ: "מתפאר היה רופא אחד שמו אסקליפיארי * כי העלה ארוכה ומרפא במיני השיר והננון לכמה פריניטיצ"א שנשרפה דעתם מחמת חולי, וגאלינום התפאר גם הוא שתרבה חולים מהולי ארוך נתרפאו על ידו בהשיבו תנועות הפעילות נפשם אל השעור ע"י המוסיק"א, ומקרא מפורש הוא יבקשו איש יודע נגן מנגן בכנור וכו", מד) וכבר מצאתי לאפלטון בספרו הנקרא טיאטוס ש"א מאוהבי סוקרטס רבו היה מרגיש בעצמו תועלת נמרין במשכלות עם היותו בלתי למד ממנו וזה בהיותו עמו בבית אחד וכ"ש בחלק מיוחד מן הבית וכ"ש בהיותו מסתכל בו עודנו מדבר דבר מה, ובאופן יותר נפלא בהיותו יושב אצלו ונוגע בו ועל כיו"ב כבר נאמר והיו עיניך רואות את מורדך ובהיא מה) דבכורות פ"ק הלוקה גבי האי דא"ל מלכא לר"י אייתי הנחי מייא דאתי מבי בלועי, שדינהו בתנרא, א"ל מליוה להאי ואווילו מלו שדי ביה קמאי הוי קאי בלע להו מלו עד דשמיט כתפיהו וכלו ואויל, ופירשי מי אוקינוס שכולעים כל מים שנופלים בהם ומביאים אותם עד התהום ופולטת אותם וכו' בהגיעי אל זה המאמר ע"פ יחלוק זכרון מה ששדרו בעלי השיר בין עונשי ניהנם משפטו של סופיסט, **) הנולל אכן מתחתית ההר עד עליונו בחזרת הלילה עד אין תכלית וכן משפט הנערות דאנאירי *** להשתדל תמיד בפועל ריקם למלאות את המכברים היום" וכמוהם ספורים והנרות רבות המעוררים חפ"ן והסתכלות רבה בלב הישומע הישראלי וינחתו את רוחו להמצאם כתוב בתורתו הקדושה, פירשיו הפשוטים בהכתובים הם כמעט תמיד מתקבלים, לא ילחצם הדוחק, לא יקשה

מב) דרוש ה'.

מנ) דרוש א'.

(*) Asklepiades רופא גדול נולד תשעים ושש שנים לפני חה"נ.

מד) דרוש ט"ז ובקול יהודה א' צ"ג.

מה) דרוש י"ג.

(**) Sosiphanos משורר יוני בימי אלכסנדרוס הגדול.

(**) Darius נודע מהמיתולוגיה לאחיו של Aegyptus וברח מפניו והמלך באנרוס,

וכאשר רצה אָניפּטוּס אחיו להשיא את חמשים בניו לחמשים בנות דאנאס, הערים האחרון ולחש באזני בנותיו כי ימיתו את בעליהן בליל חופתן ולכן נענשו בתהום מתחת לשפוף מים אל כלי נקוב, והתמשל המשפט הזה על היגיעה בדבר שאין לו קץ ותכלית.

קשיות לא יפרוך היות רק ילך בטה לדרך בדבריו היקרים והכתוב יפרש מאליו, כאשר יבטיחנו גם בהקדמתו וז"ל: "וואת היתה לי כי פעמים רבות לא הלכתי בגדולות ונפלאות הקושיות והספקות בעז ותעצומות, כי היה עיקר מנמתי ביאור הדברים וישונם עד שידחו רוב הספקות להשיב נפש המפקפק". ודבר זה אינו קל בעינינו, אחרי ראותנו בספרי הדרשנים הגדולים, הבעל עקידה והא"בנא"ל, איך יאריכו לפעמים בדקדוקיהם הקלושים, ובעוד שהאחרון מונה מספר לצבאם, הראשון בפירושו יפלא כמו בדיני ממונות וזקין, שואל ומשיב, מקשה ומפרק ויעמום סברות הריפות בכתובים ופרשות שלימות שלא יסבלו אותן בשום פנים, ועוד יתרון מעלה נראה בהמוסקאשו, כי רוח הדרוש לא הולכהו שולל ועקלקלות, כאשר לא שכח ביום דרשו את הקי הלשון ודקדוקה, ועז רצונו היה להתאים מנעמי דרושו את הקי השפה (*). כאשר נוכח מ" מעליצות לבבו במצאו סמוכין לפירושו הנפלא על הפסוק והיה "כמנן" המנן שהכנור היה מנן מאליו: "כי כן יורה התואר על המתואר בו כי הדבר ההוא שב במתואר לקנין חזק וזהו ההבדל שבין התואר והבינוני הנודע אצל המדקדקים כי הבינוני אינו מורה על קנין והתואר מורה עליו כמו גונב וגנב", ופירוש הראב"ע שמפיש הכתוב בתהלים אישכילה בדרך תמים מתי תבא אלי, כי תמים תאר לדרך וכו', מו). לא יראה בעיני מפני כי להיותו לשון זכר לא יתכן לסמוך לו מלת תבא שהיא לשון נקבה, ועל פירוש העקרים על הפסוק מה ד' שואל מעמך כי אם ליראה וללכת שמפיש תחת יראה תחת ללכת, מה). אין דעתו ניהא הימנו מפני שהפליג הפלגה עצומה והרחקה רבה משבע וזלשון בכתוב לפיש כל הלמד"ן ההם במקום תחת או תמורה ומתפלא על הרמב"ן ז"ל שמתקשה בהבנת מאמר לאה זבדני אלהים זכר טוב באמרו: לא מצאתי למלה הזאת מוצא בלה"ק רק יתכן שהיא מלה מרכבת זה בד וכו' ואמרה לאה כי עשה לה האלהים זה הבן בד (ר"ל ענק) להיות נעלה מתלונן בצלה כי יובלני יתלונן בצלי כמו בית בניתי וכול לך וכו' באמרו מט): לוא חרש בעגלתנו היו מוצא למלה בחלוקה אותיות ממצא ומצאות כי הוי"ן והצדי"ק ממוצא אחד והדלית והתיו ממוצא אחד והרי זבדני כמו צבתי וזכר כמו צבת מענין חבור כמו שקדם ודברי לאה עולים יפה כי אמרה חברני אלקים חבור טוב ע"י הבן הששי הזה כי הפעם יובלני ויתחבר עמי אשי בזבולי חבור מתמיד, ועל החכם פילוני ר' ידידיה האלכסנדרוני דמפיש נ הכתוב ולשת יולד בן ויקרא את שמו אנוש או הוחל לקרוא בשם ד' זה ספר תולדות אדם שאז היה היחול באל ית' וע"כ סמוך מיד זה ספר תולדות אדם לרמוז כי מי שאינו במדת התוחלת אינו ראוי בשם אדם וגדרו האמתי יאמר נא): "החכם הנזכר יפרש, אנוש" מלשון תוחלת ולא ידעתי מאין לו? אך יצדיקו בתפשו הכלל הידוע, כי הקדמונים היו

(*) דרוש ל"ח אולם אני ליישב המקרא על פשוטו באתי הנה.

מו) דרוש א'.

מו) שם דרוש הנ"ל.

מח) דרוש ל'.

מט) שם הלאה.

נ) בספרו מנהגו של הרע לארוך את הטוב.

נא) דרוש ל"ה.

בקיאים בלשון יותר מאתנו ויאמר : „אמנם נראה שהיה זה מפורסם אצלם מטבע הלשון והיא אמרו יום אנוש לא התאווית יום נחלה וכאב אנוש הפוך ענין התוחלת כלומר יום וכאב שנת־אישתי בהם מאין תקית טוב ובריאות ודוגמת זה מצינו שמות מורים על דבר והפכו כמלת הסדר וזולתה וכו'“ ולבו יאמר לו (נב) „בי עיכ נקרא שמו „תכלת“ מלשון כלתה לתשועתך נפשי לדברך יחולתי וקרוב היותו מלשון תכלית כי כן התוחלת ממושכה אל מול השנתו, על פירוש הקדמונים בהכתוב ושכתי בבית ד' ישמרונו בו שיבת הנפש למעון השי"ת יקשה (נז) „שהי"ל לומר ושכתי לבית ד' ויבחר אשר בחרו קצת מפרשים שמלת ושכתי היא מל' ביטובה ונחת תושעון ענין השקטה והנחה“. כן (נד) נראה מדקדק כחוש השערה שלא יסוד ממסלת הלשון וההניין כמלא נימא חזון בלתי נפרין בין הדרשנים גם בימינו אלה !

תבנית הבנין לפיהו בנה את הבנין המפואר ההוא, הוא על שלשה האופנים הנהוגים עוד מימי קדם קדמתה בין המחברים, והם : נושא, מאמר ודרוש. בכל דרוש נצב בתחלתו מאמר חז"ל אשר עליו יסובו נלגלי ספקותיו והערותיו וישלב בו במשכצי זהב, רעיונו הנשוא והתכלותי שהיא עיקר הדרשה ; ומתמצית ההלכות יוציא מאמר קצר ונאה אשר בשם „נושא“ יקרא ויעמיד אותו כנס לפני הדרוש להראות, כי המועט יחזיק את המרובה, וה„נושא“ הקטן הזה יכיל כל דברים הארוכים המלאים את הדרוש כלה. — המנהג הזה אם כי נשרש בין כל הדרשנים שבימינו, לא התחזק והתאזרח אצלם במדרגה גדולה כמוה כאשר בהמחבר הזה. בכל מקום ומקום ישתעשע בהנושא שלו ויהפוך בו הנה והנה להראות איך דא ביה כלה ביה, עד שלא יוכל לעצור בעדו מלקרוא הפעם (נה) : „מה לי עוד לבקש אמרים לצורך. ההקדמה הואיל והנושא עצמו נושא בחצונו על מצחו כל מה שהצרכתי לאמר, (נו) „ויובן כל אלה כמאמר הנושא דברים שלא נתבשלם כל צרכם, (נז) „להוציא לאור מתוך דברי הנושא כונת כל מה שזכרנו בלי תוספות ומגרעת, העיר בזה און אנשים על הפוך אותיותיו למפרע“. — ואם כי גם בעבור היתרונות והמעלות הצוריות לברן כבר זכה הספוי הזה לשם בין כל הדרשנים והמגידים, עוד יגדל ערכו פי שנים מצד חמרו המלא ספרים ומחברים שונים שאין דוגמתו בפניה זו בכל ספרות הדרשנות. המחבר הזה שלא הניח אף אחד מכל חכמי ישראל שחיו עד ימיו, וגם מחכמי דורו, התעורר בכל פעם לקחת מאתם להשלמת עבודת מלאכתו, כאשר יודה בעצמו באמרו (נח) : „כפי מה שנתעוררתי

(נב) דרוש ל"ז.

(נז) דרוש מ"ח.

(נד) כאשר גם לא נראו לו דברי הב"ע שער ק' בטעמו על הסוגיא בש"ס בפלוגתת ר' חייא ור' אביה, לאשר נטה לפרש לשון „ופליגא“ בדרך רחוקה ממשמעותו הפשוט דרוש ל"ה.

(נה) דרוש ט'.

(נו) דרוש ד'.

(נז) דרוש י'.

(נח) דרוש ל"ה.

מוולתי בקצת שכוון לזה, נט) „שמעתי אומרים כי מנע א'ע מלחכול, ס) „כפי"מ שלקחה אזני שמין הערה מוולתי שכוון בזה להורות, — לא מנע את עצמו מלשאוב גם מבורות זרים ולהביא דברי חכמי אינם יהודים במדה מרובה כמוה שלא ראונה עוד בין המהברים שלפניו. ולאשר קורא דבריהם בטה יבקש לדעתם מי ומי המה ולקראם בשמותם הברור, נהשוב לתועלת לתקן את שמותם ולספר בקצור את תולדות חלק גדול מהם אשר מבלעדי ההוקרים הידועים סוקרטס אפלטון, אריסטו וכדומה, שמביאם המהבר כמעט בכל עלה ועלה ואשר הקורא העברי כבר מורגל כמו מספרי הרמב"ם והמהברים הקדמונים; שם מוזר הוא עוד באזני הישראלי ולא שמע את שמעם מעולם — כמו: יודיה סא) האלכסנדרוני או פילון היהודי, סב) גאלנו = Galenus, סג) אסקליפאדי, מרגיטה סד) פיהלוסיפיקא = Margarita Philosophika, סה) קווינטיליא M. Fabius Quintilianus, מרקי טוליא"ו סז) = Marcus Tullius Cicero, רודולפי אנייקולי סח) = Rudolf Agricola, יואל פיקו מירנדולינא = Johann

נט) דרוש כ"ט.

ס) דרוש מ"ג. וצריך לעיין כי הפירוש הזה מובא גם בהספר בינה לעתים מר"ע סיניו הצעיר ממנו בדור שלם.

סא) הפילוסוף הזה אם כי יהודי הוא, נחשבו בין המהברים שא"י, כי כתב את את ספריו בלשון יוני ולא הבין מאומה בשפת עבר, כאשר יכרר כעל מאור עינים אודותיו. הפילוסוף הזה הנקרא גם בשמו (Philo) נולד בעיר אלכסנדריה כמו צ' שנה לפני הרבן בית שני ויצא לו שם בנזים בפרט בענין צחות לשונו ונעימת מליצתו. הנוצרים ברו מלבם עליו שדבר עם המשולה פירוט ושנכנס בדת הנוצרית אבל כבר החליטו המבקרים כי זה שקר וכזב, והיה יהודי בלב שלם וכנפש חפצה, ובשנת ל"ט לכה"ה הלך יודיה עם ארבעה יהודי אלכסנדריא בשליחות אל הקיסר קאליגולא לצעוק על מה שבקש להעמיד צלמו בכהמ"ק וכתב התנצלות אשר עשה היה מלא חכמה ודעת. ובזמן האזרון נודע החכם הזה גם להכמי איטליא היהודים ובפירט האחים פרוינצאלי עשו התנצלות ועמדו לימינו נגד משינוי ומתנודיו. גם החכם האדומי מביא כמעט את כל המ"ג ספריו שחבר, וגם המוסקאטו יביא את רוב ספריו בדרושו ולכן לא ציינתי הסימן כי מפורים המה.

סב) דרוש ראשון ובכמה מקומות. היה רופא יוני נולד קל"א למספרם וחי בחצרות קסרי רימה.

סג) שם Asklepiadus. רופא גדול נולד תשעים וששה שנה לפני מספר הנוצרים.

סד) ספר מפורסם בפילוסופיא נחלק ל"ב מאמרים, חברו כומר נוצרי שמו Georg Reisch בראשית מאה הש"ז למספרם.

סה) חי במאה הראשונה להנוצרים ברומי והיה סופר מהיר בחכמת המליצה והלשון. ועיין בספר נופת צופים מהרב מסיר ליאן שנוסד ברובו על ספרי הסופר הזה ומובא כמה פעמים בנפוצות כמו בדרוש ה' וי"ד ובש"מ.

סז) שם. נולד ג' יעננער בשנת מאה וששה לפני חשבון הנוצרים ונרצח כיום שביעי לחדש דעצעמבער בארבעים ושלושה לפני ח"ה.

סח) נולד 1443 בעיר Boffoe אצל Gräningen מת כ"ח אקטאבער 1485 מובא בדרוש ה'.

Averroes (סח) Pico de Mirandola, בן רש"ד = Ibn Reschad או סט) ואבירוא'ו (= Publius Ovidius). גם נחשוב לנכון עוד להעיר ולפרוש מעט אור על הזמן שבו הכר את דרשותיו וגם על החכמים בני דורו שנשא עליהם קנים והנה והי בהספדיו היקרים. — והנה אם כי אמרנו מקודם בפרק ב' כי יוכל היות שדרשותיו יסובו גם על פרק האחרון מהמאה השלישית, עכ"ז מרושמי רובם בודט ונכר רק הזמן של רבע השניה ממחצית הראשונה של המאה הרביעית, וראיה מכרחת ע"ז מדלא מצינו בו שיספיד חכם רק את הרב ר' שמואל קוים יטהלך לעולמו בשנת של"ג, ואין כל ספק אילו היה כבר דרשן ומתעסק בדרשותיו כי אז הספיד גם את הנאונים שנפטרו שנים אחדות לפני זמן הזה כמו הנאון מהר"ם מפאדווא ו"ל שמת בשנת ע"א) שכת"ה, גם המאורעות החצונים שיביאם הרב יתאימו את הזמן המוזכר כמו בדרוש ט"ז שמרמו על הנזירה שהיתה בשנת שי"ט מהמת האפיפיור המבוהל "פאול הרביעי" או כאשר יכנהו הסופר עב) בן דורו: "טיאטיני קראפא נאפולישונו", לשרוף כל ספרי התלמוד באמרו שם: "ועתה חזקו חברים ויאמין לבבכם ואיש את רעהו נעזור בהשילו בדבר הלכה כי קרוב הוא להעדר הנמר א ממנו" (*). הרב ר' שמואל קוים הנספד הנ"ל היה יליד איטליא, כמובן מדברי המספיד באמרו עב) לקהל עדתו: "ארצכם ארץ הפין הוציאה צמחה צמח צדיק כזה פרי עץ הדור", והוא אשר הניה ספר מקור

סח) דרוש ח'. חכם גדול כאיטליא מגזע שרים ופרתמים, נולד כ"ד פעבער 1463 ומת בפלורנץ י"ז נאוועמבער 1494 אולם כנראה החליף המחבר את שמו כשם בן אהיו המת 1533 אבל לא הניע אליו בחכמתו, גם ט"ס יש כאן בדבריו ותחת "יואן" יקראוהו "יואל" וכוכא גם במאור עינים ד"ר דף י"ז ק"ד קליט רמ"ו.

סט) פילוסוף ורופא גדול אצל העוביאים, נולד 1120 בקורדובא ומת י"ב דעצעמבער 1198 כמורוקא והוא המפרש היותר גדול לכל ספרי אריסטו ומיבא בהרמכ"ס והיה בזמנו ומובא בהנפוצות ככמה מקומות כמו בדרוש ט' ול' וכו'.

ע) דרוש ל'. מליץ גדול ברומי, נולד כ' מערך ארבעים ושלושה לפני ח"ה בעיר Salmo ומת ט' שנים אחרי ספירת הנצרים.

עא) ראיתי להעיר פה כי טעות גדול טעה בעל צ"ד באמרו כי המהר"ם מפאדווא נפטר בשנת שי"ח, כי כבר יעיד בעל "קירא הדורות" שמצא בהילקוט מדרס וויניציא בדברי המניה שנפטר בשנת השכ"ה ליצירה, ודברי המניה הזה משנת שכ"ו שנת ההדפסה יאמרו בפירוש: שמעתי פי' זה המאמר מהנאון מאה"ג מהר"ם מפאדווא ולל"ה אשר שנת שכ"ה לפ"ק נתבקש בישיבה של מעלה. ע"כ. וכדבריו נראה בשו"ת הרמ"א שקראו כנראה בשנת שכ"ב (סימן נ"א) נאון עולם בן שמינים לנכורה, והרב מו"ה ברוך עוויאל חוקטי (שם סל"ו) ביום כ"ד מנחם שכ"ד כתב עליו כזה"ל: ישמרו צורו: ואח"ז מצאתי בהחוספות על הספר קריה נאמנה מאת רמ"ש ז"ל שהביא מהעתקת שד"ל את המצבה של המהר"ם ז"ל ובפירוש נאמר בה השור הזה: בעשרה כטבת חלף, שנת שכ"ה נפטר תם. עב) עמק הבכא לר"י הכהן צד 131 והלאה.

(* גם בדרוש כ"א בדרשו ע"ד הצדקה יזכיר ברמו: "והיה לכם לאות ולזכרון על כח הצדקה כמה הוא גדול להשיב אחר קצף וחומה" ומרמו כזה על המנפה שהיתה אז כשנות של"ה—של"ו בערי איטליא ובפרט במנטובה, כאשר יזכיר הסופר ר"י הכהן בספרו עמק הבכא צד 171. ובהמנפה הזו מת הנאון ר' ולמן כ"ף ממנטובה אשר ירמו בו עליו בדרוש כ"ג באמרו: סבה זו מנענני מלבוא להספיד החכם וכו' — וכאשר מוכח מ"ב דרשות למהר"י מינץ בהספדו עליו עיי"ש. עג) נפוצות יהודה דרוש ל"ב.

חיים להרב ר"ש סרסא הנדפס שנת שי"ט, והוא אבי משפחה גדולה בישראל, אשר גם הרבה דורות שלאחריו האירה פני תבל כמו הרב ר' הנניה בכמהרר מנחם קוים, אשר אור תורתו זרה בעיר פרינצי בזמן הרמ"ז ו"ל וזה האחרון בתשובותיו יפליג מאד בשכחו וגם הרב ר' שמואל אבוהב בספרו דבר שמואל סליא יפליא אותו ויקראהו גם בשם "הרופא", והוא חבר ספרים רבים, כמו קנאת סופרים על ירשי המצות להרמב"ם והק לישראל, השנות על הפר"ה וכו' ע"ד. — הרב ר' משה פראווינצאל, אשר הרב יספירו בדרוש ל"ג, כבר דברנו ממנו בפרק ב', אך נסיף עוד פה את מה שהביא חיד"א ו"ל בשם הרמ"ז ובית דינו בקונטרס שירא דדיינא אשר כתבו שלא ישניחו בתשובות אחרונים כ"א בתשובת מהר"ם פריווינצאל, וחרו כללי הדקדוק על מוסקל הישר ונדפסו במנטובה תחת שם קדמון והרב גור אריה בביאוריו לד' חלקי ש"ע הנדפס במנטובה הכי תשובותיו והוראותיו, וכי טעות הוא בידי בעל המוסיק על היוחסין באמרו, כי הוא הצעיר שבאחיו, כי אמנם משה הבכור והוא נולד בשנת רס"ד ומוזכר פעמים רבות בס' מאור עינים לשבה, אם כי היה משינו — ועלה למרום זקן ושבע ימים בן שתים ושבעים שנה ביום ד' אלול שנת של"ו והספירו המוסקאטו ז"ל ביום צום גדליהו שנה לאחריה היא שנת של"ז — ובדרוש הזה יזכיר גם בשם רב אחר ממנטובה והוא הרב ר' זלמן כ"ץ וקראו, צדיק תמים, והוא הוא אשר הספירו הרב רשי"ק בספרו שנים עשר דרשות דרוש י"א וספר בהפלת שבה, שלא הניח אחריו כמותו בהסידות בנליל זה, ומת הצדיק הזה בשנת של"ו בהמנפה שהיתה אז במנטובה, כאשר כבר הערתי עליה בהערתי הקודמת. — הרב ר' שמואל רומילו אשר הספיד אותו בדרוש ל"ד, היה מגדולי הרבנים שכמנטובה, אשר מבלעדי תורתו והסידות, כל עניני העיר הפרטיים וההמריים נגעו עד לבו, וממכון שבתו השניה גם על בני אדם, להרבות שלום בינותם, בין איש לאשתו ובין אדם לחברו כאשר יאמר עריו שם: "והאי צורבא מרבנן כל מילי דמתא עלוהי, כי נטה שכמו לסבול טרחה דצבורא ויהי למס עובד לבל אשר יקראוהו באמת להטיל שלום בין איש לאשתו ולהשבית מדנים ודברי ריבות בין אדם לחבירו, וכן ימליין עליו קנת דוד על שאול ויונתן: בנות ישראל אל מר שמואל בכינה המעלה ערי זהב על לבושכן בהטילו שלום ביניכם לבין בעליכם נפלאה אהבתך לי מאהבת נשים כי הן לא היתה אהבתם עליך אלא מצד התועלת הנמשך להן על ידך, ונה נפשיה דהאי גברא רבה בפרשת וירא שנת של"ה. — האחרון מהרבנים אשר יקונן עליו הרב, הוא הגאון מו"ה יצחק פואה, אחד מרבני ריגיוו הקדמונים שמת כנראה בשנות מ—נ, ומשבחו הרבים אשר יספרו עליו מספידיו נכר, כי היה איש מורם מעם, התורה והגדולה היו לו לחבל יחידיו, וביתו פתוח לרוחה לכל מצוק

ער) גם הרב בעל מאור עינים יביאו שתי פעמים בספרו פרק ט' וגם פרק מ"ב שראה אצלו וגם אצל יורשו ספרים נכבדי הערך, גם בבית בנו ר' משה קוים שנפטר בשנת שע"ז היו ספרים יקרים יעידון עליו מחברי ערוגות הבושם (פ"ו) ומנחת שי (יחזקאל ז', אסתר ב') ושלמי הנכורים (פ"ג, י"ד, כ"ד וכ"ח) ועיין בכ"ח ח"ז שחושב שם הרב צונץ את סדר יחוסו עד זמן האחרון.
(עה) דרוש ל"ה.

ונענה. הלא כה דברי הנאון רש"ק בהספרו עליו עז: "היה שלם כתורתו שלם בחכמתו שלם בהסידותו שלם במדותיו התרומיות וביתו היה פתוח לרוחה לכל עובר ושב ראשון לכל דבר שבקדושה וצרכי הקהלות הקרובות והרחוקות בנופו ובממונו עד שנוכל להחליט באמת כי זה שנים רבות לא נמצא בכל גלילות אלו איש רשום דבר הדור, תורה וגדולה במקום אחר כמוהו". וגם הוא, המוסקאטו ז"ל, יקשור כתרים לראשו ויאמר עליו: "כי ידענו מה היה לו מידעת התורה, ולא זו מחבב לומדיה חבה יתירה נודעת, ומעשיו רצוים בצדקה והכנסת אורחים ובזולתם מן המדות המעולות". ואל הרב ר"י פואה הזה ובניו כיון הרב בעל מאור עינים כאמרו עז: "ראיתי שני תרגומים שלימים על התורה כלה ביד הניטאים בני פואה מרי"ו וכתב ביסוליו שהוא תרגום יונתן ב"ע". בהיות כי התרגום יונתן שנדפס בראשונה בווינצ'א שנת נדפס מכ"י של הנאון ר' יצחק פואה ז"ל כנזכר שם בדברי המו"ל — והניח אחריו בנים גדולי תורה כמו"ה יהואל פואה המוזכר בשו"ת הרמ"ז לשבח גם כמו"ה חזקיה פואה הנזכר בתשובת הרמ"ע מפאנו ז"ל שהיה גם ניסו, כי היה חתן אביו הנאון מו"ה יצחק פואה עז) — בעבור כל אלה היתרונות כלן היה נהיה הספר הזה למקור ראשי לכל הרבנים והמגידים שקמו אחריו. מארגו הספרים והסופרים הזה שאבו את הקירותיהם וידיעותיהם, והוא גם היה האמצעי היותר נאמן להרגילים בהחכמות הכלליות והשמושיות המוזרות לרוב רבני ישראל גם בדור הזה, (*) ודרשן גדול אחד החי במאה הקודמת ה"ה הנאון המגיד הנפלא מו"ה יהודה בר"מ הלוי עדל שהיה מ"מ בק' סלאנימא לא זו מלחכבו ולשרת את דבריו בכל פעם ולדלות פנינים ממעמקי ימיו כאשר עיני הרואים תהזינה בספרו הנחמד, אפיקי יהודה" בשני חלקיו. — הנה כי כן נחשוב כבר לדי מלדבר במהות הספר הזה ובפרט כי מונה ומצוא הוא ביד כל מבין כאשר נדפס כבר פעמים רבות במקומות שונים, והננו נכונים כעת לדבר מעט מספרו השני הוא ספרו, קול יהודה" על הכוזרי, אשר איננו נופל מספרו, נפוצות" ברוכ טעם ויופי ונקדיש לו פרק מיוחד, הוא פרק הבא. —

עז) דרוש ה'.

עז) פרק ט'.

עז) עיין בדרשות מהר"י מינץ שם, ובטעות יזכירו שם בשם "עמנואל".

(*) ומצודקים דברי ניסו הרב ר"ש מינצו בירשאר ז"ל ששבח את זה הספר

בשיר נחמד מאד והוה תוארו:

(משקל שתי חנועות ויתד ב"ת ויתד נ"ת בדלת וכן בסוגר.)

אם מִנְגֶּנֶת הָאָרֶץ נִרְדָּה דָּבָר	בִּימֵי שְׁפוֹט נָזִיר, וְאִם הָאִיר
עֵינֵי מַלְכִּים, עַתְּ דָּבָר הַקָּרִיב	אֶל פֶּה, בְּיוֹם עַל אוֹרֵיבִים הַנְּבִיר
מִפִּי אֲדִי שֶׁבְּחִבּוֹתֵנוּ	הַיֵּצֵק דָּבָר הַיּוֹם, וְאִם תַּעֲרִיר
אֶת יְלָבָד לְדְרוֹשׁ בְּאֶרֶץ נָעִם	אֶז תַּפְקִדוּ עֵין, וְאֶז תִּשְׁרִיר
אֲשֶׁר יֵלֵךְ אִשָּׁה אֲשֶׁר לוֹ בָּקָה	אֲמֹרֹת אֲדוֹנֵי בֶס וְשֶׁם יִתְרִיר!

פרק ה.

ספר הכוזרי שחבר אותו בשפת המלומדים אז, היא שפת ערבית, המשורר האלקי ר' יהודה הלוי ז"ל בסוף שנות האלף החמישי (1140) ושהעתיקו אותו ללשוננו הקדושה כיוכל שנים אחרי כן המעתיקים ר' יהודה אבן תיבון ור"י קרדניאל ז"ל, הספר הזה, אם כי נדפס עוד בראשונה בשנת חמשת אלפים רס"ו בפאנו ובפעם שניה בשנת ש"ז (סוף זכר"י) בוויניציה (א) ע"י מהר"ם פארינין ז"ל, לא זכה לשום פירוש וביאור עד שנת אשמה"ה (1594) שהוציאו אותו אז לאור בני המוסקאטו, אלחנן ויצחק, בפירוש גדול ורחב מאביהם ז"ל כוויניציה. הן אמנם עוד בשנת קפ"א (1421) כתב בן חכם אחד שמו ר' נתנאל בן נחמיה כספי מפרובינצאלי פירוש להכוזרי, אבל כנראה לא הספיק לבאר ולהשלים את מלאכתו ולא החזיקו אותה המדפיסים להגות וראוי לספחה אל הקודש הוא החבור בעצמו — ובכן נשאר הספר הנכבד הזה עם כל חשובתו ויקרתו בעיני חכמי הדורות שעברו עד שאמרו עליו (ג) : „וממנו אצלנו ספר הכוזר, הפליג להקור ולבאר בו סתרי התורה והנביאות ע"צ הסכמת הדת והמושכל בכל כחו יותר מכל אשר היו לפניו, (ד) „והרצה לעבור את אלקיו יחשוק בספר הזה אשר הוא רחוק מלב אנשי הדורות האלה, ובעל מאור ה) עינים עוד הפליג לאמר : „שכל יהודי נאמן בבריתו יאות ללמדו ולבקש שיכתוב על לוח לב כל אדם מבניו ותלמידיו עם צוי ואזהרה השמר לך פן תעזוב את הלוי“, בספר החתום לרוב צבור הישראלי שאינו מורגל כל כך בסגנון הפילוסופיה וההקשת ההגיונים ובפרט בהורקה מלשון אל לשון אשר גם מעתיק נפלא כאבן תיבון, שהעתקתו לספר חוכת הלבבות לרבינו בה"י עשתה לו מהלכים בכל בית יהודי לא עלתה לו הפעם לעשותו לקנין העם כלה מפני קשיות ההעתקה אשר לפעמים לא מועטות תחסר הבנתה, ולא יפלא איפה מה שמספר לנו המוסקאטו ז"ל בפתיחתו איך אצו בו פרנסי זמנו הנאונים הנוראים האחים (א) כמוה"ר אביגדור וכמוה"ר רפאל צוידאלי והנאון מו"ה יהודה בן סרואל ז"ל לבארו ולסדרו כמשפט,

(א) כפתיחת המוסקאטו.

(ב) קאט. בודל. שטייגניידר.

(ג) הכרדשי כתיבות הרשב"א ת"ח.

(ד) ספר האמונות ש"ט שער ב' פ"ד.

(ה) אמרי בינה פל"ו.

(א) הבכור שבהם היא הרב ר' אביגדור היה תלמיד ומכ"ז דינו של הנאון רש"י קאצעלנבוינען בוויניציה ויש לו תשובות בספר „משבית מלחמות“ ובשו"ת נחלת יעקב למוהר"י אלפרין סכ"ד וכ"ז ועלה למעלה ב"ח חשוון שנת שס"ב כאשר הביא הנאון ר"א דמודינא בספרו מדבר יהודה בהספדו.

(ב) הוא הנאון הנקרא בשם החול מוה"ר ליב סרואל ז"ל שהיה מבית דינו של הנאון בן ציון צרפתי בוויניציה ומובא ג"כ בספר משבית מלחמות ובנחלת יעקב הנ"ל ובהלבוש סוף חלק אבן העזר. — והרב הזה האריך ימים כי בנחלת יעקב סמ"א חותם שם שנת שע"ב וזה יעיד על אמונתו של לוצאטי הצעיר כמצאו מצבת זה הרב וכתוב שם כי נפטר שנת שע"ו. עיין תוג"י צד 218 ולוחות אבנים (בערלינר) צד 16. והיה כהרב הזה שלשה בנים גדולים בתורה אשר שנים מהם מתו בחייו בשנת שס"ו שע"ד והאחר בשמו ר' נחמיה המהולל מהרב ש"ק בדרוש ז', מת בשנת ת"ט. עיין לוחות אבנים הנ"ל.

כי אמנם ספר הכוזרי הוא הספר האחד מספרות העברית-הערבית השוה באמת לכל בני ישראל, יהיו מאיזה מעמד שיהיו. לא יהלך בנדולות, לא יעמוק בהפילוסופיה כהרמב"ם והרכנו בחי' אבל שקול הוא כנגד כלם, כי הוא אישכיל שהכל בו, כל תמצית מבחר הדעות בחקר אלהי בדת ובמוסר, הוא מדריך נאמן ומירה דרך האושר הזמני והנצחי לכל עם ישראל, ומכל דבריו נשקף אך לב טהור, נפש קדושה, אהבה כללית לכל הנברא בצלם וחבה עצומה ומיוחדת להלאם שנוול על ברכיו ולכל קדשיו עמו, ולמי יאות לפרש ספר כזה המלא על כל נדויותיו בכל ענפי החכמה העבריה כמו (נ): "חכמת הככבים והעכורה, קורות העתים, יד' דקדוק, ה' חכמת הקבלה, ו' הלכה, ו' פילוסופיה, ה' אם לא לאיש כהמוסקאטו אשר גם הוא היה אוצר בלום ושקעה נפשו בכל הלמודים האלה? וכן את מצות המלכים האלה שמר ר' יהודה והתחיל לעסוק בפירושו הנחמד בשנת של"ג כאשר מבורר יוצא מדבריו אלה: "יום הולדת ספר הכוזרי לפי הנראה קרוב לישנת ד"א והת"ק לב"ע, עמדנו ע"ז מתשובת החבר לשאלת הכוזרי כמה אתם מונים היום ד"א ות"ק, ור"י הלוי אמר בראשיתו וזכרתי מה ששמעתי כבר מבענין החבר אשר היה אצל הכוזר הנכנס בדת יהודים היום כארבע מאות שנה וכו' והרי כי מאז הובר ועד עתה כתל"ג שנים וסימן ולבושי כתל"ג חור', ע"ב שם בפתיחתו, כמה שנים עבר במלאכתו זו לא נדע ברור, אבל זאת נדע אל נכון, כי הרבה עמל ויגע בכל אחרית ימי חייו לשכלל ולתקן את הכנין הזה ולישר כל הדוריו ולא נחשבה מלאכתו לגמורה בעיניו להוציאה לאור, רק הניח לבניו אחריו לזכות את הרבים ולהוציא לאור מחדש את ספר הכוזרי משלם עם הפירוש "קול יהודה" מאביהם ועל נכיו כתוב בדברים האלה: "ספר הכוזרי יסדו החכם החבר ר' יצחק הסנגרי ז"ל אשר קדש שם שמים בוכוהו הישר חברו בלשון ערבי החכם הגדול ר"ה הספרדי..... היום הזה אלקים ראינו עולים בפה קדוש הוא כמוהו יתודה מוסקאטו וצוקיל אשר ביאר את דבריהם כאשר עיניך לנוכה יביטו נדפס בשנת אשמחיה ע"י זואן דיגארה בוויניציאה, וקיימו בזה מצות אביהם ז"ל ט) להסיר מכשול הדפוסים הראשונים שכתבו בפתיחת השער בדברים מוכיחים, כי ר' יהודה הספרדי ז"ל הוא אשר קדש שם שמים בוכוהו הישר הזה, משנה הוא בל"ס אם אין בידך הרחיקהו, כי לרי"ה ז"ל יוחם החבור ור"י הסנגרי הוא איש יאמר עליו כי הוא זה אשר קדש שם שמים בוכוהו ע"כ, והדעה הזו כי רי"ה בעצמו חבר את החבור על יסודו של הר"י סנגרי ז"ל כנגד דעת הקדמונים אז ומכללם בעל האמונות האומר (שער ב' פ"ד): "והחכם רי"ה הפייטן הספרדי מצא אותם וחבר ספר מהם בלשון ערב כאשר היו, דברים המוכיחים כונתו שלא רי"ה בעצמו חברם רק לקח את כל מהרב הסנגרי; הדעה ההיא

(ג) ב' כ'.

(ד) ג' ס"ה.

(ה) ב' ס"ו.

(ו) ד' כ"ה.

(ז) ד' ל"א.

(ח) ה' י' י"ב י"ד כ'.

(ט) פתיחת המוסקאטו ז"ל עיי"ש ד"ה החבר.

יכפל ויטליש בספרו געמיס רבות כמי דבריו בהחבור בעצמו י: כי כבר הראית לדעת שעם היות מאורע הכוזרי בעצמו אמתי שכבר יצא אל המציאות כמו שהודענו בפתיחתו הן חבור הספר הזה היה ע"י רבי יהודה הלוי, ועבד הלוי עבודתו סדור הדברים ויש דרך אראנו ראוי ונאות לקשר ולהבדיל שני הענינים בהבטתו בתבונה ובהקדמת ובכ"ז לא הטאתי בשפתי לבער הקדש מכית בעליהם גם כי נתתיו ללוי כי הללו מטהרים ענין הספורים בפ"ע וזה מטהר שלמות סדורם אלו ואלו דבריו אלקים חיים, דברים הנזמים לדעת החכם האדומי שהיה בזמנו האומר יא: ונדע שעם היות ישה ר' יהודה הנזכר מיחס בראשית דבריו כלם להבדיל שזכר א"ס כי הוא היה הממציא ומחדש את הכל בהבטתו כי רבה, אבל על דרך הישרידים אפלטון וטוליאז ודומיהם השמים בקצת המצאותיהם דבר דיואגניי כפי סקראט וקאטוני מן הנודעים בדורותיו ראויים אליה, יחס גם הוא את קדושתו אל חכם קדמון שאירע לו בעין המעשה ההוא, ואין חלוק ביניהם רק מה שהאמין המוסקאטו כי המאורע היה באמת ולא כמישל, וכבר העלו האחרונים הלכה בדעת היואנינים כיטנס נתגלה בזמננו האחרון יב) אמתת מציאות מלכים כוזרים יהודים, והרב ר' שלמה יומעיה בן נסים יצחק ספורנו, אחד מרבני וויניציה (*). בזמן רי"א דמודינא, הגיה את הפירוש והסיר ממנו את הדולי השעות ועוד הוסיף בסופו שיר קצה ונעמה, בו יספר תהלת המחבר וגדולתה, וכ"ז עדים מוביחים המה, שבחיי המחבר לא נחשב עוד פירושו לו למלאכה שלמה והנונה לצאת אורה, ובפירוש דפי מצב דעתו הפרישית בענין הפירוש הנוהרת לאמר יג): הוהר בדבריו כי לשונו עט סופר מהיר בלתי ישפך טפת דיו לאין צורך עד שיאמר טפה זו מה תהא עליה, רק הוא מבחין בין טפה לטפה כיתרון בעל הלשון לכלתי היות מלה כפולה בלשון וכו' דהכי קיימא ליה הלך אחרי הפהות שבלשונות להתחכם לו פן ירבה ונוסף נמצא דבריו נעשה חולין, וזרון לבני ישראל שיחמירו על עצמם שאפילו רואים בו טפת דיו כהרדל ישבו עליה שבעה נקיים בדעת צלולה נכונה ומיושבת וכל היר המרבה לבדוק הרי זה משבחת ע"כ, ואזהרתו זו הוא שומר ביותר, לא יניח אות ותיבה אחת בהספר שלא יפירש אותם ולא ישיף עליהם מלים, וביותר עשה לו שם גדול בבירורו הנוסחאות השונות שעלו למכביר בחספי הזה, כי כתבי-יד (**). רבים מהעתיקה אכן תיבון ישנם בעולם ולפעמים לא רחוקות לא יתאימו בד בבד, וגם בהעתיקה ר' יהודה בן קרניאל מצא לו עוזר וסומך, כאשר נראה במאמר ב' סנ"ז בנדרו שם אתם היום "במנוחה" גדולה, וזו הגירסא איננה

(י) מאמר ראשון סק"י.

(יא) אמרי בינה פ"א.

(יב) עיין במבוא של החכם נאָלדמאַן בהוצאתו להכוזרי.

(*) הרב רי"א דמודינא יביאהו בספרו "חיי יהודה" ויש תשובה ממנו ב"נחלת יעקב" הנ"ל סל"ג חתומה בשנת שנ"ב, וחבר פירוש על תהלים, משלי, איוב, דניאל, חמש מגילות וכו' ונשארו בכ"י (תיגר"י צד 841) ומצבתו נמצאת בס' "לחות אבנים" (בערלינר) סכ"ז ועיין גם באו"נ ח"ג 142—146.

(יג) בפתיחתו שם.

(**) וכי כתבי יד רבים היו נגד עיניו, נודע מדבריו בפרק שמנים לשני באמרו: כמו שנשמטה מכמה נוסחאות כת"י היושבת ממולי.

נמצאת רק בהעתקת בן קרדניאל, כאשר מביאה הרב בעל מאור עינים (ד), ובכל הספרים האחרים היה כתוב „במבוכה“ תחת „במנוחה“, אולם טעה בזה הרב בהישבו טו את ההעתקה הזו ליישנה וראשונה מן העתקת אבן תיבון, כי אמנם לא בן הדבר. ההכח בן קרדניאל העתיק את הכוזרי בערך 1200 כאשר מצינו טו אותו נוסע לארץ ישראל בשנת 1211, וההכח אבן תיבון עשה את העתקתו בשנת 1167—1170 יז. והנה בעיקר פירושו לא נהפוך לשקר בנפישנו ולכטות על כל פשעיו, כי באמת יתר מדאי דקדק ולחין עצמו לפישר כל מלה ומלה, כאלו באו הדברים ממקורם העצמי ולא הורקו מכלי אל כלי, ובתפשו בהחלטתו שהחליט פעמים רבות (ה) ש'לשון אבן תיבון מוקלע אל כונת המועתק ולא יחטיא המטרה', שכח את אשר הודה גם הוא בעצמו (ט) בדברי הח' א"ע „כי ספר מתורגם קשה לפישו, ותאריך לפעמים בנפש הקורא לראות איך יעמול בכל כחו כן לברר מדוע תפש החבר או הכוזרי במדה זו ולא במלה אחרת, לאשר סוף כל סוף העתקה אך העתקה היא ואין אתנו יודע תמונת המלה בתוארה הראשונה, וכאשר אמנם הנדיל לעשות בפנה זו החוקר המנוה דר. מונק ז"ל להראות שגגת המעתיקים בספר „מורה נבוכים“ שהוציא לאור במקורו הערבי וגם בספר הכוזרי כא) במקומות אחדים אבל באם לא נאבה לקפח את שכרו, עלינו להודות, כי המלאכה נקיה ותמה היא, ורק בעזרתה וכאמצעותה נפתח לנו השער להבין דברי הספר הכוזרי ההתום, והפירוש הזה היה נהיה ליסוד מוסד לכל הפירושים שקמו אחריו עד היום הזה. הן אמנם לפעמים באותו להגדיל מעלת הספר כחר לו דרך פלפולי ועזב את הישרה כמו למשל חקירתו כב) מפני מה שאל הכוזר את היהודי על אמונתו ואת החכמים האחרים שאל רק על מעשיהם וחכמתם, לפי שאת ההכח יאבה להאריך את וכוהו ולכן יפרט ויחדר הדבור על כל פרט ופרט, משאיכ בהחכמים האחרים יתפוש לשון קלילא, וטעם זה קלוש הוא מעט ונראה כנטיח הדיון מצד המחבר להברר הנכבד, בעוד אשר הדבר פשוט, מפני כי באמונת היהודים כלולים כבר גם שתייהם, החכמה והמעשה. היהודי לא ישפיק בעיון לבד כמו הפילוסוף, או במעשה לבד כהיישמעאל, רק „עיון ומעשה“ שניהם יתלכדו ולא יתפרדו באמונתו, וא"כ שאלתו על האמונה תצרף גם שאלתו על החכמה והמעשה או פירושו למשל על מאמר הכוזרי כט רואה אני דבריך היהודי טוב מפתחתו שר"ל „יותר מפתחתו“.

(יד) אמרי בינה סל"ו ועי"ש הערת החכם ר' דוד קאסעל ז"ל.

(טו) פתיחת המוסקאטו ס"ו.

(טז) צונץ במבואו למסעות ר' בנימין מטולידא II. 256.

(יז) הקדמת הח' קאסול להכוזרי עיי"ש.

(יח) בפתיחתו וגם במאמר נ' ס' ס"ה.

(יט) שם.

(כ) המעמיק בפירושו ימצא כמעט בכל דף ודף ביאורים ופירושים כאלה למכביר.

(כא) Notice zur Saadia Gaon p. 19 וכן הח' הירשפֿעלד הו"ל הספר משלם

לייפציג תרמ"ז בשתי הלשונות, ערבי ולח"ק, והראה החלופים הרבים, ועיין גם בהמוסקאטו

מאמר ב' סע"ח שגורס הנוסחא: והועילה זאת המעלה „אל" תחת „ר"ל", ויעיר קאסול עליו

כי בנוסח הערבי כתוב „ר"ל" עיי"ש.

(כב) מאמר א' ס"ו.

(כג) שם ס"ד.

כי מאז התחיל לדבר התראה לו ככבד לשון וכי' וזהו התהבמות יתרה במקום אשר הדבר פשוט, כי הכוזרי נותן לו הודאה אישר תיכף בפתיחתו נראים לו דבריו ויבקש אותו שיוסף לדבר אתו; וכן הריצותו לבאר השלשה כחות בדברי החבר (כד) כה "אלהי, שכלי וטבעי", שמרמו על החכמה האלקות המצטרפת עמה הנלגליית והטבעית ומתאמין שם לבאר גם הכתוב "הכמה חכונה רוחב לב" לא תעלה יפה, כי כונת החבר היא פשוטה, בכה טבעי כונתו על הכנת טבעו ושלמות בנין גופו, כאשר יאמר גם במקום אחר (כה): "השכל צופה למי שנישלמו טבעיו", ורצונו להמאמר הידוע, נפש גדולה כגוף בריא, ובה שכלי" הוא רכוש הרוחני הנקנה לאדם באישר הוא אדם, ובה אלהי" היא הנבואה העולה למעלה מכה אנוש אנוש — או פירושו על מאמר החבר (כו) "וזכר טובתו עליו", כי העובר ד' לכן יהיוק בחיים, מפני כי יוכל לזכור בחייו הסדי ד' משא"כ אחר המות, לא ישאל תודך, ולפי פירושו זה לא נבין הראיות שמביא החבר לדבריו מפסוקי התורה את מספר ימין אמלא והארכת ימים, המורים כי הקב"ה חושב לו זאת לישר, ויותאם ביותר פירושו של בעל הנצה, כי מוסב על הקב"ה שהוא זוכר זאת לטובה שיעשה לצדיקים מה שיתקיימו ימיהם ואיך יבעטו בטובתו זו? ויתיישבו לפי"ז הראיות האלה שמביא מהכתובים — או פירושו (כז) במאמר החבר לולא הם היינו "מסתפקים" שנובע מהמלה בילדי נכרים "ישפיקו", הנראה ללא צורך, כי "מסתפקים" נוכל להוציא מן ספק, וכונת החבר, כי לולא האבות אז היינו בספק כהפלוסופים בעצמם, ולזה נוטים דברי החבר בכמה מקומות כמו: א' י"ג, ס"ה, ס"ז, ד', י"ג, ה' י"ד — ובפרט פירושו (כח) על מאמר החבר באותו ללעוג לתעלולי הקראים איך יעקמו הכתובים ולא יבינו את התורה כראוי ויאמר: "הלא כתב עליהם כי היא חכמתכם וכינתכם ומי שרוצה להכזיב הפסוק הזה יראה ענין הקראים ומי שהוא רוצה להאמין בו יראה חכמת המיטנה והגמ'", אישר הדבר הפשוט כי רצונו לומר באם יהיה כדעת הקראים שאין בהבנת התורה רק הפשט או החכמה מאין תמצא? (עי' באו"ג שם) והמוסקאשו מאן בהפירוש הישר הזה רק יאמר: "כלומר כמו שא"א להכחיש הפסוק לעוצם פרסומו, כן א"א לכן דעת שיראה ויקבל ענין הקראים המרחיקים אמתת הקבלה", דברים מיותרים ואי-מובנים כלל — ועוד פירושים רבים כאלה הנובעים ממקור התפלפלות יתרה; אבל מועטים המה מאד לעמת ההערות היקרות שנמצאו בו בכל צעד וצעד והמיוסדות על מוסדי ההגיון והשכל הישר כמו לדוגמא: הערתו (כט) על לשון החבר "איננו לישונו ולא לבו ולא מהו", שלשון לב ומה, ג' תיבות אלה מרמזות על דבור, השכלה והנהגה, נכבדה ואמתיה היא עם כל הריצותה, לאישר באמת הלשון, הלב והראש הם כלי-רכוש של המהשבה, הדבור והרצון, שכלולים בהם ג' הנהגות הנ"ל, ועיין בדברי

(כד) מאמר ב' ס' ס"ו.

(כה) שם י"ד.

(כו) מאמר ג' א'.

(כז) מאמר ג' י"ז.

(כח) מאמר ג' סל"ט.

(כט) מאמר א' ס"ט.

שהרצוה לטקס אינו מאריך בפרטי תנאים כמוש"ב הרא"ש בתישבותו כלל ק"ו
ס"ו באמרו שחטק צריך קצור כי אין לו מעמד רגלים ואם היה גדול וארוך בקל
יפול, ועל דברי החבר נ"ב בענין אי בני ישראל יכול לדור בה ולא דר בה
שאר לטאת אותו אליה לאחר מותו יעיר בצדק: וע"ז סמכו העם למה שנהנו
לדניה עפר מאי על המתים, ועל התניעות היוזמים בטעת קריאתם מאי בספר
מביא דברי האמרי, מפני שהיו רבים על הפז אחד וזה היה זה אמרי בונים החם
שהיו העוסקים בתורה לאלפים ולרמבות עד שמעלי המלאכה בעתות הפנאי לא
היה להם עסק בחולות, אבל עתה שרבו המהרים על הסופרים ובעלי המלאכה
בעתות הפנאי ילכו אחרי החבל והחבל לשתוק בקוצר, בטלה סבה זו אבל נשאר
המסובב להרגל וגמה הקדמונית, ונעים לנו מאד לראותו גם פה מתאמץ לשאר
את פירושו באגדות שונות מהמני האומות ולהמשיכם לדברי החיל כמו שביא (מ)
סיעה על דברי החיל והחבר במחיצת המעשים וזה המבט, מאמרי דומי שישלחו
לין מיני קדם לדרוש מהם הקי הרפואה וישיבו אותם בקוצר מלים כזה: פעם
אחת ביום, פ"א בשמוע, פ"א בחדש, פ"א ביטנה, ופירושו: פעם ביום המאכל,
פעם בשמוע המיטל, פעם בחדש הקיץ, פעם ביטנה הדרקה, בעלי הציל שביא
החבר (מ) הם לרעתו כת הפילוסופים המכונים אקדמיצי, והוא שם נודן בן אקדמיצי
שהיה מקום בית מדרשו של אפלטון כינת עצי יער וחדש מצל ומביא בשם
הכם אחר שכתב באגדותיו: "לא אל ארץ וכת חלב ודבש נשא אפלטון את נפשו
עם היות לו עישר ונכסים מנהלת אבותיו, רק את חבל נתן מתנה לאותו ולא
השאר לעצמו חלתי נחלת יורה וברם קדמו לעיר אתינה יששם היה יתום ביטבת
החכמוני, באשר עשו בני קני הונן מיטה ישעלי מעיר האמרים מדינה ישל ידו
כדחל, והלכו ללמוד חורה במדבר יתורה וכו", ובמהם ספורים למאות המושבים
לב הקורא בימי היום ובנועם מיטלם לדברי החיל, — ובדרך כלל נמל לאמה, כי
גם המחבר מעצמו ברוב ההזדונו ודקדוקו לפרש כל מה וטלה בספי הדירה,
לא היתה סוף מחשבתו רק לעשות את הפירוש לחבור במני עצמו ובמנה ימשיך
בכל פעם ענינים גדולים ועמוקים שאינם חללים רק ביטעה בעלמא בדברי החבר
או החבר, למען ירחיב הדבור בהם ויורה דעתו כמו כפי ידו והנהלה, ואשר על
כן לא יפלא בעינינו בראותנו בקראותו הנפרדה בכל ספרות העברית וההצונית
שמקטט בהן את פירושו, באשר אמנם לא הפירוש העיקר אמלה, רק החבור
בעצמו, ולא יפלא בעינינו איפה אשר מפרש בלאחד יד, גם בחובים ומאמרים רבים
בדברי החיל, אשר נראים שלא במקום, כמו מרד הכתוב במיטלי ביו: דלף טורד
ביום טגור וכו' במאמר הי"ט שמהל דוהה וימין מקרבת, או מה הפירוש בישעיהו
(כ"ו) עפ"י המיטהאלאניע ופירושו מו באגדות חד מאתנים וכו' ובמהם למאות.

- (מ) מאמר ב' כ"ב.
- (מא) שם ט"פ.
- (מב) מאמר ב' ה'.
- (מג) מאמר ה' ס"ד.
- (מד) מאמר ג' ס"ה.
- (מה) מאמר ד' סכ"ז.
- (מו) מאמר ב' סל"ב.

כי אמנם, כאמור, לא רק לפרש יצא, רק לעשות את הספר שוה לכל נפש, לקרות בו גם בלעדי הכוזרי בעצמו. וכאשר נהג בספרו "נפוצות" לשכלל וליפות את מליצתו בכל מיני פאר והדר, בן עשה בחבורו זה; לא הניח ענין אחד אשר לא הטיף בו מליצתו הישגונה וההדרוה. על פירוש הקדמונים בהכתוב שמעו מוסר והכמו ואל תפרעו שלא תעשו למפרע, יוסיף במליצתו (מז): "למען אשר לא יקרב איש זה לאכול מן הקדשים בעיון בלתי אם הורגל עצמו באכילת הולין בטהרה עם נשילת ידים בהלק המעשים", ודבריו על הספר מה של רבנו זרחיה הלוי, המלאים מראשם ועד סופם במליצות נישנכות ונאומים נעימים; וכן בכל מקום ומקום יראו פיהי המליצה העכריה בכל יפעת הודה וקדמות נערותה. ובפרט על "הדקדוק וטיב הלשון" ישים עיני-בחינתו ביותר בחבורו זה, כמו שמתפלא (מט) על הראב"ד והר"י קארו ז"ל בפרשם דברי הרמב"ם בהלכות תשובה, "ושונים כל יטתם בהבל" מלשון ישר ושנינו, ושניהם הרחיקו מכוונת האמת, כי היא מלשון מתעסק, מן שיה ושיג לו, כדברי ר"י בן קריש שישמע מאלרד הדני שאמה, יש לי יגיה בענין, כלומר יש לי עסק, ופירושו נ על דברי החבר, וכל אשר יישנו" מן הלשון" כי היא מלשון הישנות החלום לא מישן נושן, כי א"כ היה ראוי יישנו, כמו מן נודע יודעו, במשפט הנפעל מנחי פ"; וכן דבריו נא על המלה "המישכנה" שבדברי החבר, כי כל המשכון בכללו נקרא מישכנה בדרך שנקרא "בנינה" בנין כל המקדש בכללו, כאשר קראו בן הרד"ק בסוף פירושו לירמיהו באמרו: "ובספר מלכים בבנינה פירשו הענין ועד"ו מצאנו מערבה בה"א הנקבה למען ידעו ממורה שמיש וממערבה (ישעי' מ"ה), מערבה לניחוק", (דה"ב ל"ג). מכל אלה הדברים והמראות הכהרות יוצא לנו סימן מובהק, שרוח ה"נפוצות" שורר גם בה"קול יהודה" ואב אחד לשניהם, וכמו בהראשון בן בהאחרון טבוע הותם תכנית הפרטי של המוסקאטו ז"ל בכל מעלותיו והפרזותיו, ובכן אך בתמהון לבב נשקף על החכם דר. כרמולי איך היה בנפשו עוז לגזור אומר נכ), כי המוסקאטו כתב רוב פירושו מלה במלה מפירוש אחד קדמון לפניו ולא היש להזכירה, אם כי כמעט את **הכל** לקח ממנו! מרת-דין קשה מאד מתח החכם הזה על מחברנו הנכבד! וגם אחרי אשר החכם שר"ל ז"ל תבע עלבוננו (נג) מאתו ודרש ממנו להראותו למצער עלה אחד מהכתב יד שהיה בידו להוכיח אשמת המוסקאטו, לא המתק מדרותיו ולא נח מועפו, רק שב אל מקומו לחזק את דבריו עוד הפעם (נד) ולהעיד עד מפי עד, כי ראה גם בהכוזרי מעובן החכם היידענהיים ז"ל שהעיד בצדו ג"כ בדברים האלה, ואך בטענות והצטרקאות קלושות יחפה על עון הרב ז"ל לאמר: "כי נדפס הפירוש "קול יהודה" אחרי מותו ולוא הוציאו בעצמו

(מז) מאמר א' ס"א.

(מח) מאמר שני ס"ב.

(מט) מאמר ג' א'.

(נ) שם.

(נא) שם נ"ג.

(נב) איזראעליטישע אגנאלען 1839 צד 101.

(נג) שם 1840 צד 25.

(נד) שם צד 117.

או בטח לא כהד להודות גם הוא, אשר רוב ועיקר פירושו העתיק כמלואו מהקודם לפניו. ואנחנו לרגל המלאכה אשר לפנינו וכפי הכרתנו כבר בהליכות נפש הרב הזכה, נאמר להחכם כרמולי: עדותך לא נאמנה והשור אתה בעינינו! ונתחלף אולי הפירוש הזה עם הפירוש של נתנאל בן נחמי כספי מפרופנצאלי שנתהבר בשנת קפ"ה (1422) ואשר כבר דבר ממנו החכם קאסול בפתיחתו להכוזרי, שלא השלים את מלאכתו, ובלתי ספק לא היה מצוי בעולם ולא היה נגד עיני המוסקאטו* (ז"ל, כי איך נשים תהלה בנפש ישרה כמוה ולהחזיקו לגונב דעת הכריות ובפרט אנשים גדולים וחשובים כשלשה הנאונים הנוראים, אשר יזכירם בפתיחתו ואשר בקשו מאתו לפרש להם זה הספר, והוא בענותותו "הרד הרדה גדולה" וקרא על עצמו נו: "הדל להיות ליהודה אורה כאנשים המשיכילים בהבנת דברי הספר הזה ההתום! מה זאת עשה האלהים לי להעיר את רוחכם הטהורה לבקש ממני גדולות ונצורות כאלה? מאין לי קמה סלת ללוש ולעשות עונות?" ומה לו להחרדה ההיא? האם לא היה יכול לענותם, כי יבישו בהפירוש מווידאל פרווינצאלי שהי' נגד עיניו לפי דעת כרמולי? וגם על הנאונים הנ"ל תפול השאלה, למה להם לנוע מעיר מגורם ווינציא לעיר מנשובה, לבקש תורה מר' יהודה ולהאיצו לפרש את ספר הכוזרי, אם כבר כמאה וחמשים שנה לפניו נמצא, מפורש בעולם אשר פירש וביאר את הכוזרי באופן היותר שלם ומותאם להקול יהודה, אשר לפיכך כרמולי לקח כמעט כלה ממנו? ולכן אין זאת כי אם אחת משתים אלה: או כי הפירוש לא היה ולא נברא, ולא היישינן לעדותו של החכם כרמולי בדבר שהוא יחיד בו; או כי כונתו על הפירוש הנזכר לעיל, שנתהבר בשנת קפ"ה ואשר לא נשלם כראוי — ולא היה נגד עיני הנאונים הנ"ל, כאמור, והדבר הזה הוא משפט צדק מאד, עד שנראה לשפת יתר לדבר עוד בו ולהוכיח את אמתתו, לולא כי ללמד יצא, אשר לא טוב יעשו המבקרים בעמנו להפיש מומי וזלזלם ולבדוק בחורין ובסדקין אחרי מעשה כל סופר ומחבר, אם לא קדמו כבר אחד מהקדמונים ברעיון מליצה או פירוש אחר; ואוי לו להמחבר, אם המצא ימצא תחת ידו אחת מכל אלה, או אחת דתו להמיתו מיתה רוחנית, לשלול ממנו כל יפי-כה וכל מעלה נכונה ולכנותו בשם הנאה, גונב ומנכב דבריהם" (פלאגיאט בלע"ז)! ואיך נואלו שופטי תהו כאלה! הטרים ידעו כי רוח הוא באנוש ונשמת שדי תבינהו ותאלפהו חכמה להשיג לפעמים בעצמו מה שהשיג עוד חכם אחר לפניו? הן אמנם רבים הם המגנבים דברים ממחברים זרים, ישימו בכליהם ממיטב רעיהם; אבל הלילה לנו למיור ולשרוד כבוד בגלל זה גם מאצילי הרוח הנודעים בקרבנו לאנשי מופת בתורתם וחכמתם! הן באמונת רוחו של החכם בן מנחם ז"ל לא יפון שום איש! אם כי באמונת דעותיו האלהיות ירבין הדעות, זה יעשהו לאיש אלקים קדוש, וזה לחנק וצבוע ישימהו; אבל לאיש מורם מעם "פילוסוף מקוריי", הוגה דעות נאצלות, יחשב כעת בעיני כר בן אדם, ועכ"ז לפעמים לא מועטות נמצא אותו

(*) אמרי בינה סלי' מביא אמנם המחבר כי ראה את פ"ה הכספי, אבל מזה לא נוכל עוד להחליט, כי גם המוסקאטו ראה אותו.
(נח) שם בפתיחתו.

מביא דברי וולתו בשם עצמו מבלי להזכיר את המקור הראשון — כל דבריו בספרו ירושלים (ט) בענין עשרת הדברות לקוחים הנה מספר „עקדת יצחק“ שער ארבעים וחמשה וטעמו על הדברי הראשון שאמר אישר היוצאתך מארץ מצרים, ולא אמר אנכי ד' אלהיך מחוב המצאות, נכע מחבורי מאמר ראשון שבי"ה, וכן טעמו (ט) על העל יטעמו בני ישראל במדבר, כי בקשו רק עצם אלקי אשר ילך לפניהם הנה משה, יסודו בחבורי שם כא"ב — צה, ויותר עוד מזה יפיש את הפסוק בנדרתו צום הרביעי וצום החמישי וכו' יהיו לכם לטעון פלומד טיב, ל' יהי לבית יהודה לטעון ולשמחה האומות האלה רק האמת והשלום אהבה ואשר החכם בן ואב נח יחלל את הפירוש הזה ביטמן, והיכדים מנקדים יצאו מרבי הרמב"ם ד"ל ברביעי משמחה פרקי, והפליאה רק על החכמים המפורסמים בעין זה האחרון שלא ידעו או לא רצו להשיב התחלה לטי יראת לון באשר גם חכם אחד המעתיק של שמחה פרקי הרמב"ם ד"ל בהניעו להמאמר של „הטא מי מרובתה, לא יכול להתאפק ולהעיד בצדו בפום ממלל יבדן דעת הרמב"ם בזה, בבטחתי, כי יהי חביב לכל משביל לדעת בענין זה את דעתו ואופן דבריו המסולאים ולא ידע או עשה עצמו כאלו לא ידע כי הדעה הזו בכל אספקלריותה המאירה תפשה כבר מקום בספר העקרים בפס"ב ממאמר הרביעי, ועדולה מזה נצינו עוד באיש אשר באמונתו וב"טרת לבנו לא יספיק כל ישר הויטב, ואהוב נכבד הוא בעיני כל בני דור האחרון לתום-דרך וסיפור מקורי (ט) „אשר כל נהרות פרדמו מהעין הרוחני יצאו“, היה העמקן הנפלא ר' נחמן הכהן קראבמאל ד"ל יפיש בספרו העמקם (ט) את החתוב (כשמואל כ"ו) כי אם ד' יפניה או יומו יבא ויגלה או במלחמה יחד ונספיה על שלשה מיני המיתות, היטנות, הטבעיות והמקורות, ובכך קדמו בזה החבר סימן כי ממאמר השלישי באותן הדברים ממש, החליטה לנו להשדר אותו בהעטפת מליתו של אחרים; והתימה לנו רק על בנו החכם ד' אברהם, אשר בספרו „פירושים והארות“, לאבות (פ"ג מ"ו) מביא בשם אביו הפירוש הזה ולא יזכר את מקורו העצמי? ולוא רצינו או יכולנו להביא עוד הנמאות רבות לאלפים ולמאות איך שני נביאים מתנבאים בסננין אהר, אבל גם זה המעט לא הכאנו רק משני התורה היוצאת לנו מזה, כי לא נהיה נבהל להשיב ולטפוט מהר על אדם גדול ויקר לעשותו למלחך פינכא ולמתעשר ואין כל, באשר עשה הח' ברמולי בהרב מוסקאטו ד"ל; כי אמנם מלאכה זו לא תצלה לעולם, וכל חך מבין יביר ויבין על נקלה, כי רק מעט בעל „הנפוצות“ יצאו דברי הקול יהודה, ואם גם נתן אמון לו שהפירוש הישן היה נגד עיני המוסקאטו ד"ל, רק אולת ורעות הזה לאמר עליה, כי כל מה ישכתב כתב מאתו! הפירוש „קול יהודה“, עי"י הוא בעינינו צדדיים ורחבים כמוהם, אשר הפירוש לעצמו כלום נחשב לעיתים, הספר הזה מלא הוא בספרים עבריים וחצונים שאין כמוהו בכל

(י) שם צד 51 הערתק שיחר טוב לישראל.

(ז) שם צד 74.

(ח) אוצה"ש ערך צום.

(ט) דברי החכם צונן בהקדמתו למונה"ו.

(ס) מינה"ו שער יוד.

שוק הסופרים, לא הניח אף מחבר אחד עד ימיו שלא יזכרהו לברכה בספרו זה. פעם אחת קרה לו שזכרנו מעל בו ולא זכר את שם בעליו על מאמר אחד, אז הודה ולא בוש לומר (סא): „ותמונה לנגד עיני כי כיו"ב ראיתי להראב"ע, אך אעמוד ולא אכיר מראהו כי לא ידעתי מקורו איו", עדות נאמנה על ישות לבו הטהור מלהנות מישל אחרים! ולא רק מספרים נדפסים אצר את המר בנינו, כי אם גם מכתבי ידות שונות. כמו בענין הקראים שמביא (סב) בשם ספר שבלי לקט כתיבת יד „שמנהג הקראים להתענות בתשיעי לכד", וספר „הנוח" של המדקדק הגדול ר' יהודה היוג היה ת"י בכ"י, והביא דבריו להשוותם את דברי החבר בלשונו הזהב: „יבואו וינידו צדקתו דברי החבר רבי יהודה בן דוד (סג) המכונה היוג בספרו „הנוח" הוא החכם הזה ראש המדקדקים בכל מקום ובהראב"ע היה לו דין קרימה לכל דבר שבקדושה, הוא הנותן כתר מלכות בראשו ובראש ספרו הנזכר והספר הזה ליהודה היוג אשר ידיו רב לו בלשון ערב, אל עמו יביאנו הראב"ע המתרגמו בלשון חזק והלא הוא כמדם עמדי בכתיבת יד" (סד). ומפני כל אלה המעלות והיתרונות ברין הוא שוכה ה„קול יהודה" להחשב בין המהברים שלאחריו לספר (*) הקובע ברכה לעצמו ולקרותו בשם, כמו שיביאנו בהספר „כסאות לבית דוד" נדפס פ"א בוורונא שנת „אתה" מזכירו כמעט בכל עולה ועלה ולפעמים גם בחבה יתרה, כמו (סה) „בספר היקר קול יהודה של החכם מוסקאטו וצוק"ל". בעל המחבר של הספר הזה הוא הרב ר' יהודה עשאל (סו) בכמהד"ר אלעזר ממשפחת „מה שיב" לקח ממיטב מליצתו של המוסקאטו ז"ל ושם בילקוטו שם, כאשר יראה ויבין כל מבין, ולולא דמסתפינא (סז) מחמתו הייתי אומר, כי רבו ככלו רק משנתו של ר' יהודה הראשון הוא, ואין להשיג רק זכות הקצור וההתכווצות שבקרבנו. — גם החכם-צבי החי קרוב לאותו זמן לא בייש את עצמו ללמד זכות על רב אחד, ר' דוד ניטו (*) ז"ל, שדרש בפומבי, כי האלקים והטבע הוא אחד, אשר משך אליו בעבור זאת ערעורין רבים — מפני שמצא כן סובר את הר"י מוסקאטו בספרו „קול יהודה" (סח).

(סא) כאמר נ' נ"ג.

(סב) מאמר נ' ל"ח.

(סג) החכם הזה ר"י ב"ר דוד היוג מפ"ס וכשמו הערכי „חיי אבן זכריה יהודה פאסי" היה אבי חכמת הדקדוק, מיסדה ומכוננה בתחלת המאה התשיעית לחמישי. מארץ מולדתו פ"ס בא לקורבנה ושם למד חכמת הדקדוק לר"ש הנניד. הוא היה הראשון אשר העמיד יסוד שרשי הלשון על שלש אותיות וחדש כללי האותיות הנהגות וחבר ע"ז ספרו „הנוח" אשר העתיקו אותו שני הרבנים ר"מ בן ניקטיליא והראב"ע ז"ל. וישתי העתקות אלה נדפסו ע"י החכם דוקס ביטנת 1814 והתימה על החכם הזה שלא ידע כי היה העתקת הראב"ע בכ"י אצל המוסקאטו.

(סד) מאמר שני סע"ח ועיין גם בהספר אמונת חכמים פרק כ"ו.

(*) וחכם אחד ר' שמשון כהן מורין חשב לו לתועלת לעשות מפסח להם קול יהודה אור"ג ה"ג 167.

(סה) סוף שער י"ב ובכ"מ.

(סו) הרב הזה חי בסוף מאה הרביעית והיה אחד מרבני פירארא ויש ממנו פסקים בדיני אור"ה בכ"י ועיין בספר זצ"ל צד 123.

(סז) עיין בס' הנ"ל שמביא מעסה נורא איך נענש אדם גדול אחד אשר העיו בנפשו ללעוג על הספר „כסאות לבית דוד".

(*) הוא בעל המחבר ספר „כוזרי שני" ו-מטה דן.

(סח) תשובות חכם צבי סימן י"ח.

והנה נחשוב כבר לדי השקפתנו זו על הספר „קול יהודה“, רק דרכנו בספר „נפוצות“ נאחו גם פה ונספר בקצרה תולדות החכמים שאינם בני ברית המוכאים בספר זה נוספים לאלה הנזכרים בנפוצות יהודה; וגם פה רק אותן החכמים שלא יכירם עוד הקורא העברי נציגם לפניו; אבל אלה הקדמונים שדברנו מהם כבר חכמי ישראל הגדולים ויזכירם בספריהם, רק למותר יהיו דברינו עליהם, ואלה המה: בן סינא (סט), בירוס הכלדי (ע), אריסטיאה היוני (עא), אובסיבאו (עב), טולימיאו (עג), יוליאן פירמיאני (עד), פיקודמינו (עה), יוסיפו מילוטו (עו), אבינצר (עז), ובה נחתום זה הפרק שהוא האחרון לבקרת ספריו הנדפסים, כי הספר אשר חבר על „שיר השירים“ ומביאו שלש פעמים (עח) בספריו הנדפסים, טרם עוד ראה אור עולם, וממעט אשר ירמו הרב עליו נוכל להתאונן בצדק על האי שופרא דבלי באבק כותלי-הביבליאטהעקין ולא זכינו להנות מאורו ונוכל רק לשער התאמת ספר-שירי כזה כשירי שלמה, לרוח הפיוטי של הרב המוסקאטו ז"ל ומה נהדר

(סט) מאמר א' ל"א: „הרוצה לעמוד על עקרי הדברים ילך לו אל קריאת ס' בן סינא“ ונקרא בשם Avicenna פילוסוף ערבי ורופא מפורסם, נולד שנת תש"מ לאלף החמישי 980 למספרם בעיר Afschema ומת תשצ"ו 1037. ישיבתו ברפואה ובפרט ספרו הגדול Kanun היו שנות מאות רבות הראשונים במדרגה.

(ע) וכמאמר בירוס הכלדי בקריעת י"ס פי רשע מחתה לו, כי הם אמנם דברי עקש ופחלתל מאפקורסים האומרים לאל סור ממנו (מאמר א' ס"ד). החכם הזה בשמו Bernasus היה כומר בבדי בזמן אלכסנדר מוקדון בשנות 325—260 לפני סה"נ וכתב בל' יון קורות עם כבל.

(עא) מאמר ב' כ': „ותלמי מלך יון גם הוא עשה לכית תפארתו את כל הכבוד הזה המסופר בחבור אריסטיאה היוני“, הוא הח' Aristia שהי לפי המקובל בימי תלמי המלך כנ' מאות לפני סה"נ וכתב בספרו זה מאורע של ההעתקה הידועה בצבעים שונים. אבל דמאחרים יעוררו עליו ספקות גדולות ועל ספרו. עיין הערת הח' קאסול על מאמר הדרת וקנים של הח' מאור עינים.

(עב) מאמר ב' סוף ס"ו. שמו האמתי Eusebius נולד בעיר Cäsarea בשנת 270 למספרם ונעשה שם להנמון כשנת 314 ומת 340, חבר ספרים רבים כמו ספר הכנה ודה"י ועוד ומובא פעמים רבות גם בס' מאור עינים.

(עג) מאמר ג' מ"ט: „והמה בכתובים בספר האלמאניסטא לטולימיאו“ והוא בתקונו Ptolmāus תוכן וחוקר נודד באלכסנדריה בחצי הראשונה של מאה השניה לסה"נ, וספרו אשר כתב כחכמת הככבים נעתק בשנת 827 ללשון ערבי ונקרא בשם Almagest.

(עד) מאמר ד' כ"ה: „כאשר עיניך תחזינה בס' יוליאן פירמיאני“ Pirminius הנמון וקדוש אצל הנוצרים ומת ברייכנויא ג' נאָוועמבער 753.

(עה) מאמר ד' שם: „וב'ז המצא רשום בספר הטיאוריקא שחבר הפיקולומיני Picolomini היה שרש פורה משפחה מיוחסת שבאיטליא בשמו: Aeneas Sylvius Picolomini ונעשה כמשך הזמן לאפיפיור, נולד 19 אקטובר 1405 מת 14 אויגוסט 1464, ונודע נ"כ ככותב דה"י ולמשורר גדול.

(עו) מאמר ד' כ"ט: „ומכללם יוסיפו מולישו בספר האיסי מירידי“ הוא J. Moletius מעיר מיסוניא היה מורה בחכמות הלמדיות בעיר פאדווא וכתב ס' Ephemerides ר"ל לוחות תנועות הככבים, בימי האפיפיור גריגור הי"ג בשנת 1583.

(עז) מאמר ה' י"ח: „וכבר הכה אכנצר אלפראבי על קרקר זאת ההקדמה“ הוא הפילוסוף הידוע, אלפראבי אשר כתב עליו הח' שטייגשניידער ספר מיוחד ונדפס בשנת 1869. הקדמתו לס' תנמולי הנפש לר"ה האיטליני.

(עח) נפוצית יהודה דרוש מ"ט ובקול יהודה מאמר ג' ס"ו.

היה המראה הגדול הזה. אבל חבל על דאבדין; ונהשוב רק לנכון עוד להעתיק פה דברי המניה הנ"ל שנדפסו רק בההוצאה הראשונה המוסיפים הלל ושבח במעלת החבור קול יהודה ואלה תמצית דבריו: "מי הקים כל אפסי ארץ לראות מראות אלקים בדברי הספר החתום הזה אשר לא היה נתפס במחשבה וולתי לשנים גדולים בראש אמיר קול לו בביאורו קול אליו מאת האלקים אשר ענהו בקול אמרת אלקי לגלות אוצרות קודש ומטמוני מסתרים, מה שמו ומה שם בניו המפוארים יצ"ו כי תדע מה למעלה ומה למטה על פיו ועל ידם? זה הדור בלבדו לבוש מלכות, צופה ברוב כח, מה לפניו ומה לאחור, אריא דבי עלאי כמו"ה יהודה מוסקאטו וצוק"ל, אשר שם בארץ משפט הדרשות בס' נפוצות יהודה, ולביאורו זה רבים ייהלו, ישפתי חכם פזרו דעת ומלאו פני תבל תבונה, ובהקבין אהים יהדיו ר' אלחנן ור' יצחק יצ"ו בני הרב המחבר ז"ל ונמלכים לעבוד את ד' ולעשות נחת רוח לנשמת אביהם שבשמים וכו' צאנה וראנה בנות הישכל ישערים המצוינים בהליכות עולם במלך השלם המהבר הזה, בעטרה שעטרה לו אמו תורת אמת הנושפת מכין שפתות הנאון המכאר אשר לא הניח דבר קטן ודבר גדול אשר לא עמד עליו בעיונו הוך ויעש לו מטעמים כאשר אהב, אחו בסנסנוי ויכדל ויחבר ויבאר המלות הדרושים והוכוחים ויוציא כלי למעשהו, כן ירב שם מהללים ותשתפך נפשו מול החבור הזה ואנחנו רק נעני אבתריה: אמנם הגדיל לעשות מאד! ואחרי אשר ציירנו אותו כפי כחנו לפי חלק הדרשני והפרשני שבקרבנו; ננסה בפרק הבא לתת דמות מצד הפיטני שבו, ולהראות כי ככחו בהדרוש והבאור, כחו גם בשייר ומליצה גבוה, ונוכל להעמידו בשורה ראשונה את משוררי דורו, לפי מצב החכמה ההיא בימים ההם.

פרק ו.

ארץ איטליא המסגלת מני אז להיות — אם גם שניה במעלה — אהות לארץ ספרד בהגברת כל ענפי החכמות והפילוסופיה. זכתה גם להיות בת-גילה ולעמוד בצדה בפרק השיר והמליצה, כל רבניה וחכמיה הגדולים אהבו תמיד לשיר, ובכל עבודתם ופעולתם בשרה התלמוד וההקירה שעשו להם לעקר, לא שכחו בריחם את השפה הקדושה לתנות לה אהבים ולהראות כחם כי עו בה; עוד בימים קדמונים נראו מחברים שונים בקרבה שעשו אזנים לשפת עבר והרכו לסלסל דבריהם בשוי החרוזים בסופי הדלתות, כמו ר' שבתי דוליני (א) החי עוד בימי הגאונים, בהקדמתו לספרו "חכמוני" המלאה חרוזים שונים בהתימת שמו, שם אביו ושם עירו בראשיהם, דבר אשר רוח מליצה שירית נושב מתוכו. ואם כי גם אנחנו הננו מן הסוברים ב) שההתחקות המאוחרת שנולדה בין סופרי ישראל להזנות את משוררי הערב ולהשות כמותם הדלתות והסופיות, לא הביאה טובה גדולה בחכמת הלשון, ואדרבא השחיתה עוד טוב טעמה ונועמה הטבעי; אבל בשום אופן לא נוכל להחליט * כי כל עיקר החרוז ג) ממי הערבי מוצאו ויליד חוץ

(א) צונץ נד"פ צד 375 הערה ד'.

(ב) כוזרי מאמר ב' ע"ד והחכם בן זאב בתלמודו חלק ה' מאמר ה'.

(*) עיין דברי מהר"ם בן חביב בספרו דרכי נועם מיבא בספר "רוח חדשה" מאת

אלחנן חי כהן תושב ריגיו יע"א.

(ג) עיין דעלוטש Zur Geschichte der jüdischen Poesie.

הוא מעקרה, כאשר מצאנוהו אמנם גם בכתבי קדשנו כמו ד': "מי יתן לי אבר כיונה, אצופה ואיכונה; אם ייטך הנחש, בלי לחש, וכדומה דוגמאות רבות אשר לא נוכל לבטלם בלאחר יד ולומר: כי במקרה נפלו מפי אומרים! ועכ"פ נוכיח מזה, כי החרוז הוא אחד מיסודי המליצה והשיר עוד מימי פריחת הלשון. ומה נמרצה מליצתו הישנונה של נישא הכורנה הרב מוסקאטו על דברי החבר ה) בהרפת המשקל והחרוז לאמר: "עלובה עיסה שהנחתום מעיד עליה, כאשר אמנם ר"י הלוי בעצמו הוא המורה דרך בשיריו הנשגבים והמיוסדים על אישיות התנועות והחרוז כי לא כהכצקתו עליו כן היא! ולדעתנו, החרוז אם גם לא מאבות השיר הנה, עכ"פ הוא תולדתו כלומר: ממנו נביר הכשרון ורוח המליצי של כותבו. ובפנה זו לקחו האיטלינים חלק בראש בכל המיעדים. רבינו נתן ב"י יהיאל מרומי לא יכול גם הוא לפטור את עצמו בכתובת ספרו הגדול הערוך המלא דבר רק בקישור ראשיתו בשיר הרווי, ואם כי ישירו זה יגרם בהצין שנינו ו) ומליצותיו קישות וחסרות כל רגש, הביב הוא לנו עכ"פ מצד המלאכה בעצמה, המראה נטית וחפין הגדולים גם בדור הקדום הזה לנהוג סלסול בשפת עבר ולשיר בה שירים. החפין הזה התנהל בין חכמי איטריא מדור לדור וכמעט כל הרבנים עד זמנו של המוסקאטו ז"ל עשו חובה לעצמם לפייט ולומר כל אחד בפי כחו — ואם כי הוג השקפתם היה צר, ודעת החן והנועם בהשירה לא השתלמה ביניהם כל צרכה; אך הנטיה לכל חן ויופי, רגש לב לכל נועם ונשגב שנשבעו עמוק עמוק בטבע בני האיטלינים, הן הנה שהעלו נצה למליצת ישרון שמה ותנין נין ותוציא פרחים, אם גם לא פרחי זמיר, פרחי ספרד הנעלים; עכ"פ פרחי בציר, אשר בכל אותות קרת החורף הנושאים עליהם, יקרים ונשגבים המה מצד עושר בעליהם בהכמת הלשון והרוויה הנעימים אשר קול ערב יתנו. — הרב ר' משה פרוינצאלי רבו וכן דורו של המוסקאטו, אשר כתב פסקים רבים על כל ד' חלקי הש"ע, מקצתם נדפסו ומקצתם עודם בכתובים אצל רבני מנטובה. ואשר היה ו) כישולחני הזה שהכל מריצין אליו אנרותיהם ותשובותיהן, גם הוא חרו כללי הדקדוק על משקלי השיר ונדפסו במנטובה בשם קדמון; מבלעדי החרוזים עוד הרבו לעשות תחבולות שונות בשיריהם המראות כחם הרב בהשפה, להשתתף לכל אשר יחפצו המה, כמו למשל: הרוח אשר שרר בימי המוסקאטו לעשות כונים בדרך "רצוא ושוב", כלומר לסדר המלות והבטוים באופן כזה שיהא נעוין סופו בתחלתו ויהי קרוא משני צדדיו מראשיתו ואחריתו. כן שר ר"ע מן האדומים את שירו ה) על הדוכסית מסאבויה, המתחיל "קינה שאו עמים! והרוח הזה תקף עוד ביותר את הרב מוסקאטו והלך צעד הלאה לשלב גם האותיות ברצוא ושוב. גם בעת דרשו והשתעשו ברמזים וסודות כדרכו לא שבה לחכל את "נושא" האהוב לו ולעשותו לשיר פשוט מרובע בהפוך אותיותיו למפרע, ומאת הכתוב "כל מהמצת

ד) צינן שם צד 342 הצרה הביא הרבה חרוזים מכתבי קידש עיי"ש.

ה) שם בכוזרי סוף סע"ח.

ו) עיין תולדות ר"נ בה"ע מאז רפפורט, ובקורת עליה מאת חכם אחד בהכרמל

פ"ן וס' דוד"ד ח"ד צד 308.

ז) דברי הרב רמ"ש בתולדתו.

ה) מאור עינים ומ"ל הוצאות קאסול צד 145.

לא תאכלו, יעשה שיר בדלת וסוגר באמרו ט): "בשנשלה ידנו לאחוז בזנבם יהי בכפנו דלת וסוגר של טור אחר שלם מחובר ומסודר עפ"י ערכי בעלי השיר במחבנות שיר פשוט ומרובע וכה משפטו כ"ל מחמצית ל"א תאכלו, ול"ך א"ת א"ל תצמ"ה מל"ך, ולפעמים נראה עושה על מחבנות פנים ואחור, באופן שהאותיות משני עכריהם יצ"פו ויקימו מאמר אחד ונוכל לקרותו משני עבריו. שירים ממין זה כתב הרבה, ובכ"י אלמאנצי י (והיום בלונדון) נמצאו תחנה בדרך Sonetto ושישה טורים לה הנקראים פנים ואחור וזה האחרון: "הרוה ילבש חור ידיו וירידה, הישב ליתורה", גם הלאה יהיה לנו מקום להראות שינונו בדרך הזה, אבל מתחלה נציג פה על הסדר את כל שיריו שיש תחת ידנו ממנו, מהם אישר כבר נדפסו ומהם אישר לא ראו אור עוד, וכאשר נשכיל ונתבונן היטב בהם, נוכח, כי בפנה זו השכיל ר' יהודה לעשות מכל רבני דורו, ואם גם כמוהם גם הוא הקפיד יתר מדאי לפאר את שיריו בהרזים וצלצולים, אבל לא להשתית בעבור זה זיו רוח הפאעטי שהיא טבעיית להמישור וראשית חובתו — ועל כלם שוררת המליצה הישנה בכל תקפה ועיוה, ומלאים חום צה ורגישות עדינות וטהורות המפכות מלב מליין טהור שהוקדש מנעוריו להיות אחר מגבורי הלשון, ולא יעצוהו בדרכו פעולותיו האחרות היכניות והסודיות ולעמוד לו לשטן. —

שירו בהספדו על הגאון ר' שמואל קוים (נפ"י דרוש ל"ב) אישר דברנו ממנו בפרק ד' לעיל ביהום משפחתו.

ספדו יא) הלילו ישרי לב,	הורידו בנחל דמעה
יום לתרועה יהיה לכם	לתקע שופר פגבקה
פתאום שוחר אהל יעקב	קרנו לארץ ננדעה
גלה פבוד אל הקקח	ארון יב) קדוש מלא דעה
יהי פנסוע הארון	עלה לאלקים בתרועה.

קינה על מות הגאון בעל בית יוסף והש"ע יג).

ויהי בשנת של"ה כאשר נדע הארו בלכנון הוא הגאון האדיר רבינו יד יוסף בן רבינו אפרים קארו המחוקק הגדול ליהודים, היה אבל כנד לישראל וכל

ט) נפ"י דרוש יוד.

י) כן כתב לי החכם הגדול דר. מוהר"א בערלינר והבטיח לי לחפש עבורי אחרי התחנה ההיא, אבל לדאבון לבי לא עלתה לו עד הנה. גם החכם הגדול המנוח ר"ד קויפמאנן כתב לי, כי יש ת"י השירים האלה והבטיחני לשלחם אלי, אבל נתפס בעון הדור ונתבטלה הבטחתו.

יא) השיר הזה שר על משקל ח' תנועות בזילת וכן בסוגר, על הגאון הנ"ל בתוך הספדו שהספיד עליו בשנת של"ב, ואוצר רב מרעיונות נשגבים צפון בו. לעורר בקול יבכה ותרועה על גורל האבדה.

יב) בכונה כתב "קדוש" לא "קדש" כדרך הכתוב, מפני שהוכרח להשלים התנועות והם רק יחכנו בנפרד "ארון" לא בסמיכות "ארון" ו"קדוש" לא יתאים רק בנסמך כמוכן.

יג) נדפסה באוצר נחמד ח"ג צד 167.

יד) תולדתו עיין בס', מוצאי גולה שפר ובספר של המשכיל ח"ד פריעדבערג נ"י אבל מניקד שם בטעות השיר הנ"ל. ואני תקנתי אותו הכל על מקומו.

מקום שהגיעה השמיעה המעציבה הזאת נשאו קנה ונהי על מות לכן פורת יוסף הזה; חכמי איטליא היו המרינישים ביותר את העדרו מאתם, לאשר שמה לארין איטליא שלח הרב קארו את רוב הכוריו להדפיס, כמו בשנת של"ג ששלח לוויניציא את ספרו כסף משנה, והרב ר"ע טו. מן האדומים השריה והשתדל עבדו אצל העשירים להויל זהב מכיסם להוצאתו וגם הגאון טו. ר' שמואל יודה קאצנעלענכויגען מזכיר בהספרו עליו ג"כ אשר שלח אליו ח"ת להדפיס, ואין הדוש כי בארין ההיא גדל הישבר מאד וכל הרבנים שמה קשרו עליו מספד מר, או התעורר גם המוסקאטו ז"ל ויקונן עליו קנה משברת לב ומרתחת דם כל קוראה, בת י"ח טורים בנויה על משקל ב"ת ויתר ב"ת ויתר בדלת, ב"ת ויתר ב"ת ויתר וג' בסוגי, וזהו תוארה:

הורד גאון יעקב ואדר היקר	שרד, ואיך לא אספדה אילילה?
הה! אעשה מספד וכפנות יענה	אכל בקול מר עד מאד אנדילה
כי קול נהי נשמע, קצין עם נאסף	"יוסף" צבי עריו אבוי אוחילה
אימה גדולה וחשקה נפלה	על כל פני מזרח וכן הבהילה
כל שוכני תבל, לעת בו שלחה	יר, שסעה אותו ולא הכרילה
כי בלעה את כל נאות יעקב ועד	עפר פאר עמו אזי השפילה.

הורד....

תורת אלהים חי להכמי עיר צפת, נפשו בטוב תלין, הלא הנחילה
שמה לאור מחשך וחק משפט קהל עדה בישראל כבר הנבילה
היה לראש משביר לכל עמו ומי מינו בתורת אל אמת נשפילה
הוא העריך "שלחן" ל"בית יוסף" ושם רמב"ם יח) לאזי, בו נשמחה ננילה
הן סערת חימה לעם-אל יצאה בו עץ פרי עושה פרי הפיקה.

הורד....

איך יעלה בורת עלי מבחר אנוש	לא שגכה חכמה ולא הצילה?
על-נה אני בוכה במספד מר ומ	עיני מקור דמעה בצר אוילה
לא אתנה פונת לאנחתי ואם	ואת תהיה לרי"ק יט) ולא אנעילה
אקרא בקול גדול לעורר וללת	רועים ותמיד אחזור חלילה
איך אל שאול הורד פרוכ ממשה אבוי!	אוי! מה-נדבר-בו ומה נוחילה.

הורד....

טו) מאור עינים פכ"ג.

טז) דרשות מהר"י מינץ דרוש יוד.

יז) רומז לשני ספריו הש"ע והב"י.

יח) הוא פירושו כסף משנה על הרמב"ם.

יט) כונתו ע"ש הנספד המרומז בתיבת "לרי"ק", רבינו יוסף קארו. הקנה ההיא נכבדה מאד הן מצד צורתה הנאווה, כאשר מצד תוכנה היקר, ובפרט הבית השלישי כלול בהדרו בשלל צבעים שונים ונוכל לדמותו לשירי ספרד היותר מבחרים, כאשר יורה כל קורא אשר יש לו לב רגש ומבין בשיר.

שירי סאבויה (כ).

בשנת שליד (15 Sept. 1574) ביום ב' דר"ה מתה הדוכסית הנאורה אשת Emanuel Philibert - דוכס סאבויה (כא) (Sovoja). היא הדוכסית מארגריטה אחות מלך צרפת קארל התשיעי, וספרו אותה קהל גדול מהמשוררים שנספחו אליהם גם רבים מחכמי היהודים. ואם אמנם אנהנו בני דור האחרון לא נדע מה שיבה של הדוכסית הלזו ובמה זכתה לכל הכבוד הזה להיות נספדה מגדולי הדור, ובכל חפושנו בקורות הזמן לא מצאנו לה זכות רק פעם אחת אשר יספר ממנה הסופר הנאמן בן הדור ההוא (כב) ר' יוסף הכהן: כי בעלות לרצון לפני בעלה, להדיח את היהודים מכל אדמת פיימושי בשנת 1560 או התנפלו לפני רגלה וביאו לפני מנחה, ותשא את פניהם בעת ההיא ותדבר על לבם ויאריכו להם הזמן, ומפני ההשבה הקטנה ההיא, עוד לא שותה לכל ההלולים והתשבחות שהרבו לה חכמי ישראל; אבל סומכין אנחנו על אי חנופתו של החכם האדומי ז"ל, אשר לא ירבה במהללים הנם, ואם הוא לא עצר בעדו מלקונן שלש כג) קינות נהמדות מלאות הנה והי על מות השרה ההיא, בטח מעשיה קרובה ופעלותיה הנידו תהלתה ולזאת גם הרב מוסקאטו בא בין המקוננים, ויקונן עליה נ"כ שלש קינות על שלשה אופנים, ולפני כל אחת ואחת יעבור במליצה פזיות להגיד תוכנה ומהותה העקרי, וכה מתחיל:

והביש אבן גדולה ויקרה סגולת מלכים על פי הבאר הלא היא מראמה מרגריטה רבתי עם צרפת שרתי במדינת סאבויה, ונאספו שמה כל האדירים ללשונותם באותותם לגוייהם, וגללו את האבן מעל פי הבאר, ועלי מן הבאר עני לה במחוקק במשענותם, אלה עמדו לברך בשיר קדש הילולים, ואלה עמדו על היללה, אשר שם סופדים יקוננו חסידה בראשים ביתה, או התנשא לעמתם ויאמר, עתה משוררים השכילו הוסדו סופדי ארץ, עבדו עבודה זו ביראה וחילו ברעדה פן תאבדו דרך מהללה, והממעיש יחסיר ויספר אל חק:

א.

(כד) מה רָגְשׁוּ גוֹיִם בְּשָׂרִים חִזְלָלִים
הִזְדּוּ לִבְת מֶלֶךְ וְעַל זֹאת קוֹנְנוּ —

(כ) השירים אשר יבואו תחת שם זה הניעו לידי מאת הרב החכם הגדול מוהר"א ד"ר בערלינגר שליט"א אשר מצא אותם עוד לפני כ"ה שנים בהיותו בבית עקר הספרים במאילאנד. והנני נותן כזה תורתי לו לפני קהל ועדה בעד האוצר היקר הזה, שלא ראה עוד אור הדפוס, ואשר עד חדש הנהו להכחות ההלציים הנטועים בנפש המוסקאטו ז"ל לעשותו למשורר ופישון.

(כא) (Savoyen) דוכסית במחוז איטליה הרת מלכות סרדניה ונספחה אליה בשנת (1434) ארץ פיעמאנט ומשנת (1860) סרה למשמעת ארץ צרפת.

(כב) עמק הבכא הוצאות פויסט צד 143 — ויש לחקור בשם הנסיכה ההיא, כי בדברי הימים הכוללים לא ימצא שמה, ישנן אמנם, "מרגריטות" רבות כמו מרגריטה מסארמא, מרגריטה מנאווארא וכמהן, אבל מרגריטה מסבויה אשר יתאימו זמנה ומשפחתה לאותה הנוכרת, בכל אלה לא מצאתי — ואולי בדה"י האישלינים נמצאה ושם מקומה.

(כג) מאור עינים הוצאת קאסול שתי קנות בלשון עברי ואחת בלשון ארמי.

(כד) השיר הזה בנוי על ב"ת ויתד ב"ת ויתד ב"ת ויתד ונקרא (Sonetto) שיר

מִקְדָּשׁ פָּאָר לְשִׁמָּה יִדְיָהֶם בּוֹנְנוּ
עַם קוֹל הַמּוֹן שִׁירִים תְּהַלּוֹת בּוֹלְלִים.

אֲבֵן גְּדוּלָּה עַד מָאָד הֵם גּוֹלְלִים
רַבַּת בְּנֵי צָרַפְתִּי וְלוֹ הַתְּבוֹנְנוּ
יִתֵּר שְׂאֵת וְעוֹז אֲשֶׁר שָׁם קִנְנוּ
תִּשְׁקַל לִפְנֵי יְהוָה פֶּן יִהְיֶה בְּמַחְלָלִים.

הֵן כָּל יִקְרַח חֲכָמָה וַיִּתְרוֹן מַעֲלָה
מוֹקְטָר לְשֵׁשׁ קִדְשָׁהּ וּמִנְשָׁה לָּהּ הַלּוֹם
מִר מִדְּלִי הָיוּ כְּאִין נִחְשְׁבוּ;
כִּי בֶן לְמוֹל עֲרֶכָה וְרַב טוֹב מַעֲלָה
רוֹב מִהֲלֵל יִמְעַשׂ בְּסַפּוֹר יִהְלֹם כֹּה
שְׁחוּ בְנוֹת הַשִּׁיר וְרוֹמָם יִשְׁכּוּ.

וַיְהִי כִּדְאוֹתוֹ כִּי קְרִיאַת הַלֵּלָה לֹא תוֹשֵׁלֶם זוֹלָתִי בַשִּׁיר עֲלִיִן מַעִין דּוֹגְמָא
שֶׁל מַעֲלָה, נִשָּׂא תִשׁוּקֶת נַפְשׁוֹ וַיֹּאמֶר:

ב.

מִי יַעֲלֶה אֶבְרָה בְּנִשְׁר אוֹ כְּעַב	קָל חֵישׁ יַעֲוֹפֶף עַל פְּנֵי שָׁמַיִם
רַנַּת בְּנֵי אֱלִים שְׂרָפִים עוֹמְדִים	יִקַּח וַיָּבֵא לִי לְאוֹר עֵינַיִם.
גּוֹלָת וְהֵב אוֹפִיר כְּבוֹדָה כַּת מֶלֶךְ	כִּים אֶעְרוֹךְ אֶל פֶּת יְרוּשָׁלַיִם
אֹן אֶבְרָה טַעֲמָה לְחֻכְמִי יִנְעָצִים	בְּכַתָּב אֶמֶת רְשׁוּם וּבִשְׁפָתַיִם
רוּחִי וְנִשְׁמָתִי לְמוֹל זֹאת אֶאֱסוֹף	אֲשָׁא לְכַבִּי נָא אֵלֵי כַפָּיִם
יִגִּיד לְכָל יָבֵא גְבוּרֹת מַעֲלָה	כֶּה יִחְסֶה אֶבְיֹן קֶצֶר יָדַיִם
טַעֲמוֹ רָאוּ כִּי טוֹב וְכִי נָעִים שְׁמָה כֹּז	גּוֹשׁוּ הַלּוֹם הַשְׁתַּחֲוּוּ אִפְּיִם
אֲבֵן יִקְרָה מִפְּנִינִים הִיתָה	בָּרָה וּמִזֶּהִירָה כְּצִהָרִים.

עוֹדְנֵי מִדְּבָר, וְהִנֵּה יָד שְׁלוּחָהּ וְתִנֵּעַ עַל פִּי הַחֲרוֹן הָיוּ אֲשֶׁר לֹא יָדַע אִישׁ
אֶת גְּבוּרָתוֹ; עֲלִיוֹנִים רוֹאִים אוֹתוֹ כְּלָפִי מִטָּה, תַּחְתּוֹנִים רוֹאִים אוֹתוֹ כְּלָפִי מַעֲלָה,
כִּי נִהַפְּכוּ עֲלָיו אוֹתֵיתָיו בְּרִצּוֹא וְשׁוֹב מִסּוֹף אַחֲרִית דְּבַר עַד רֵאשִׁיתוֹ. וְהַכֹּלֵל הָעוֹלָה

וְהֵב מִפְּנֵי כִי טוֹרִיו כְּמַסְפֵּר וְהֵב יָד עֵינָי בְּסַפֵּר שְׂרָשׁוֹת נִבְלֹת מֵאֵת הַח' שְׁלֵמָה דִּי
אוֹלִיּוֹרָה הַנִּדְפָּס בְּאִמְשִׁטְרִם שְׁנַת תַּכ"ה דָּף ל"ט.

(כֹּה) יִרְמוֹ עַל שְׁמָה מִרְגִּישָׁא אֲשֶׁר פִּירוּשׁוֹ מִרְגָּלִית (Maigauit), וְכֵן הָאֲדוּמִי בַשִּׁיר
יֹאמֶר עֲלֶיהָ: "וּכְמִרְגָּלִית זוֹלָת תְּכִלִּית עֲרֹךְ כְּשִׁמָּה הִיתָה אֵין רַב".

(כֹּז) הַשִּׁיר הַזֶּה בְּנֵי עַל ב"ת וַיִּתֵּד ב"ת וַיִּתֵּד ב"ת וַיִּתֵּד ב"ת וַיִּתֵּד ב"ת
וַיִּתֵּד וְג' תְּנוּעוֹת בְּסוֹנֵר.

(כֹּז) עֵינָי הָעֵרָה כ"ה לְעִיל.

ממנו, כי אחרי העירו קנה על הלך סגולה זו המתוארת בתל עם שהכל מסתכלין בה, כי היא היתה צבי עדים ויקר תפארת כל הנישים ולב קהל עם צרפת ועקרת, אשר עלה כמו שרש פורה ממערב, הוא מחו צרפת המערבי בערכנו, ולעת שאת שרש הזה ענף ועשה פרי למעלה, רמו על היותה כפורחת עלתה נצה והצמיחה צמה צדיק אדון קרלו בנה יר"ה, אז נתן כתר מלכות בראש תבל, ובה ידע והכיר מעלת תום לב וישרו, סוף דבר נשמע קולו, כי בכואו אל קדש ספור הלוליה יודע כמביא לים תשורת מים ללא הועיל, על כן בראשי ארבעה טוריו נרשמו אותיות מ"י ש"י ובאחרית כל אחד משלשת טוריו הראשונים אותיות י"ם, להורות כי אלה התוארים המה מי תשורת קדש אשר יוכל שי אל ים יהודה מוסקאטו י"צ"ו מ'אוסמא יושב מ'נטובה שדמות דיוקנו הקוקה באותיות י"ם י"ם י"ם, וכל ים לים יביע אומר וכה ידבר:

ג.

למות תל עם יפי ער"ם	כח) מ' לא ישמים לבו יקאב
צרפת עלה שרש מ"ם	יקרת כל בת לב קהל עם
קבל תבל כתר ק"ם בט	שרשה לעת פרץ מעלה
אך יוכל מים ש' אל ים	ידע יפי מעלת תום לב

* * *

אלה שלשה השירים שלח לי הרב החכם הגדול החוקר הבלשן מו"ה אברהם דר. בערלינר יצ"ו, אבל בלתי מסודרים ומנוקדים באו לידי, ואנכי הנהתי ונקדתי אותם כמשפט, ואדמה, כי הקוראים המשכילים יכירו לו תודתם בעבורם, כי אמנם סגולה יקרה צפון במו ומראים על גודל נפשו הזכה והפיוטית; וההבדל אשר בין השירים האלה לשירי הרב בעל "מאור עינים" על ענין זה המזכרים לעיל, ההבדל הזה יצדיק רק משפטי שגורתי בראש זה הפרק, כי נכה ר' יהודה מכל חכמי דורו בחכמת השיר, כי מי בר' עזריה חכם בכל החכמות? ועכ"ז עומד הוא בכמה מעלות למטה ממנו בחכמה זו.

שנת ש"ן, שנה שמת בה הרב מוסקאטו ז"ל, היתה שנה של בצורת ליושבי מנטובה, כי עצר ד' את השמים ולא היה מטר על פני האדמה, אז פנו בעת צרתם זו אל רבם וקדושם הרב ר' מוסקאטו הנ"ל והוא תקן להם לצורך שעה תפלה על עצירת גשמים, מלאה השתפכות הנפש, וזה תוארה ל):

כח) שיר פשוט על משקל ח' תנועות בדלת וכן בסוגר, ונקרא פנים ואחור משני

צדדיו.

כט) רומז על בן הנסיכה הזו הוא האדון "קרלו" המוכא בפתיחתו וכינתו כמאמרו "כתר קים" להורות, כי האדון הזה נתעטר בכתר גדול לקרותו בשם "נדול" כי הוא המתואר בקורות העתים: «Karl Emanuel der Grosse» ובעמק הבכה דף 174 יספר, כי המלך תחת אביו בשנת 1580 בעודנו נער בן שמנה עשרה שנה ומת בשנת 1630. —
ל) מזכירה בעל אוה"ח החכם רח"מ בערכו ונדפסה בספר "אילת השחר" שסדר הרב מרדכי ירא קובץ סליחות לכל השנה לחברת "שומרים לבקר" בשנה שע"ב כדף קע"ד ע"ב. ועיין צונץ סינאג. פאעזיע צד 414.

כאיל תערוג על אפיקי מים כן נפשי תערוג אליך אלהים : אלהים אלי
אתה אשהדך : צמאה לך נפשי : כמה לך בשרי בארץ ציה ועיקר בלי מים :
עושה גדולות ואין הקר נפלאות עד אין מספר : הנותן מטר על פני ארץ
ושולה מים על פני הצות : לשום שפלים למרום וקודרים ישגבו ישע :
מצלאין אנהנא ותבעין רחמי מן קדם אלהא מרי שמיא וארעא עם ספר
אורייתא הדין דכתיבין ביה תלת עשר מכילן דרחמי ככתוב : ד' אל רחום
והנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופושע וחטאה
ונקה, האל העונה את יראיו לעתות בצרה : המנהג עולמו בחסד ובריותיו
ברחמים : הוא יתמלי רחמין טבין וקריבין עלנא מבקשי פניו המיחלים להסרו
אשר נגדו כל תאותנו, ואנחתנו ממנו לא נסתרה : יהי רצון מלפניך ד'
אלהינו ואלהי אבותינו שתפתח לנו את ארובות השמים ותריק לנו ברכה,
וצדקה תביע ותשפיע שפע שבע רצון להשביע נפש שוקקה, ונפש רעבה
תמלא טוב, תצו שהקים ממעל, ודלתי שמים תפתח, גשם נדבות תניף אלהים
נחלתך ונלאה אתה כוננת כדבר שנאמר : יפתח ד' לך את אוצרו הטוב את
השמים לתת מטר ארצך בעתו, ולברך את כל מעשה ידך, ותקיים בנו מקרא
דכתיב : כי זרע השלום הנפץ תתן פריה והארץ תתן את יכולה והשמים יתנו
טלם, טוב ומטיב לכל, הבט נא משמים וראה כי הנה חרבו פני האדמה
כי נעצרו השמים ויבשו, אכלה נבלה הארץ, אבל תירוש אמללה גפן נאנחו
כל שמחי לב, הפלה חסדיך מושיע חוסים, כי הנה אביוני עמך יהמיון
בשפכם כמים לבם נכח פני ד', כלם אליך ישברון, לתת אכלם בעתו, תתן
להם ילקוטון תפתח ירך ישבעון טוב, אתה הוא מלכנו מקדם, פועל ישועות
בקרב הארץ, משים מדבר לאנש מים, וארץ ציה למוצאי מים, קומה עזרתה
לנו ופדנו למען חסדך, היה נא כטל לישראל, כי טל אורות טלך, ועמך
מקור חיים באורך נראה אור אמן.

בוה אחשוב לסיים את זה הפרק כפי שעה, כי לדאבון לבי לא יכלתי
להפיק זממי, לאסוף כל שיריו ופיוטיו במקום הזה, מפני חוסר ספרים וכ"י הנצרכים
לי ואשר אקוה להוציאם אור — אם אשיגם — במקום אחר, והנני בפרק הבא
לדבר מיחוסו של המוסקאטו לחברו ר"ע מן האדומים בדבר הריב והמלחמה
שהתלקחה או בין הרבנים אדות ספרו „מאור עינים" ובפרשיות מאמרו „אמרי בינה".
ולאשר הריב הזה הלכה עמוקה היא בספרות ישראל שלא נתבררה עוד כל צרכה,
קבעתי לו מדור בפני עצמו, בו נביא חמר חדש ודאטען נכבדים לענין זה, אשר
נקוה, כי יהיו לתועלת לכל הענין בכלל ולעבודתנו זו בפרט.

פרק ז.

בשעת חירום כזו שהיתה מהומה ומבוכה לכל הגולה שבארצות איברופה,
וההויה והאמונה הנפרזה פרשו משות כנפיהן לתפוש גם באנשים של צורה
כהמוסקאטו וחבריו, רק כעל „יוצא מן הכלל" נוכל להביט על איש כר"ע מן
האדומים ודעותיו התוריות ; בעצם הזמן הזה שחלמו גדולי ישראל חלומות בהקיץ
להחזיר עטרת הסמיכה ליושנה, והקבלה שמה מושבה על גפי מרומי קרת, בעצם

הומן הזה הרף בנפשו עוז איש כר' עוריה, לעשות עצמו בן חורין ולכתוב בספרו דברים חפשים כאלה, אשר גם היום, אחרי שלש מאות שנה, עודם מסכנים המה בעיני הלק גדול מישראל. מאהבתו את האמת ומדבקה בה בכל לבבו ונפשו, לא ירא מן הערער ספק ולהתור תחת החשבון הרגיל מבריאת העולם והשבון שני הבתים המקובל מרבתינו ז"ל זה אלפי שנים, וכתב לתכלית זה מאמרים שלמים וגדולים לחזק כל הישערויותיו וספקותיו, לשלול מרבתינו ידיעת ההיכון האמתי. לא שת לבו להמאורע אשר קרה א) לפניו לחכם אחד ר"ש סרסה שמו המכונה אבן סנה, אשר בעבור גלגלו בשעת סדור קדושין בקריאת הכתובה, בכך וכך ימים לחדש פלוני" באמרו: "כשם שאין מספר לישיעויותי בן אין מנין נכון לבריאת העולם", נער בו הרב ואמר: מדוע לא יבער הסנה? ודנהו או לשריפה; לא שת לבו לזאת, כי הוא רק אל ב). "השרידים שאינם מן ההווים שוכבים ואסמטניסים מבללוע כל אשר יתן על פיהם ולא תנוח נפשם באמונות הרחוקות" שם פניו, ולא. אל כל פתי וצבוע אשר אין לו מקצוע רק תנוי בנויקין להתגדל או לקרדוס, אבל גם מן השרידים ההם לא מצא קורת רוח כאות נפשו, כי התנגדות ואי סבלנות גדולה פרצה אז גם במחנה השרידים לעמת ר"ע וספרו, ונראתה בקום ועשה וכשב וא"ה; רבים החרימוהו בפרסום כמוהרי"ק ובה"ג, אחרים הדפיסו סתירות נגדו ורבים נהגו בו סלסול, לקחת מאתו ולהכחיד זכרו ולהעלים שמו ג). עוד בטרם צאת ספרו מכור הדפוס, רק בהשמע בין החיים שמע חדשיו, כבר נתנלע הריב בכל עצם תקפו, ורבני דורו מערי איטליא יצאו חוצין נגדו, לאסור את הלמוד בספר לכל איש עד שיגיע לכ"ה שנים, מעין אותו החרם שעשה הרשב"א וסיעתו ז"ל בתחלת האלף הישישי ללמוד הפילוסופיא וספר "מורה נבוכים", והנה הראשון לכותבי תולדתו של ר"ע, החכם צונן ז"ל, הביא בשם חכם אחד מהנובר המעיד, כי מצא כתוב בספר "מאור עינים" ישן, אשר רק רבני מנטובה אסרו על בני קהלתם, דבלתי יגש איש, טרם יהיה בן כ"ה שנים, לקרוא בספר "מאור עינים"; אבל המגלה עמוקות מני חשך, התייר הגדול בהכמת ישראל המנוח מו"ה דוד קויפמאן ז"ל כבר הראה לדעת במאמרו הנכבד במ"ע הצרפתי «Revue de Etudes Juives» בחוברת יולי-ספטמבר, כי לא רק במנטובה, רק בכל ארץ איטליא ובפרט מעיר וויניציה ההבערה ללהב יצאה, לבער אחרי הספר הזה ולאסרו באיסור גמור גם בכל יראה ובל ימצא בבית איש יהודי, עדי יהיה לו היתר לזה מבי דינא רבה שבמקומו ד), והאיסור הזה כה עמד בתקפו, עד שגם הרבה שנים אחר מות הרב, והוא בשנת שע"ט, כאשר חפין רב אחד ממשפחת האדומים להגות בספר "מאור עינים", הוכרח לקחת לו היתר מרבני עירו פירארה, מקום משכנו של הרב ז"ל שנים רבות ה), וכה דברי הרבנים האלה ו): "להעמדת וקיום תקנת

א) קורות היהודים בספרד צד 139 ודודו"ד ח"ה צד 235 הערה 8.

ב) לשון ר' עוריה ב"מאור עינים" תחלת פרק אמרי בינה ובסופו ובפ"ב ומ'.

ג) עיין על כל זאת בתולדתו מצוינן בכ"ח הו"ז ובדברי קאסול להוצאת מאור עינים ווילנא, ועל כלם בדברי הגאון רמ"ש בחוספותיו לספר קריה נאמנה מאת רש"י פיין.

ד) עיין שם מן צד 78—87.

ה) צונן בתולדתו שם ובמאור עינים מאמר קול אלהים.

ו) הבאתי כל הפסק הזה כמלאו ממ"ע הצרפתי הנ"ל צד 87 מפני חשיבותו

ויקרתו בעיני המבינים.

קדמונינו גאוני עולם נוחי נפש, אשר בשנת ה' של"ד הסכימו ותקנו, שלא יוכל מי שיהיה מכלל קהל עדה ועדה מהם להחזיק ברשותו ולא להנות בהבור אשר חבר והרפים ר' עזריה מן האדומים ו"ל וזה שמו אשר קראו "מאור עינים" וחלקיו קול אלהים הדר וקנים אמרי בינה. כ"א אחרי שכל יהיד ויהיד מהם ישיג רשות בכתב התום מחבמי עירו, וזה בחומר עובר על דברי חכמים, הנה אנחנו ח"מ מעתה ומעכשיו כפי כהנו בתקנה הנ"ל נותנים רשות גמורה ומוחלטת לכמ"ר שמואל מהאדומים יצ"ו להחזיק בביתו וברשותו החבור הנ"ל ולהנות בו מכלי שום היש היותו עובר על תקנת חכמים, וד' יפתח לבנו ליראתו ויאיר עינינו במאור תורתו אכ"ר פה פירא' ה. נ"ב שע"ט. ועל ההתים שלשה הרכנים דשם. — מכל אלה נראה איך גדל הריב אז במהנה ישראל בדבר הספר, ורק מאי ידיעתם של כותבי תולדתו של ר"ע העלימו עין ממנו בפרק זה הנכבד מאד ליודעי העתים, ומקום הניהו להחכם המנוח קויפמאנן הנ"ל להתנדר בם, כאשר גם זו הדפיסו אחרי מותו במ"ע הצרפתי הנ"ל המשכים ומלאים לתולדות הרב הזה, והנה אנו אין לנו המלאכתנו שום נפקותא בזה, רק לעמוד על אופיו של נושא תולדתנו, ר' יהודה מוסקאטו ו"ל, ולבוא עד נכבי תהום עשתנותיה לדעת תמצית דעתו בזה; אם להחשיבו למריבי כהן ולמתנגדי ר"ע, הנחשב לאחד ממוקיריו; או כי עמד לימינו להצילו מחמת עכש, אלה המה משטיניו מהרימו המרובים או בזמנו, והנה מוצא אשר נראה לעינינו מפי ספריו נכיר רק, כי לא היה מרודפיו, אבל לא כי היה גם ממצידי דבריו, כי אם אמנם לא חשך המוסקאטו מלהביא את ספרו של ר"ע שתי פעמים בספרו "קול יהודה"; אבל אף פעם אחת לא יזכרהו לטובה ולהביא אליו סער ותמך ממנו בדרכו בכל הספרים, ואדרבא בכל שתי הפעמים מביאו רק לסתירה ולא לבנין. ומסננון לשונו העקיף, אשר ישמש בו בכל עת הזכרתו, מסננון הזה לכד יכיר כל קורא בין השורות, כי בלבו על הספר הזה ועל מחברו כמו: הפישתו עליו ה) עלי פליאתו על הכוזרי ט) יען מביא כי הנבואה התמידה עם אנשי בית שני מ' שנה וכו' ואחרי הארבעים היו המון החכמים הנקראים אנשי כנה"ג, ואחריהם דור שמעון הצדיק, דברים המרחיקים את שמעון הצדיק מסוף הארבעים לתהלת הבית, וזה נגזר דעת חז"ל בכמה מקומות, כי שמעון הצדיק היה משיירי כנה"ג וכן היה כימי אלכסנדרוס! ולמען הצל את ר"ה משגנה כוז תולה העון בהמעתיק, כי לא שמר אמונים בכונתו זאת, וכן יתאונן עליו, כי לא הסביר לנו הדברים באופן שיוכלו להשמע לטבעו הישר של ר"י הלוי, הנודע כי זך ובר לקח, וע"ז תפשו ר' יהודה אחרי אשר יפרש ו"ל בקושי את דברי החבר: ואחרי הארבעים שנה היה המון החכמים ואחריהם שמעון הצדיק, כי כונתו בזה לא אחרי ממש, רק שגשאר אחריהם, ויאמר: ובכן בטלה תרעומת מוה"ר עזריה יצ"ו שכתב פל"ו מאמרי בינה וכו', ולפי דעתו שם נעשה החבר בזה כחולק על קבלת חז"ל, ולמען הציל אותו הטיל מום ההשר במעתיק כן תיבון לפנינו לבלתי שומרו אמונים וכו', ובא אל ההשר הזה מאשר מצאו במהתרת וכו', ואולם תפישה

(ז) שנת 1890 חוברת יולי-ספטמבר.

(ח) מאמר ג' ס"ה דף קפ"ז.

(ט) אמרי בינה פל"ה.

מכל אלה לא מצאתי למעתיק הנזכר מלבד מה שהראתיך הדברים שמתחילים בנתינתן לפנינו כי לא חבא החבר בשפתיו על הדרך שבארנו הלא אין זה מן המקומות הקשים אשר יקרה בהם השגה למעתיקים; וכן הולך ומבאר שם כי המעתיק הזה איננו ר"מ אבן תיבון רק המעתיק הנכבד ר"י אבן תיבון ויצדיקו שם בדברים מהובלים אשר בכל נעימותם וצדקותם, במדה מרובה תרעומותו של ר"ע במקומו עומדת, כי נזה לנו לומר, שהמעתיק — יהיה מי שיהיה — טעה בכונת המחבר מלפרש פי' רחוק כזה, כי "אחריהם" כונתו כי היה אתם ונשאר אחריהם ועוד לשמוח עליו כהפצו, ואיה מקום ההתבטלות שגור עליו? וכן בפעם השנית שם יאמר י: ומכאן תשובה למה שכתב ר"ע יצ' באמרי בינה על צדקו נפש הביתוסים לנקותם מפשע הצדוקים בהכחשת השארת הנפש וגמולה אחרי המות, וכל שופט בצדק יראה כי גם התשובה ההיא איננה גדולה כ"כ, כי חיליה דיליה הוא רק מפני דמצינו באבות דר"נ שכולל שתי הכתות, הצדוקים וביתוסים ביהר, אשר כפרו בתה"מ, והנה משם הראיה איננה כ"כ חזקה, כי הספור ההוא שם הוא כלו מליצה אנדית, כאשר יחזה המבין בה, בספרה איך היו מלעיגים על הפרושים ואמרו שהם מצערים עצמם בעולם הזה ובעולם הבא אין להם כלום וגם ההלעגה הזו לא תשים ההגדה רק בפי הצדוקים, וכנגד זה מצינו בכל הש"ס רק הצדוקים מתוכחים בענין התחיה כמו יא: אמריתו דשכבי חיי וכו' וכדומה דברים מלעיגים על אמונת עוה"ב ותה"מ, ויוכל א"כ היות דבריו ר"ע אשר רק תחלת ההפרדה היתה ביהר אבל אח"כ הלכו כל אחת בשטה אחרת, והנה אנו אין לנו תכלית אחת מכל דברינו אלה רק להוציא לצדק משפטנו, כי מתוך מה שהביא המוסקאטו את האדומי בספרו לא נוכל עוד ללמוד כי היה אחד ממכבדיו ובפירט ממחוקיו; ורק לתמהון לבי היתה עלי מסקנת החכמים ובראשם החכם צונן בתולדתו יב, בהוציאם ראיה מזה ממה שהביאו, כי היה מאנשי בריהו, כי זה לדעתי מעשה להטים, כי לא ההובאה העיקר בכנון זה, רק אופן ההובאה, אם לבנות או לסתור, — וממה שהביא ר"ע את ר' יהודה בספרו, בודאי לא נוכל לדין ולומר, כי היה מההולכים בשטתו ומהסובלים דבריו, כי בכל פעם שמביאו יג יביאו רק להורות ממנו מה, ולא לסייע או להעזר ממנו, רק בפעם אחת משכה את עצמו, כי ר' יהודה מוסקאטו הלל את דבריו; אבל שם רק על פירוש אחד בכתוב יסובו דבריו ולא על דעותיו החפשיות בענין השבון היצירה והבתים או על אגדות התלמוד, אשר רק על זה אנו דנין מהתהות המחלוקת והריב בימיו. — והנה המגלה שמירין החכם המנוח ר"ד קויפמאנן במ"ע הצרפתי הנ"ל יערוך שם מערכה ממתנגדי ר"ע ז"ל וכמעט יאיר עינינו בהמכתבים והחידמות שהדפיס שם מרבני דורו, אשר בתוכם יביא גם מכתב מר"י מוסקאטו ז"ל; ולאשר יקרים והכיבים הם דבריו ומביאים תועלת לא מעט להחוקר קדמוניות בנרון הריב הזה בכלל וחות דעתו של המוסקאטו בפרט, הנני כזה להעתיק פה את דבריו אלו מיספת

(י) באותו סמן דף קפ"ח.

(יא) סנהדרין צ', סוכה מ"ה, שבת קנ"ב.

(יב) כ"ח ח"ה.

(יג) מאיר עינים הוצאת קסול צד 105, 428, 454.

צרפתית יד) ללשונו הקדושה, למען יתעננו במ המשכילים מבני עמנו שאינם מכינים בשפה אחרת רק בשפת קדש ואשר רבים עוד כיום במחננו — וזת"ד : בתולדות החכם ר"ע מן האדומים, מיסד בקורת ימי העברים, הסר עוד פרק נכבד והוא : אופן התקבלות ספרו "מאור עינים" אצל בני אמונתו יושבי איטליא. בשנת 1841, כאשר כתב החכם צונן את תולדות המהבר הנ"ל טו), לא היה ביכולתו מפני הסרן המקורים הנצרכים, למלאות אחרי הפרק הזה ; גם היום לא נזכה עוד לראות רק פרקים טו) פרקים בדבר הריבות והמהלוקות שהיו לו להחכם האדומי בדבר ספרו זה — בכל זאת נוכל להחליט לדבר ברור, כי לא ממנוטובה — עיר מנורו של ר"ע כעת הדפסת ספרו — יצאה ההתנגדות הגדולה, רק מערים אחרות שבאיטליא וכפרט מעיר וויניציא. — הרב ר' משה פראווינצאלי ז"ל, אשר נוכל להשיבו למתנגדו היותר גדול, באשר הישנותיו תפשו מקום בתוך הספר "מאור עינים" ; הרב הזה היה באמת רע אהוב ומכבד לר' עזריה. זה האחרון באותו לעשות לו דמות מההתקבלות, אשר תפגשנה הקירותיו בימים הבאים, השב לו לנכון לשמוע בתחלה דעות רבני מנוטובה עליהן, ומפיו קרא לפני הרב ר"מ פרווינצאלי איזה מקומות בספרו בעודם נכתובים, אשר עליהם תסבנה הישנותיו. אולם ר"ע שאל גם עצת הרב השני שבמנוטובה והוא הרב ר"י מוסקאטו, המפרש הראשון להכוזרי. מעיר מושבו פירארא שלח לו איזה דוגמאות מספרו לשמוע חות דעתו עליהן, ותשובותיו עליהן נמצאות בספר התשובות של ר"מ פרווינצאלי יו). הוא שאל גם מאתו, להגיד לו דעתו בדבר פרק ל"ה מחלק השלישי בספרו, בו יתחור ויעיר תחת ההשכון המקובל של בריאת העולם וארך זמן קיומו של הכית הראשון ויראה לדעת, איך בההשכונות ההם אין יסוד קים. — הרב מוסקאטו בראותו מראש הרעש והרעמים, אשר תחוללנה דעות כאלה, ישיב ויזכיר לדעתו איך החלטות והשערות כאלה מכשירות הנה ביותר להעיר ספק ויאוש כלל הקורא, מאשר להרגיע את הרוחות, אבל בכל זאת לא ירדב בנפשו לדחוק את דעתו זו על ר' עזריה ולומר לו "קבל דעתי" ; רק אדרבא יניח לו הפש נמור לשמוע את

יד) אפריון נמטיה להבחור המשכיל היקר מו"ה שלום שעהנכלום מפה שעור לי

כזה.

טו) כרם חמד ה' צד 58—131, ו' 24—119. ר"מ שטרשון בהערותיו לספר קריה

נאמנה צד 307 הערה 11.

טז) שוח"ה בס' תהלה למשה על שטיינשניידר.

יז) הרב רמ"ש גירונדו יאמר בזה"ל בערכו : "כתב הישנות לספר מאור עינים ונדפסו מקצתן בסוף ספר הנ"ל ובשנם כי המחבר השיב עליהם עוד חזר הנאון משה לכתוב אל המחבר בתוקף גדול והנם התומים באוצרות עם קובץ תשובות אחרות מהר"מ הנ"ל. ואולי על זאת ירמו גם החכם קויפמאנן ויעיר גם פה, אשר מצא בכ"י מאת נכד הנאון ר"מ הנ"ל בזה"ל : "להעמיד העולם על מנינו לדרש ר"ע מהאדומים. הנה ה : אמר הצעיר אליעזר פרווינצאלי יצ"ו הגם כי כבר בחבור החכם כבר נדפסה תשובה זו, ראיתי לחזור ולהדפיסה בזה, כדי שיראה המעיין כל מה שכ' נאון וקני וצוק"ל על ענין זה, ומה גם שיש בו תוספות דברים ותשובות אחרות שלא שזפתם עין הדפוס נגד מ"ש הח' הנ"ל בתשובה להשנה ההיא בסוף הספר מאור עינים הנ"ל ומה טוב ונעים שבתם יחד, יראה הקורא וישמח, ובסופם הדפסתי דברי החכם הכולל מורי ורבי וצוק"ל, כי כדם טובים ונחמדים מזהב נגד החכם ר"ע הנ"ל ודברי פי חכם מצאו חן ושכל טוב בעיני הנ"ל וקני הנ"ל."

עצתו או להשליכה אחרי נז"ח. ברית האהבה, אשר כרת ר"ע את רבני איטליא ושתיקתם כהוראה, שהחזיקו בה לעמת ספרו. היו לו לתועלת. — הספר עוד היה תחת מכבש הרפוש וכבר יצא הקול, כי המהגר ילחום בו נגד אמות הישבון בריאת העולם, וכי יערער על המקובל ויפיל ארצה אחר מעמודי היהדות הנדולים. הרבנים שבוויניציה, אשר בראשם עמד אז הרב ר' שמואל יהודה בן מאיר קאצינעלנבויגען, הם הם כנראה, שיצאה מאתם בראשונה התנועה הזו. העלולה להחשיך את שנות חיי ר"ע האחרונים. הכרתו הפנימית, כי הקים מצבת זכרון לתפארת היהדות ובעבור זה ל"עורר מדנים" ול"מכהיש באמונה" להתחישב, היה לו למוסר גדול ואכזרי! בשרם עוד ראו את הספר, דנוהו להרמה, הוראה מפני הסכנה שדמו למצא בו. הסבה מעשים כאלה, אשר יכלו לותר עליהם ולאשר איש העצמי של ר"ע היה נקי בלי שמיץ דופי מלהענישו בהרם, נסו למצער לעצור בעד הפצת ספרו, וכל איש החפץ לקרוא אותו, הכרח כתחלה לקחת רשיון מרבני עיר מושבו. — ביום ד' ניסן של"ד חתמו רבני וויניציה ודיניהם פסק דין כזה, אשר בהסכמת כל יתר הקהלות נעשה לחק לכל ארץ איטליא, ביום י"ד ניסן נתנה פיסארו, ב"ה אנקונה, כ"ח קרימונה, ד' אייר פדובה, ג' וירונה, כ"ג רומא, ג' סיון פירארה וביום ה' בו סיינה, את הסכמתן לפסק דין הזה, גלוי-דעות כאלה התומות בשמות רבנים רבים, הרפסו ביחד עלי גליון אחד, להפיצו בין היהודים, למען הזהר אותם מהסכנות הכרוכות בעקבי המאור עינים, לתורתנו המסורה. להגליון הזה, שהיה נעלם מאתנו עד כה, נתן מקום הלאה. הוא יכיל בקרבו מקורים נאמנים לתולדות הריב שנוולד לרגל הספר "מאור עינים" וביחוד עינים יקרים ביחוס הנדולים שכרבני איטליא בשנת של"ד. כן נודע מתוכו, אשר בן הרב ר' שמואל מפיסא, הרב ר' יחיאל נסים מפיסא, נתעלה בסוף ימיו לרב בפירארו וכי מת גם כשנה ההוא, כאשר ר"ע במהדרותיו יזכיר את הכתבי-ידות והספרים שקנה מעובדן הרב הזה יט, וכן אין לנו מקור יותר טוב ממנו, לדעת ולהכיר מתוכו את הרבנים שכרומא בעת ההיא. הודות להגליון הזה נבין היטב לצייר לנו קלסתר פניו של הרב ר' אברהם מנחם כהן פורטו בעהמ"ח פי' "מנהג כלולה" על התורה שהעמיד במלחמה זו נגד ר"ע! נשיא עדתו, ר' שאול רפאל כרמי ואחיו, מסרו לו מכתב בקשה של רבני וויניציה, בו ידרשו מאתו, שיעמוד במערכת נגד הספר המהורף הזה. את הספר בעצמו לא קרא עוד, אבל בעוד היותו אורח במנטובה כבר שמע מהערעורים שערער בו ר"ע עלי השבון הבתים המקובל, וכלל זאת לא הפין להתראות את מחבר דברי אפקורסת אלה, הוא מצא בספקות כאלה, לא רק ההיתר באמונת קדמות העולם, כי אם גם הריסה בכל מספרי חולדות היהודים והוצאת לעז על כל גשי וקדושי היהודים, ולאשר קראו אז בתורה פי' השעירים, איך אחר מהם עלה לעולה והשני לעזאזל, השתמש ר' מנחם במקרה זה — בדרשתו לאחר מות — לפתור אותו על הספר "מאור עינים" ולומר, כי חלק אחד ל"ד והחלק השני נועד לחכליות רעות ונמכוות. — בהמאמר "כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב", שהוא לנושא (מאטמא) לפני כל פרק ופרק שבמס' אבות, אשר

(יח) עיין להלן במכתבו אשר נעתק כזה.
(יט) מאור עינים פי' צד 98 הוצאת קאסול.

יקראו בני ישראל בשבתות הקיץ. בהמאמר הזה ישרת הדורש בדבריו ויצייר בצבעים נוראים את הסכנה המרחפת מעל הספר הזה, ההותר תחת יסודי היהדות ויהפש אחרי מומי המחבר, אשר לרפה-התכונה ור"א-עומד בדעתו יתארהו. לא רצה אמנם להשתמש באמצעים יותר קשים, באשר הפין לחכות עוד על הוד הנדולים שבמנוסבה, וגם לא השב לנהוין להטיל הרס על בני עדתו, כי נכון לבו בטוח, אשר ישפיק להם גם דברתו, למנוע אותם מקריאה בספר ההוא, ועוד זאת, כי ירש או הדרך לנדרו, לעזוב קרימונא ולנסוע לוירונה. — אחרי אשר כלה הרב „פורטו“ את דרשתו ואחרי אשר קרא לפני שומעיו את פסק דינם של רבני וויניציא, ערך מכתב אל התלמודי והמקובל הגדול אז, ר' מנחם עזריה מפאנו, את המכתב הזה אדמה אנכי לגלותו מעל גליון אחד מבין אוצר-הכתבים שנשאר מעזבון הר' מירכי מרטארה, ואם אמנם יחסר בו שם כותבו, ככל זאת בטיח אני, כי רק ר"מ הכהן הוא מחולל המכתב הזה, הוא יוצרו והוא מולידו; אגרת שניה מהרב הזה שהוציא לאור החכם שוח"ה הי"ו, יחוקני ויאמצני בהחלטה ההיא ותקיים דעתנו, כי רק מעטו של „פורטו“ יצא גם המכתב הראשון — אבל המכתב השני הוא כעין „הזרה“! הרב ר"מ פרווינצאלי ור"י מוסקאטו, אשר לחות דעתם חכה אז, יצאו הוצין והתיצבו בגלוי לצד ר"ע, אשר אמנם גם הוא חזר וותר מעט מהחלטותיו הראשונות לפרק העשרים מהלק השרישי, מלבד זאת השיג ר"ע כנתיים מרבנים אחרים שבאיטליא דברי התחזקות והבטחות, ללהום את מלחמתו, ויהי בהודע לר' מנחם כל זאת, התעצב עלי מהירת חמתו בו ויגלה את דעתו בפירסום במכתבו השני, כי יתחרט על מעשהו בראשונה ויבטל את כל דבריו כדרשתו בדבר הנורלות והזר מהם, מכל אשר דבר סרה על ר' עזריה.

ובכל זאת, הפסק-דין של קהלות איטליא — שלא ללמוד שום איש בהספר הזה, עדי יתיר לו הב"ד שבעירו — עוד עמד בתקפו ימים רבים. כתב-יד אחד, שאני נותן תודתי עבורו להח' מ. ג. יארע, יוכיח כזה, בכתב-יד הזה, אשר זמנו מושך והולך מיום שבעה נאָוועמבער (1619) שע"ט, ירשה הבד"ץ מפירארו את ר' שמואל מהאדומים, לאסוף לביתו את הספר „מאור עינים“ ולהנות בו כאות נפשו. כן הוכרח עוד בשנת שע"ט איש אחד מהאדומים לקחת לו רשיון, לאסוף לאוצר ספריו ספר כתב אחד אחזו ממשפחתו.

עד כה לא נגלה לנו עוד מכתב מקורי, להתודע ממנו על נכון את השנה שמת בה ר' עזריה, ולא זאת, כי גם מקום קבורת הרב עוד נעלם מאתנו. נפלא הוא הדבר, כי בהמקום האחר אשר נמצאהו רשום אצל עדה איטלינית, עומד הוא ביהד את בן אחיו של הרב ר' משה פרווינצאלי, כי באם נתן אמון להמכתבים של הח' שמואל פיטא דעללא פולטא, או נמצא עוד בשנת תר"א (1841) הוות עלי כותלי ביהכ"נ אחד במנוסבה זכרון מעשיהם הטובים של ר' אברהם פרווינצאלי ומשנהו ר"ע מן האדומים, ונוכל א"כ להוציא מזה, כי עיר מנוסבה היא משכן נוית המחבר המפואר של הספר „מאור עינים“ ע"כ, ראה קורא יקר! העתקתי לפניך את המאמר כלה של החכם קויפמאן ז"ל, כי תורה שלמה מאתו תצא בדבר תולדות הריב הזה, וגם מפני כי אחשבהו לכדאי והגון להביאהו במחנה העברים לעשות בזה נחת רוח לנשמתו של אותו חכם, הנקטף מאתנו עודו באבו ואשר תכבה אותו הכמת ישראל עד יום האחרון.

והנה מהמאמר הזה מפורש יוצא, כי התיצב ר' יהודה בצד ר"ע נגד מריביו ומחרימיו; אבל לדעתי נוכל לחשובו רק ל"עומד בתוך", לאיש הכינים, אשר יקר בעיניו כבוד אישיותו של ר"ע, אבל לא להיות "סביר וקביל" לכל דבריו, כאשר נחזה מהמכתב אשר כתב לו בדבר הישבון הבתים ואשר נעתיקו בזה:

מהחכם כמו"ה ליאון מוסקאטו אל החכם מן האדומים בפירארה
על הדרוש הנ"ל כ.

מבין צדק ומשפט משרים כל מעגל טוב, עיניך, רוזני, ברכות בהשבון על
שער בית רבים להגדיל תורה ולהאדיר תומכיה מאושרים יודעי בינה לעתים
ראשיהם ראשי סנהדרין חכמנו ו"ל, אולם אני בעמדי על הפרק הנחמד
למראה המוכא אלי מענותך תרביני, מסתכל הייתי בבבואה כא) שלי בשהנעת
לאבני שיש טהור ואמרת "מים מים" כב) לככות דולקת הספק אשר עוברת
נגדם, כי רפאת אותו על נקלה באמריך אמור כוס ישועות אשא תפשת
מועט תפשת' כג) כי הלא זה אשר ישתה אדום בו, והוא נחש ינחש
להטעימו על הנדון אין בו כדי שעור במקום שתפול שם סתירה מבוארת,
כאשר היה בשנות מלכי יהודה אצל שנות מלכי ישראל המהנשאים לעמתם,
כי הנה זאת אשר ללוי כתוב א' אומר מבן כ"ה שנה ומעלה יבא לצבוא
צבא, וכתוב א' אומר מבן שלשים שנה וכו', האף אומנם ילד תשובה לזה
"תפשת מועט תפשת" והלא הכתוב העומד לנדרו צוח ככרוכא בסתירה
נגלית לעיני השמש וע"כ שמוכם דברי תירוצם בפ"ק דחולין כד) כ"ה לתלמוד
ול' לעבודה ודורשי הפשט גם המה לקחו להם דרכי תשובה לזה מכל אשר
בחרו, אמנם מקום הניהו להתגדר בו הכלל הנ"ל בדבר שמשמעו מועט
ומרובה, ובתפישת המועט יסולק כל ספק, באמרנו שכך הי' המדה וגם צללי
הסתירה בכל מכל כל, ועפ"י הג' עדים הנקובים בפרק ההוא יקום דבר
למסתכל במהותם, וגם אחרי כן אשר יוכאו בני האלהים במצרף הכהינה
מדברי הימים למלכי האומות, והיא מעשה רשת נחושה פרושה על ההרים
הגבוהים אשר לא מצא כ"ת חפצם להם כ"א ע"ד התנצלות החבר לדעת
הפילוסוף כה) על פנת החרוש ונעשה כאומר: לו חכמינו ישבילו זאת יבינו
לעוצם ראיותם ילדו על האמת ובדרכיהם יתהלכו, א"כ מה זה בידך מטה
עוז אחזת בזנבו כאשר דברת לאמר יגדל נא כח חז"ל במחלוקת ואח"כ סתם
דהלכה כסתם כו), כי עתה שבנו אחור מן המונה ראשונה, והנם מזורה הרשת
הפרושה מבחינת הימים ליתר המלכויות, והי' היתה מאז דברך חוקה מאד
בעיני כל בעל כנף, והנפילים היו בארץ בימים ההם, ומי איפה הוא אשר
הקימם אחרי כן מעפרם וע"י איזה שם עלו מן התהום כאשר שמת אותם

כ) מ"ע הצרפתי הנ"ל צד 81.

כא) נדרים ט' ב'.

כב) חגיגה י"ד ב'.

כג) מאור עינים פרק ל"ה, חגיגה י"ז א'.

כד) חולין דכ"ד א'.

כה) מאור עינים שם כוזרי ס"ה לראשון.

כו) מאור עינים שם.

על נס ה"סת"ם שאחר המחלוקת ואיך יראה אותו הנשוק וחי? זכור נא מי הוא נקי אמר בספר המורה פ"ו מהשני היות האדם אומר שעשה מופת על שאלה אהת בהטעות אינו מוהזק אצלי האמנת המבוקש ההוא אבל מחליש ומדריך לטעון עליו, כי כשתבאר הפסד הראיות ההם תחליש הנפש להאמין באשר נעשה עליו הראיה, והיות אישר אין מופת עליו נשאר עם היותו מבוקש לבד. או שיקובל בו אחד משני קצות הסותר יותר ראוי ע"כ ואחשבה כדעת זאת אם כי היה עמל בעיני, הלא ידון רוחי בשגם הוא בשר, כי היה ימיו של בית ראשון ת"י שנים כאשר נבלו הראשונים, וגם כי אלך בני צלמות ספורי זולתנו לא אירע דע בסתירת מנין רז"ל כי יערכו לפניהם שלחן זמן זמנם זמני מאורעותיהם, ויודו על כוונם עם זמן מלכי יהודה שהבינו מפשרם רד"ק וזולתו מהמחזיקים בכריתו, כי מי יוכל להגיש חוץ ממנו במאורעות בני עמנו? והרי זאת מערכה על הדרוש כי אותה אנחנו מכקשים להישיר לפנינו דרך כוונתם ובכך הרשתות יהרסון הפח נשבר ואנחנו נמלטנו — ואשית לבי גם לזאת מי תופש אחרינו להכריח אותנו בתוספת ה"י שנים על ה"י אף לפי דעת רז"ל? כי אם היותם עודפים עם שנות הושע בן אלה, אולי יחסרון בשנות זולתו ממלכי ישראל בבליעת שניו של בן בשל אב על הדרך האמור במלכי יהודה וגורעין ומוסיפין ודורשין, ואנחנו קמנו ונתעורר על מנין ה"י שנים המקובל, אין פירן ואין יוצאת ואין מבוכה בחשבונתנו, והנה שפתי לא אכלה; כי תצא האגרת הזאת למלחמה על פרקך במלחמת מצוה הכתוב מדבר, כי ע"כ פי פערתי ככסיל להביע אולת כי למצותיך יאבתי, ומעתה הן סודותי הללו נקנות לך במסירה, והיה אם לא הפצת בם ושלחתם לנפשם, או תקשור עליהם אכן והשלכתם אל תוך נהר כפיר ואמרת ככה תשקע בכל כזו כי שם בלל שפת יתר לשון רמיה, ולך אדוני חסד כי תנקני מעון האחור, כי אף אמנם שניתי אתי לא תלין משונתי הואיל ולכונה טובה נתבונתי להביא הדברים אל בית מדרשו של הרב הגדול הרועה בשושנים כח להודיעך קשט אמרי אמת, מפיו דעת ותבונה, והנה גם הוא שולח לאדוני בזאת המשומרת ובאה באנודה הלזו, זה יהי לי הנכול והיה תוצאותיו הימה הוא ים המלך מלכו של עולם, כי מימיו הרי קדם יצאו להשביע בטוב עדיך חיים עד העולם.

הבקי בפרק ל"ה של ספר "מאור עינים" הוא יבין פתשנן האגרת הזאת וישיביל ויבין איך בכל שורה ושורה צפונה סתירה הדורה לדברי האדומי, ותוכחת מנולה באהבה מסותרת ערוכה בכל ושמורה לאיש כגילו, שלח הרב מוסקאטו בזה לידידו ר"ע מן האדומים; וקים בזה הכלל הגדול שבתורת הבקורת, לבקר רק אחרי המעשה ולא אחרי העושה, והלואי שינהנו כן כל מבקרי זמננו ואז תסור הקנאה והישנאה ממחנה הסופרים ותרבה הרעת בישראל.

הנה הישלמתי בזה את כל מה שבחוג ידיעתנו היה לדבר מאת מעשי המוסקאטו ז"ל, אבל בכל זאת לא אתפאר כי כליתי את המלאכה, באשר ארע

אמנם, כי הרבה הרבה עוד השארתי לאחרי, כמו למשל לצייר את חלק הרבני שבקרבו ולהראות כחו הגדול בגפ'ת, כי איך אפי'ר שאיש כמהו אשר רוב עסקו היה הרכצת התורה בתלמידים ביישיבתו הגדולה, לא יעזוב אחריו הדושי תורה גם במקצוע זה? וכאשר באמנה כתבו אלי החכמים בערלינר וקויפמאנן אשר בתוך ספר תשובה אחר יש תשובה מר"י מוסקאטו בענין הסרת הכובע בבתי תפלתם, וכרך התשובות הזה שנובע מהרב מורטארה היה בפאריס והגיע לידי החכם המנוח קויפמאנן ז"ל, אשר יום אחד טרם נסעו קארלסבאדה מקום לא שב ממנו עוד, כתב אלי בזה"ל: „א"ה כשאשוב לביתי אנופק ידי על הר"י מוסקאטו ואראה את כחו כגפ'ת וכל מאמר ומאמר שאכתוב אטלה לך" כטו. אבל לדאבון לבי הכיתי לשוא! כי לא השנתי עד הנה מי'שאת נפשי, ובידעי, כי לא מבלתי רצון, רק מבלתי יכולת" הפסקתי בדבר זה והכל הולך אחריו הרצון והמהשבה, ומהשנתי הלא היתה לטובה, אנמור בזה את חלק הספרתי ואשוב לדבר בפ'ק הבא מאחריתו של הרב הזה ומהאכל הכבד שהשאיר אחריו ככל ערי איטליא הקרובות והרחוקות.

פרק ח.

והוא אחרית דבר.

(א) בשנת המישת אלפים ש'ן שבר גדול היה לכל כנסת ישראל שבאיטליא ובפרט ליושבי מנטובה, כי עלה הכורת וגדע בהרון אפו את הארז אשר בלבנון הוא מבהר בניה, הגאון החכם ר' יהודה מוסקאטו ז"ל. ובה גדל צערם, שלא הספיקו במה שהספידו אותו רבני עירו כשעת קבורתו, רק חמישה ימים אחרי כן שחל אז ביום הראשון לשבוע, קראו לאכל כבד וקשרו עליו מספר הרבנים הגאונים כמורה אברהם פרויניצאלי (ב), עזרא די פאנו (ג), רפאל צוידאלי (ד) ושמואל

(ט) המכתב הזה שלחתי לידי הפרופיסור בראנן בברעסלויא והכתיב הבטיח לי, להשתדל עכורי להשיג את כל הנ"ל, אבל עד כה לא השנתי את מבוקשי.

(א) כן ראה כרמולי כתוב בסוף פי' קיל יהודה פאריס כ"י, ועיין מה שהערותי אני בפרק ב' לעיל.

(ב) הוא כן ר' דוד פרויניצאלי, שקראו הרב בעל מאור עינים צד 498 „אוצר כלום", והיה רבו של הרב ר' אברהם שער אריה, שמביאו בסוף ספרו שלטי הנכורים וקראו: „הנאון המופלא סוע"ה ר"מ המקובל הרופא הפילוסוף האלהי", ולפי דבריו האיר רבו זה עיניו בנמ' ולמדו בהשתדלות רב את לשון הלאטיני ומלאכת הניון, ויש הסכמתו על ספר ראשית חכמה, הנדפס בוויניציה שנ"ב, ועיין צונץ כ"ח ח"ה.

(ג) ר"ע מפאנו הוא רבו של הגאון הרמ"ע מפאנו בקבלה והזכירו לשבח בכל חבוריו ומובא גם בס' משכית מלחמות לענין מקוה ובשו"ת מהר"ם רקאנטי כו' שהי' החת רח"ן והרב בעל מאור עינים מביאו בספרו צד 259 שראה בין ספריו פי' לקה"ח דהרמב"ם ז"ל ועיין ממנו באריכות בכ"ה ח"ז מאת החכם צונץ בהספותיו לתולדות ר"ע מן האדומים. (ד) הוא אחי הגאון הנורא ר' אביגדול צוידאלי, אשר הספידו ר"י אריה דמודינא בספרו „מדבר יהודה", והארכנו ממנו בפרק ה' לעיל, והיה גם אחד מהרבנים שהיו מפצירים בהרב מוסקאטו לעשות פירוש לספר הכוזרי.

בריטארי (ה) ז"ל, אבל ביותר יקונן עליו ראש רבני דורו, הוא הרב הנאון ר' שמואל יהודה קאצנערענבונען (ו) ז"ל שהיה רב הראשי בוויניציה, ויספר לדור את נודל האברה שגאבדה לו בזה"ל (ז) : "ע"כ ראוי לכל אדם להתחמם מאד בהספד אדם כשר ומה גם עתה כי נפקד ממנו איש רשום ישר ונודל ביישראל האלוף המופלג כמורה יודא מוטקאטו ז"ל אשר נמצאו בו בשלמות כל התוארים הראויים להמצא בת"ח, וזה כי בת"ח שלם ראוי שימצא בו ארבעה תארים שנים להשלימו בינו לבין עצמו ושנים להשלימו בינו ובין זולתו וכו' וכנאן נכנסתי לספר בשבח הנפטר ולהורות כי ד' תוארים הללו נמצאו בו בשלמות, איש ע"כ ראוי לנו להתחמם מאד בהספדו ולהוריד עליו דמעות ונפשפ"ש במעשנו ונשוב אל ד' בכל לבבנו, דברים כאלה ויוצאים מפי נאון כמהו מספיקים להראות הביבותיה דמר אצל כל נאיני ארצו, וכאשר הדפס הרב החכם הרופא הנשיא ומאד נעלה כמורה אברהם ב"ר דוד (ח) מישער אריה אביר הרופאים ז"ל את ספרו "שלטי הגבורים"

(ה) הוא כנראה ניסו של המוטקאטו, המובא בראש ספר "נפוצות יהודה", אשר הקדיש לו מכתב מיוחד ויהללו פי שבע, כי למדו ביחד, והוא השיב לו כשיר מפואר מאד, בו ירבה כמעט הספר במליצה נשנכה.

(ו) תולדות הנאון הזה כתב הרב רמ"ש גירונדו בכ"ח ועתה נתגלה ביותר יהוסף עיי הספר, דעת קדושים" ש"כ זה מחדש ע"י ה"ר פרידלאנד נ"י, אבל די לנו רק לראות מה שכותב עליו הרי"א די מדינא בספרו "מרכי יהודה" בהספדו עליו : כי כל שבע מדות שמנו חכמים בצדיקים נתקיימו בו ; הנוי : כל יודעו ומכירו יודע כי היה תוארו ומראהו כמראה איש אלקים נורא מאד וכל מי שלא ראהו מימיו היה אומר כי הוא זה ! וכן חושב והולך כל יתר המדות, כי היה בו גם זקנה, כי הניע קבן שבעים ושש שנה ומת בשנת שניי. ראה אר"נ ח"ג 145 עיי"ש.

(ז) שנים עשר דרשות מזר"י מינץ ג'.

(ח) הרב הזה נולד, כפי אשר יספר בעצמו, בשנת ש"ב בר"ח ניסן ואביו בחר למענו חכמים ונבונים ללמדו תורה, כמו ר"מ מפאדווא, ר' יוסף זרקא בתנ"ך וקדוק, ואחריהם ר' יוסף פינז הלכות הרמב"ם ומשנה ופי' התורה והנביאים, ואח"כ למד בכולניא לפני הנ' ר' יעקב מפאנו נמ' ופוסקים, ועל כי נגעה בהם יד ד' או ומחדש עיניהם היה לשרפת אש, שב למנשובה ולמד אצל ר' יהודה פרוכנצאלי, ואח"כ עמד לפני הנאון המקובל כמורה אברהם בן הנאון וראש לדרשני איטליא כמורה דוד פרוכנצאלי, ורבו זה למדו כד הלקי התורה שבע"פ וגם לשון לאטיני ומלאכת הניון והלך עמו ביחד לשמוע בכנסית הרופאים החכמה והפילוסופיא לאריסטטלוס. וביום ר"ח ניסן שנת שכ"ג בהיותו בן כ"א שנה נסמך לרופא ופילוסוף וכשנת שכ"ו קבלהו רופא הקלויניא כמנשובה ונתנו לו רשות לרפאות במנשובה וחוצה לה, ואחרי פטירת אביו מלא ר' אברהם את מקומו. ומרוב הטורה ברפואת היהודים, האדונים והשרים במנשובה וחוצה לה, עזב את העסק בתורה כראוי ומוטל עליו וחבר ספר בל' לאטיניא ובמצות הדוכס מנשובה חבר ספר בלשון לאטיניא אם יש לזהב מוצא ברפואה ונדפס בוויניציה 1584 ועסק בחבורו הנ"ל מן אחרי הפסח לשנת שס"ו עד הדש אלול שס"ז ונדפס בשנת שס"ב במנשובה וכאיתה שנה ביום כ"ט תמוז מת והוא בן שבעים ואחת. חבורו הנ"ל הוא יקר במציאות, בו יראה את טיב הבנתו בעשר לשונות ומלא הוא בקיאות כספרי יהודים וא"י וגדולי חכמי העמים העתיקו ממנו הרבה, אבל לפעמים מאריך ביותר בענינים קלי הערך ומעייב תכן בבה, ולפעמים מחזיק גם בדעות שאין להם שחר, כמו הכתתו שהדפוס הוא מימים מקדם, לאשר אמר באיוב : מי יתן איפה ויכתבון מלי, מי יתן בספר ויוחקו. וכאשר ידבר מבנדי הכהנה לוקח הרבה מבעל מאור עינים בלי הזכרת שמו. עיין על כל אלה צונץ בכ"ח ח"ה אר"נ ח"ג צד 141 חונד"י בערכו וכנה"ג רש"י פ"ק, ועד כלם בסוף פ"ד מכפרו שלטי הגבורים, שזכיתי גם אנכי לראותו בהביבליאטקה המלכות של ברלין.

בשנת שב"ע בעיר מנטובה, לא יכל לעצור בעדו מלקרוא את הדברים האלה :
 „והנה צר לי מאד שלא יכלתי להזכיר לשבח שם אלופי ומלכי בשלטי הנעורים
 שלי כאשר היה עם לבבי ולהעתיק כאן דבר מספירי ספורי הדרוש הראשון מספר
 „נפוצות יהודה“ אשר בו דבר ברוח ד' בחכמה ובתבונה נמדת הגאון המופלא
 וראש לכל חכמי ישראל שבדורו כמוה יהודה מוסקאטו ז"ל על
 משפטי הזמרה הזאת, להיותי חייב בכבודו כת למיד החולק כבוד לרבו,
 הואיל כי בחייו הייתי מקביל פני מעלת תמיד בדברי תורה וחכמות רבות שהיו
 כמו פרפראות לתורה ולהעידה הנתונה לנו למורשה מסיני, אבל מה אעשה, אם
 מעלתו דבר על הזמרה על דרך בחינה אחת, ואני הריבתי בה שיחה בכחינה
 אחת, ע"כ אתם בני לתקון עותתי קראו במקומי בצמא את דבריו שם, והיתה
 מנוחתכם בספיר לכבוד נפשו, תהא נשמתו צרורה בצרור החיים, תחת כסא הכבוד
 את ד' אלקינו אמן.“ מדברים אלה נבר, איך עוד בחייו החשיבוהו לראש חכמי
 ישראל שבדורו, והרב ר' שלמה שמעיה ספורנו ט' שהניח את הפירוש קול
 יהודה שר למענו שיר שכלו אומר כבוד לו ולזכרו, וזה תוארו :

(ע"מ יתר ותנועה יתר ותנועה בדלת וכן בטורה.)

בְּנֵי אִישׁ תָּנוּ אֶת	לְכַבְּכֶם לְהַבִּין	דָּבָר שֶׁר וְנִדּוּל	וּבַעַל בְּעִמּוֹ
נְעִימוֹת יָמֵינוּ	יְנוּפֶף בְּכוֹנֵר	הָכִינוּ תְּקָרוֹ	וְעָלָה בְּשָׁמָיו
וְכָל רוֹ מִקְבָּר	וְחוֹלַק עָלֵי כָל	מִשְׁקֵר וְחֹקֵר	וְצוֹלֵל בְּנִימָיו
וְהָיָה בְּפִי אִישׁ	דָּבָשׁ צוּף לְמִתּוֹק	בְּקוֹל עִיר וְקִדִּישׁ	וְצוֹפֵה מְרוֹמָיו
אֶרֶץ נוֹרָה יְהוּדָה	מִכֶּהֱן פֶּאֶר הוֹר	מְגִלָּה שְׁבוֹת	מִפְּנֵי בְּשָׁמָיו
וְאִישׁ בִּי נִשְׁאוֹ	לְקַבּוֹ בְּחֻמָּה	יִחַל לְפָרְיוֹ	וְיִרְוֶה בְּמִיכָיו
וְיִתֵּן יָבוּלוֹ	וְצִדֵּק לְפָרְיוֹ	יִהְיֶה וְיִשֶּׁם	לְדָרֶךְ פְּעֻמָּיו.

וככה נתגדל שם ר' יהודה מוסקאטו בארץ איטליא, עד שגם הרב ר' אבי
 עד (י) שר שלום באזילה, שר המלחמה נגד כל יוסי הקבלה, אשר הרעיש בחמת
 כחו נגד „ספר האדום“, אשר ילך אחרי אנשי אדום, גם הוא באותו להת אמן
 להר ר"מ די ליאן בדברי קדמות, הזהיר מביא גם רא"י מן המוסקאטו בזכרו
 בפירושו, קול יהודה שיש ת"י ספר כתבור' יהודה היוג ואמר עליו (א) : „האם

(ט) תולדתו ספורנו לעיל בפרק ה' הערה י"ג.

(י) הרב ר' אבי עד ז"ל היה מגדולי איטליא בימי מאה החמישית לאלף הששי,
 הלמידו של הרב מהר"י בריאל ור"מ זכות ובראש ספרו „אמונת חכמים“ שחבר להחזיק
 עמודי הקבלה, יאמר על עצמו, כי למד בימי חרפו חכמת הטבע וחכמת הכוכבים שיצא
 לו שם בגלילותיו — ובאו תשובותיו בספר „פחד יצחק“ ובשו"ת „דברי דוד מילדולה“,
 והרב חננאל ניפו ראה ממנו בכ"י ספר על חכמת התכונה והי' ת"י גם אגרת כ"י, אשר
 העיד בו עד המליין ר"מ חיים לוצאטי ז"ל, כי תהא בקנקנו ומצאו, חכם מקובל אמת
 משה אמת ותורתו אמת, הוא היה אומר : כל החכמות למדתי בעשר שנים אך חכמות
 התלמוד נער הייתי וגם זקנתי ולא מצאתי כ"א שמין מנהו“. כן מביא בעל שה"ג בערכו,
 ותולדתו נמצאת כעת ברור הישב בספר „דעת קדושים“ הנ"ל.

(יא) אמונת חכמים ווארשא צד 188 בסופו.

נאמר שכל הקדושים הללו ברו הספרים האלה מדעתם כדי לגדל שמם? בן ראנוהו משובה ומפואר מכל הבני דורו גם מהמקובלים ביותר קצוניים והעיונים את כל דעה הפשית בישראל כשר שלום זה, לאשר היה חכם המכיר את מקומו ויודע לכוון את שעתו הלא-מכשרת לרעיונים הפשים ומסכנים כאלה, שהפיין בתכל רעהו ומיודעו ר'ע מן האדומים, ולכן זכה גם להעמיר תלמידים גדולי תורה שהפיצו תורתו ברבים, אשר איזה מהם עשו להם גם שם על פני הארץ כמו: ר' אברהם שער אריה הרופא בעל שלשי גבורים המוזכר לעיל, ושני ברומה לו ר' אליעזר פראבאנצאלי ז"ל (ב) נכד הנאון ר'מ פרוינצאלי ז"ל, והשלישי הוא ה"ר הנניה אליקים די ריאטו (ג) ביר עשאל רפאל מהכמי מנטובה ז"ל ועוד יתר תלמידים ובנים גדולים והגונים שלא זכינו לשמוע מהם כאשר גם לא נדע עד היום מקום קבורתו, כי עוד בשנת ש"י נתנה אם של דוכס במנטובה את קברות היהודים להכמרים למען הרחק את גבולם והוציאו ישני עפר ממשכנם, כאשר יספר הסופר יוסף הכהן בספרו „עמק הבנא" (ד) ולא שמענו כי הטיבו את דרכם אחרי כן, ונהפוך הוא עוד הרעו לעשות, כאשר יספר שם הלאה הסופר הנ"ל, אבל אם גם לא נראה מצבת קבורתו, הלא מצבת קדשו שהקים לו בחייו עומדת נא, עינו והיא ספריו היקרים, אשר למדות זקנת שלש מאות שנה המרהפת עליהם לא יתעלם עלימו הקרה וקדמת ימי נעורי ההכמה והלשון תשכון עליהם בכל הדתה ויתענג עליהם כל איש צמא לדעת ולתורה, כי לשמו ולזכרו תאות כל נפש.

(ב) ראה פרק ז' הערה י"ו.

(ג) הרב הזה היה סימן ומסורר גדול, חבר י"א ספרים ולא נודעו מהם רק שנים: מנחת חנניא, פיוטים שונים; מעורר ישנים, מזמורים ובקשות; נמצאו באוצ"ח בנ' כרכים 472—474. ועוד נמצאה שם כמנו תפלה קצרה אדות הר' רפאל מורינא וה"ר אברהם ינ"ל גאליקא משנת שעה ומת הרב בשנת שפ"ו (צונץ דו"פ כנה"ג צד 371).
(ד) הוצאת פרוסס צד 125.

